

Lpt 1-1
610

ISSN 1407-2157

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
ZINĀTNISKIE RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

610

BIBLIOTĒKA UN
SABIEDRĪBA

pt 1-1
610

Latvijas Universitāte
BIBLIOTĒKA

pt
02

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Bibliotēzinātnes un informācijas katedra

BIBLIOTĒKA UN SABIEDRĪBA

2

Zinātniskie raksti

610. sējums

Latvijas Universitāte

Rīga 1997

Bibliotēka un sabiedrība. 2. Zin. raksti / LU, Bibliotēkzinātnes un informācijas kat. ; redkol. : atb.red. Z.Eglīte u.c. - Rīga : LU, 1997. - 97 lpp.

Izdevums paredzēts bibliotēku un informācijas dienestu darbiniekiem, bibliotēkzinātnes un informācijas virziena studentiem un docētājiem, kā arī visiem, kas interesējas par informācijas izplatību sabiedrībā.

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA:

Z.Eglīte (atb.red.) , I.Neiharte, B.Sporāne, R.Šenberga

Recenzenti:

F.Didiča, J.Paeglis

Apstiprināts:

Bibliotēkzinātnes un informācijas katedras
sēdē 1997.gada 3.janvārī, prot. Nr.5.

ISBN 9984-516-16-4

© Latvijas Universitāte, 1997

PRIEKŠVārds

Mūsdienās bibliotēku darbība norit dziļu pārmaiņu apstākļos. Starp bibliotēku un sabiedrību veidojas jaunas attiecības. Tās ietekmē vairāki savstarpēji saistīti procesi. Tā pasaulē joprojām palielinās informācijas plūsma. Zinātne sniedz jaunas atziņas arvien paātrinātā tempā. Datorieraksti kā jauna publikāciju forma paplašinās. Daudzveidīgo informācijas nesēju ieguve un izmantošana kļūst sarežģītāka, jāmeklē jaunas formas, un bieži vien tie ir starptautiskie sakari. Informācijas izplatībā pārmaiņas ir vēl straujākas. To nosaka elektroniskās telpas - datoru tīklu radītas vides paplašināšanās, kas atklāj lielas iespējas. Interneta ienākšana praksē noārda visas robežas informācijas padavē un saņemšanā.

Bibliotēku un sabiedrības jauno attiecību saturs, struktūra un attīstības tendences vēl nav pietiekami pētītas un daudzviet ir praktiski grūti risināmas, konkrētas bibliotēkas darba lauks jaunajos apstākļos vēl nav precīzi iezīmēts. Kā zināms, informācija lielā mērā sekmē sabiedrības progresu. Tāpēc cilvēku informacionālo vajadzību un prasību apmierināšana iegūst prioritāru nozīmi. Tai jābūt operatīvai, pilnīgi atbilstošai lietotāju vajadzībām. Tikai tad iegūtā informācija būs lietderīga cilvēku garīgai izaugsmei, dažādu iedzīvotāju grupu, iestāžu un organizāciju sabiedrisko, ekonomisko un zinātnisko uzdevumu veikšanā.

Krājumā ievietoti raksti, kuros aplūkoti jauni virzieni informācijas izplatībā un bibliotēku darbībā. Atsevišķos rakstos analizētas vēsturiskas parādības. To attīstības likumības var sniegt jaunu izpratni mūsdienu norisēm. Krājumā ietverti pēc tematikas atšķirīgi raksti. Tomēr tos vieno autoru ieinteresētība sekmēt informācijas izplatību sabiedrībā.

Krājumu ievada *Baibas Sporānes* darbs "Virtuālā bibliotēka", kas raksturo šīs bibliotēkas sniegtās neierobežotās informācijas ieguves iespējas. Autore norāda, ka virtuālā bibliotēka ļauj brīvi piekļūt pasaules bibliotēku un citu informācijas iestāžu resursu saturam no attāluma ar elektronisko komunikāciju tīklu starpniecību. Rakstā aplūkoti virtuālās bibliotēkas izpratnes virzieni, tās aizsākumi un veidošanās procesi, kā arī mūsdienu uzdevumi.

Baiba Holma rakstā "Ieskats zināšanu sakārtošanas problēmās" aplūko informacionālā darbībā nozīmīgus teorētiskus jautājumus. Zināšanu sakārtošanas optimāls risinājums ir priekšnoteikums

informacionālās apkalpošanas nākotnei, kur fizisko pieeju informācijai nomainīs intelektuālā pieeja, dokumentu izsniegšanu aizstās zināšanu izsniegšana.

Iveta Gudakovska savā darbā "Jaunā personība mūsdienu informācijas pasaulē" atklāj skolēnu interešu daudzveidību, kā arī izmantotās informācijas avotus. Autore pamatojas uz rezultātiem, kurus guvusi skolēnu pusaudžu aptaujā.

Zina Eglīte rakstā "Bibliotekārās apkalpošanas attīstības tendences Latvijā 20.-30. gados" uzmanību velta bibliotēku lasītāju kontingenta veidošanai un nostiprināšanai, lasīšanas un lasāmvielas popularizēšanai, kā arī lasīšanas kultūras izkopšanai. Sniegts ieskats arī bibliotēku tīkla izveidē un organizācijā, uzlūkojot tos par nozīmīgiem bibliotekārās apkalpošanas priekšnoteikumiem.

Viesturs Zanders savā darbā "Rīgas Latviešu biedrība un literārā dzīve 20.gs. sākumā" aplūko Rīgas Latviešu biedrības literārās dzīves galvenos virzienus šīnī laika periodā. Autors vairāk uzmanības veltī Liteteratūras fonda darbībai un mēnešraksta "Druva" aktivitātēm. Raksta pamatā ir līdz šim vēl npublicēti materiāli par Rīgas Latviešu biedrības dzīves veidošanu 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā.

Ineses Auziņas - Smītas raksts "Informācija: brīva un pieejama vai "iesprostota"?" ļauj ieskatīties Baltijas bibliotēkzinātnes un un informācijas studentu uzskatos par informācijas brīvību un pieejamību.

VIRTUĀLĀ BIBLIOTĒKA

90.gados Latvija uzsākusi strauji attīstīt informācijas sabiedrību valstī. Informācijas sabiedrība nozīmē visu dzīves aspektu atkarību no iespējas visiem jebkurā vietā un laikā brīvi saņemt informāciju gan sociālajā, gan tehnoloģiskajā, gan ekonomiskajā, gan politiskajā sfērā.

Latvijas virzību uz informācijas sabiedrību analizēja un apliecināja 1996.gada aprīlī starptautiskā konference "Latvija ceļā uz informācijas sabiedrību", kas notika Rīgā[1].

Praktisks apliecinājums šim procesam ir arī Latvijas pašvaldību tīkla automatizētās sistēmas koncepcija, kas izstrādāta saskaņā ar Latvijas Kultūras ministrijas un SIA ALISE IT līgumu par Latvijas pašvaldību tautas bibliotēku tīkla automatizētās sistēmas projektu. Pirmais projekta realizācijas posms uzsākts Limbažu rajona bibliotēkā 1996.gada septembrī[2].

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūts veic bibliogrāfiskās informācijas veidošanu un izplatīšanu datorformā, kā arī veido pilntekstu datu bāzi Latvijas lielākajiem laikrakstiem, tādējādi uzsākot visu periodisko izdevumu pilntekstu datu bāzes veidošanu.

Projekta LATLIBNET ietvaros top Latvijas akadēmisko bibliotēku tīkls, Kārnegi - Mellona (Carnegie - Mellon) fonda projekts paredz 8 lielāko Latvijas bibliotēku kopkataloga izveidi datorformā.

Drīzumā visu Latviju aptvers INTERNET tīkls, tā izmantošanā iesaistīsies ne tikai Rīgas, bet arī pārējās valsts bibliotēkas.

Latvijas lielākās bibliotēkas (Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Medicīnas akadēmijas bibliotēka, Latvijas Universitātes bibliotēka, Zinātniskā Medicīnas bibliotēka, Patentu tehniskā bibliotēka u.c.) veido datorkatalogus, izmanto dažādas informācijas sistēmas (ALISE, VTLS, LIBER u.c.), veido lokālos tīklus, izmanto pasaules elektroniskās informācijas tīklus, datu bāzes, INTERNET.

Pašlaik notiek būtiskas pārmaiņas ar un ap bibliotēkām, strauji mainās informācijas vadīšana un izplatīšana. Līdzās tradicionālajai veidojas jauna bibliotēku darbības sfēra, ko pasaules bibliotēku un informācijas zinātnieki apzīmē ar terminu "the virtual library" (virtuālā bibliotēka). Tātad Latvijas bibliotekārajai domai jāapzina šī parādība un jāveido sava attieksme pret to. Raksta autore mēģinājusi nedaudz

ieskicēt šīs problēmas aprises. Autores pārdomas pamatojas uz ASV un Zviedrijas bibliotēkzinātnieku un informācijas zinātnieku atzinumiem (Silvija E.A. Pigota [10], D.K.Gapēns [6], M.C. Mitčels [12], Dž. Viljamss [12], R.Enmarks [5], u.c. (Sylvia E.A. Piggott, D.Kaye Gopen, Maurice C. Mitchell, James E. Williams, R.Enmark u.c.)).

Uzsākot virtuālās bibliotēkas kā parādības analīzi, jāatgādina bibliotēkas un bibliotekāra unikālā loma sabiedrībā. Ko dara bibliotekārs un ko neveic neviens cits? Bibliotekāra unikālā loma sabiedrībā izpaužas grafiski fiksēto zināšanu ierakstu (uz jebkādiem materiāliem nesējiem fiksētu dokumentu) izmantošanas organizēšanā un izmantošanas palielināšanā personības un sabiedrības labā. Viņa funkcija - būt starpniekam starp atsevišķu cilvēku un visas cilvēces radītajām zināšanām, kas fiksētas grāmatās, skaņu ierakstos, gleznās, attēlos, audio un video ierakstos, kartēs, datu bāzēs utt., un veicināt cilvēka zināšanu pilnīgošanu. Šī misija - satuvināt personību un fiksētās zināšanas maksimāli produktīvās attiecībās - jā saglabā arī informācijas sabiedrībā un virtuālās bibliotēkas apstākļos.

Ar terminu "virtuālā bibliotēka" jeb šķietamā bibliotēka (arī: nākotnes bibliotēka, bibliotēka bez sienām, loģiskā bibliotēka, digitālā bibliotēka, datorizētā bibliotēka, elektroniskā bibliotēka) apzīmē brīvu piekļūšanu bibliotēku un citu informācijas iestāžu resursu (fondu, elektronisko katalogu, datu bāzu) saturam no attāluma, ar elektronisko komunikāciju tīklu starpniecību nodrošinot pieeju dažādu visas pasaules bibliotēku un informācijas centru fondiem (iespiestā un elektronformā)¹. Definīcijas autors - D.K. Gapēns (Klīvlendas Universitāte, ASV).[6]

Būtiska šķietamās (virtuālās) bibliotēkas funkcija likumsakarīgi saskaņojas ar informacionālās darbības sistēmas funkciju, kas nozīmē "formalizēti sakārtot visas zināšanas, lai konkrētai cilvēku darbības sistēmai varētu piekārtot savu specifisko problēmlauku" (bibliotēkas rīcībā esošo zināšanu saturisku klasifikācijas sistēmu) "ar atbilstošu izpēti metožu un atrisināšanas procedūru apakšsistēmām".[4,6.lpp.]

Virtuālās bibliotēkas lietotājs pieprasa jau gatavas zināšanas. Neraugoties uz to, virtuālā bibliotēka sniedz zināšanas arī par sekundāro informāciju un par tās iegūšanas koordinātēm. Zināšanu kā informācijas filtrēšanas procesa rezultātu pieejamību un izplatību nodrošina bibliotekārs - galvenais zināšanu sagatavotājs, filtrētājs un nodrošinātājs. [6]. Bibliotekāra personiskais kontakts ar lietotājiem ir minimāls, tas izpaužas galvenokārt atbildībā par informācijas lietošanas procesa veiksmīgu norisi un rezultātu. Bibliotekāra galvenais

uzdevums - sagatavot un nodrošināt datora atmiņu ar nepieciešamajām zināšanām, instrukcijām, plašām meklēšanas iespējām un ērtu pieejamību. Virtuālās bibliotēkas bibliotekārs ir universāls darbinieks: datorspeciālists, programmētājs, tīkla administrators, bibliogrāfs, informācijas analītiķis. Viņa funkcijas šķietamajā bibliotēkā: zināšanu sistēmas veidošana, lietotāju izglītošana, pētniecība, problēmu risināšana, zināšanu sistēmu datormoformēšana, informācijas plūsmu navigācija (vadišana un virzīšana), lietotāju vajadzību analīze u.c.

Virtuālā bibliotēka izraisa pārmaiņas bibliotekāra profesionālajā darbībā. Jau tagad bibliotekāru darbā ir daudz jaunu aspektu. Viņi strādā ar elektroniskajām datu bāzēm, lieto līnijrežīmu un meklē informāciju INTERNETĀ.

Bibliotekāru uzdevums šajā mainīgajā vidē ir īstajā laikā un vietā sniegt *īsto informāciju* (teksta, skaņas vai attēla veidā) *katram*, kam tā vajadzīga. Tāds ir gan tradicionālo, gan nākotnes bibliotekāru uzdevums. Tas nozīmē, ka bibliotekārs uzkrāj pasaules kultūru virtuālu dokumentu veidā datora atmiņā un vajadzības gadījumā nodod lietotājiem. [9]

Līdz šim bibliotekāra darbs bija saistīts ar dokumentu sakārtošanu, nākotnē - ar tajos ietvertu zināšanu strukturalizāciju, jo lietotāji pieprasīs tieši zināšanas, nevis dokumentus. Šķietamās bibliotēkas bibliotekāru uzdevums ir meklēt un atrast informāciju visā pasaulē, to atlasīt atbilstoši lietotāja individuālajām vajadzībām un izraudzīto nodot izmantošanā. Bibliotekāri darbojas kā *informācijas brokeri*, kas labi orientējas informācijas daudzveidībā [3].

Vācu zinātnieks H.Naisers piedāvā vairākus nākotnes bibliotekāru apzīmējumus [3]:

1. Elektronisko informācijas tīklu mednieks {der Jäger - mednieks}, kas nodarbojas ar informācijas medībām globālajos tīklos.
2. Glābējs vai navigators (vadītājs un virzītājs). Bibliotekārs kā "slicēju glābējs", kas lietotājiem palīdz turēt galvu virs ūdens informācijas jūrā. Bibliotekāram kā navigatoram jāpalīdz braucējiem (lietotājiem) nezaudēt orientāciju elektroniskās informācijas pasaules jūrā.
3. Tīklu džentelmenis, bruņinieks. Bibliotekārs darbojas kā pedagogs un audzinātājs, kura uzdevums - mācīt lietotājiem uzvedības kultūru informācijas tīklos, ko sauc par "tīkla etiķeti".
4. Cenzors vai informācijas kvalitātes kopējs. Uzskata, ka bibliotekāram jāvērtē informācija un tā jāatlasa. Viņam jā rūpējas, lai

netiktu izmantota informācija, kurai nav vietas pasaules informācijas tīklā. t.i., jāizdara kvalitatīvā selekcija.

5. Koordinators. Bibliotekāra profesija šķietamajā bibliotēkā pārveidojas par elektroniskās informācijas koordinatoru. Bibliotekārs izstrādā vai palīdz izstrādāt lietotājam informācijas meklēšanas stratēģiju informācijas tīklos un datu bāzēs.

Rezumējot nākotnes bibliotekāra daudzveidīgos uzdevumus, var secināt, ka viņa uzdevums ir ieviest kārtību informācijas sfērā, tātad veikt zināšanu sakārtošanas funkciju.

Līdz šim bibliotēku potenciāla paplašināšana notika dažāda veida kooperācijas un koordinācijas procesos - fondu komplektēšanā, SBA, SSBA, kartīšu kopkatalogu veidošanā, uzzīņu sniegšanā, novadpētniecības darbā, finansēšanā u.c. Datorizācija rada reālas iespējas neierobežotai piekļūšanai informācijai aiz bibliotēkas sienām. Izveidojas situācija, kurā:

- 1) pastāv bibliotēkas ar reāliem fondiem un datorizētu informāciju par tiem, kas pieejama jebkurā pasaules vietā, neapmeklējot šo konkrēto bibliotēku;
- 2) dokumenti fiksēti kompaktdiskos, piemēram, Britu enciklopēdija - vienā diskā, kas būtībā ir "bibliotēka kabatā" - lasāma jebkurā datorā;
- 3) periodiskie izdevumi lasāmi INTERNET, nelietojot to papīra formu un neejot tos lasīt bibliotēkā. Tātad bibliotēka kā sakārtotu zināšanu kopums pastāv kā jēdziens, piemēram, lasītājs meklē un atrod dokumentus bibliotēkā, kas pastāv kā informācijas sistēma. Tā ir šķietama kā pretstats reālai ar tās fondu, plauktiem, lasītavas galdiem utt.

Tādēļ visa šī informācijas kopuma izmantošanu un organizēšanu, autoresprāt, būtu jāsauc par "šķietamo bibliotēku".

Populārajā izdevumā "Harrod's librarians' glossary" (8.izd., 1995) [7] šķietamā bibliotēka definēta šādi: "Šķietamās realitātes² tehnisko paņēmieni (sarežģītas datortranslācijas) izmantošana, lai ar elektroniskiem līdzekļiem nodrošinātu lietotājiem bibliotēku un citu informācijas dienestu pakalpojumus meklēšanā un dokumentu piegādē tīklā it kā no reāli eksistējošas bibliotēkas, bet bez tās fiziskas klātbūtnes. Terminu "šķietamā" bibliotēka lieto arī, lai apzīmētu brīvu pieeju konvencionālajiem (tradīcijām atbilstošiem, tradicionāliem) bibliotēku resursiem".

Šķietamajā bibliotēkā lasītājam (lietotājam) nodrošināta pieeja atklātai vispasaules bibliotēkai (visas pasaules bibliotēku un informācijas centru fondu kopumam), pieeja zināšanām no šķietamas bibliotēkas, kas radīta, *tehnoloģiski apvienojot* daudzu bibliotēku *resursus*. Šķietamā bibliotēka funkcionē kā atsevišķu fiziski (telpiski) nesaistītu infrastruktūru (bibliotēku, informācijas centru) nosacīts kopums.

Neierobežotu informācijas iegūšanu, pēc D.K. Gapēna domām, nodrošina šādi priekšnoteikumi:

- nacionālie un starptautiskie telefona tīkli, faksi, elektroniskais pasts, nacionālie un starptautiskie datortīkli, kas kopumā nodrošina ātru un plašu visapjomīgāko un komplikētāko tekstu, datorgrafiku un tēlu kopu izplatīšanu;
- standarti (piem., bibliogrāfiskā apraksta standarts) un līgumi (piem., par pieslēgšanos sistēmām un datu bāzēm, datu apmaiņu, informācijas sistēmu licenču izmantošanas tiesībām u.c.), kas sekmē datoru + datoru un datu bāzu + datu bāzu savienojumus meklēšanas procesā;
- automatizētas digitalizētas ierīces: skaneri, telefaksimiliekārtas, kas ļauj īsā laikā pārraidīt dokumentu saturu;
- atsevišķu bibliotēku datorsistēmu pieejamība dažāda tipa un lieluma tīklos;
- uzticēšanās atklātai pieejai bibliotēku fondiem un programmām, paļaujoties uz tajos atrodamās informācijas precizitāti un pilnīgumu.

Šķietamās bibliotēkas izpratne mūsdienu sabiedrībā attīstās divos virzienos, kurus raksturo vai nu tehnikas un tehnoloģijas absolutizēšana, vai arī lietotāja (lasītāja) atzišana par primāro bibliotēkas komponentu. S. E.A.Pigota tos nosaukusi par skatienu no ārpuses uz iekšu un skatienu no iekšpuses uz āru[10]. Skatiens "no ārpuses uz iekšu" nozīmē, ka par primāro tiek atzīta tehnika, tehnoloģiskie risinājumi, programmēšana, bibliotēka tiek pakļauta no ārpuses uzspiestiem risinājumiem, lasītāji apvienoti abstraktā lietotāju jēdzienā. Skatiens "no iekšpuses uz āru" nozīmē, ka bibliotēkā veido lasītājam draudzīgu vidi, lietotājoorientētu bibliotēku, izmantojot tehnisko un tehnoloģisko aprīkojumu, pakļaujot to bibliotēkas lasītāju vajadzībām. To nosaka jau pati bibliotēkas misija - savienot personību un zināšanas iespējami

auglīgākās attiecībās. Tādēļ arī šķietamās bibliotēkas darbībā primārajam jābūt šim "skatienam no iekšpuses", no lasītāja vajadzību skata punkta, protams, izmantojot visas tehniskās un tehnoloģiskās iespējas bibliotēkas misijas veikšanai.

Abi šie virzieni veiksmīgi apvienoti Latvijas pašvaldību tautas bibliotēku automatizācijas koncepcijā, kas tika izstrādāta, pamatojoties uz plašu bibliotēku darbības aspektu analīzi, Latvijā radīto integrēto bibliogrāfiskās informācijas sistēmu ALISE (Advanced Library Information Service), pieskaņojot tehnoloģiskos risinājumus bibliotēkas misijas realizēšanas vajadzībām, tādējādi radot pamatu informācijas sabiedrības un šķietamās bibliotēkas attīstībai Latvijā.[2].

Informācijas sabiedrības izcelšanās sākumi meklējami pagājušā gadsimta ekonomikas krīzē, ko radīja industriālās revolūcijas rosinātais krasais ražošanas pieaugums (ātrums, daudzums, industriālo procesu sarežģītāšanās), ko sākumā bija grūti vadīt. Tādēļ industriālā revolūcija izraisīja arī informācijas izmantošanas (zināšanu apgūšanas) palielināšanos jeb informācijas revolūciju. Laika posmā no 1840. līdz 1920.gadam radās galvenās informācijas apstrādes un komunikācijas tehnoloģijas, ko lieto arī šodien: telegrāfs, rotācijas iespaidmašīnas, pastmarkas, papīra nauda, rakstāmmašīna, telefons, perfokartes, kino, radio, televīzija. Nesenie izgudrojumi - mikroprocesori, datori, telekomunikācijas, informācijas tīkli, kompaktdiski - ir tikai informācijas revolūcijas turpinājums pēc Otrā pasaules kara.

Informācijas revolūcija nav neseno, datorizācijas radīto pārmaiņu rezultāts, bet gan informācijas apstrādes un izplatīšanās ātruma pieauguma rezultāts, kas sākās jau pagājušajā gadsimtā. No tā izriet, ka šķietamās bibliotēkas aizsākumi radušies jau pagājušā gadsimta 40.gados.

Šķietamās bibliotēkas veidošanās procesā, kā to uzskata Barbara fon Walde un Nansija Šillere (Bufalo, ASV), var dominēt trīs modeļi:

lietotāja modelis - informācijas sistēmu funkcionēšanu, saturu, lielumu, veidu, funkcijas, dinamiku nosaka informācijas lietotājs;

satura modelis - informācijas sistēmu funkcionēšanu, saturu, lielumu, veidu, funkcijas, dinamiku nosaka apstrādājamās un izplatāmās informācijas saturs;

tehnoloģiskais modelis - informācijas sistēmu funkcionēšanu, saturu, lielumu, veidu, funkcijas,

No bibliotēkas pamatzdevuma izriet, ka neviena no atsevišķiem modeļiem nav optimāls, tie jāapvieno kopējā sistēmā. Tās loģiskā struktūra ir šāda:

informācijas sistēma (tehnoloģiskais saturs, lielums, veids, funkcijas, dinamika) saskaņojuma ar sakārtotām zināšanām (satura modelis) un tad ar zināšanu izmantošanu (lietotāja modelis).

Veidojoties šķietamajai bibliotēkai, kā primārās izvirzās ar personību saistītās problēmas. Tās, pirmkārt, saistītas ar lietotājiem un to individuālo vajadzību struktūru un saturu, un, otrkārt, ar atziņu, ka noteikta dokumenta atbilstība informacionālajām vajadzībām ir personības izvērtējuma tiesības, nevis universāla konstante.

Šķietamā bibliotēka kļūst par realitāti ne tikai tehnoloģisko pamatu izveidošanās rezultātā, bet galvenokārt no jauna apzinot bibliotēkas misiju un izpētot tās lietotāju. Tas ir sapratnes modelis, kurā galvenā problēma ir saistīta ar personību un zināšanām, ar skatu "no iekšpuses uz āru". Bibliotēka ir sociāls un intelektuāls, nevis tehniski tehnoloģisks *fenomens*. Tātad arī šķietamā bibliotēka ir *sociāla un intelektuāla*, nevis tehnoloģiska parādība, kaut arī attīstās uz tehnikas un tehnoloģijas bāzes. To var izprast, uzlūkojot bibliotēku kā sociālu veidojumu, jo bibliotēkā un bibliotēkai primārais ir personība un komunikācija saistībā ar grāmatām un to krāšanu tādēļ, ka bibliotēkas misija ir bibliotekāra sociālā un intelektuālā atbildība, piedaloties problēmu risināšanā un jaunu zināšanu radīšanā.

Bibliotēku attīstībā iezīmējas divas atšķirīgas bibliotēkas izpratnes (D.E. Veingands) [15]. Vienu no tām raksturo ideja par bibliotēku kā vietu, telpu, kur glabā literatūru, otru - par bibliotēku kā saprāta kontaktu ar saprātu, tātad no attāluma vadāmu pieeju zināšanām, kas uzkrātas visās bibliotēkās un informācijas dienestos un atsevišķu personību pieredzē, izmantojot tīklus, līnijrežīma diskusiju grupas datortīklos.

Atšķirīgas bibliotēkas izpratnes raksturo šādas galvenās vērtības: piemēram, plānošana atbilstoši hierarhiskām direktīvām - stratēģiskā plānošana, izvirzot tālākos un tuvākos mērķus; dokumenta šaura interpretācija (iespiestie materiāli) - dokumentu un pakalpojumu plaša interpretācija (visu veidu materiālie informācijas nesēji un informācijas sistēmas; augsti vērtēta pilnīga un liela kolekcija (fonds) - datorizētas saites ar visām zināšanu krātuvēm; bibliotēka ir noslēgta pasaule sevī - bibliotēka kā funkcija sabiedrībā, institūtā, firmā; profesionālās vērtības

saistītas ar fondu - profesionālās vērtības saistītas ar informācijas aktīvu izplatīšanu.

Senatnē dominējošais mehānisms bija glabāt informāciju (grāmatas) atbilstošos apstākļos, lai tās nebojātos, līdz kādam to ievajadzēsies. Šī vienkāršā pieeja bija bibliotēkām viegli realizējama. No gadsimta uz gadsimtu tradicionālā bibliotēka šo ideju realizēja bez grūtībām, bet pagājušā gadsimta 40.gados pasaule iegāja informācijas stadijas augšanas laikmetā, un tas radīja problēmas tradicionālajā informācijas sakārtošanas un izplatīšanas mehānismā. Bibliotēku fondos esošās zināšanas nebija pieejamas, jo nebija mehānisma, kā tās atklāt. Nebija arī iespējams savākt vienā bibliotēkā visus dokumentus.

Attīstoties sabiedrībai, attīstās arī informācijas glabāšanas un izplatīšanas tehniskais un tehnoloģiskais mehānisms. Bibliotēkas, izglītības sistēmas, zinātnieki, speciālisti pastāv kopš vissenākiem laikiem, tiem visiem ir bijis un ir pamatmērķis - nodot tālāk zināšanas no paaudzes paaudzei. Šāds pat pamatmērķis ir arī šķietamajai bibliotēkai, kas nebūt nav bibliotēkas antitēze, tikai tās loģisks turpinājums. Šķietamā bibliotēka kā *pieeja* pasaulē eksistējošām zināšanām uzskatāma par bibliotēkas *metaforu*³ *informācijas sabiedrībā*.

Šķietamās bibliotēkas darbības centrālā problēma ir - kā padarīt globālo informācijas tīklu viegli izmantojamu lietotājiem. Šai nolūkā tiek risināti tādi jautājumi kā pārdresēšanas sistēmas modeļa izstrāde informācijas tīklos un domāšanas procesa modelēšana.

Šķietamās bibliotēkas attīstības galvenie jautājumi ir, vai mēs spējam:

- pārvirzīt izpratni par šķietamo bibliotēku no tehnoloģijas dominantes uz bibliotēkas misijas dominanti;
- īstenot saiti starp zināšanu izplatīšanu un patiesības atklāšanu (t.i., problēmu risināšanu);
- saprast, ka bibliotēkas vēsturiskā misija šodien ir pat vitālāka sakarā ar informācijas vadīšanas mehānismu attīstību;
- izprast, ka šķietamo bibliotēku var realizēt tikai paši bibliotekāri;
- revidēt un atjaunināt teorētiskās un filozofiskās atziņas bibliotēkzinātnē jaunajā situācijā, lai radītu teorētisku un praktisku pamatu zināšanu izplatīšanā;

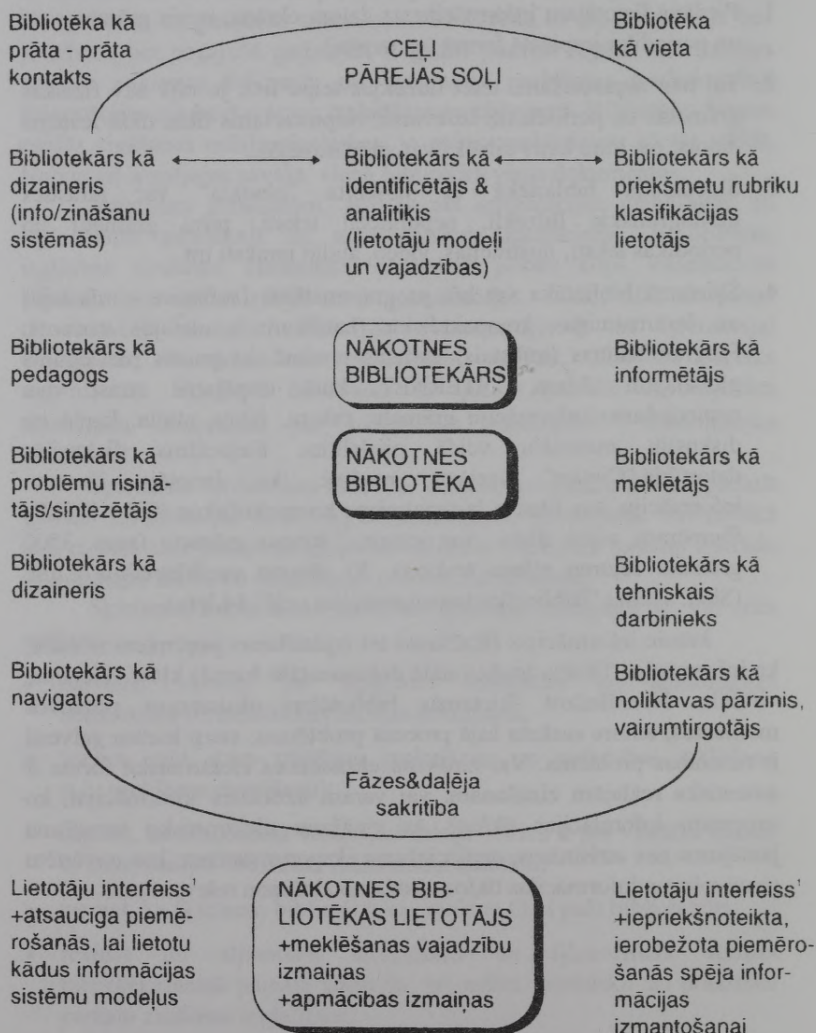
- saprast, ka galvenais mērķis ir informācijas vērtība, ne tikai informācijas procesu ātrums.

Šķietamā bibliotēka kā globāls informācijas un zināšanu ieguves tīkls no parastās bibliotēkas atšķiras šādi:

1. Piedāvā lietotājam informāciju uz datora ekrāna, nevis grāmatas un un periodiku iespīestā formā (uz papīra).
2. Tai nav nepieciešams tērēt līdzekļus telpu īrei, jo tajā nav fiziskas grāmatas un periodiskie izdevumi. Nepieciešams tikai tīklā ieslēgts dators, pie kura katrs cilvēks var strādāt mājās.
3. Šķietamajā bibliotēkā uz nosacīta "plaukta" var atrasties bibliogrāfiskie līdzekļi, npublicēti teksti, pilni grāmatu un periodikas teksti, ilustrācijas, video, audio ieraksti utt.
4. Šķietamā bibliotēka var būt programmatūras (software - mīkstajā) un lasāmatmiņas kompaktdisku (hardware - cietajā) variantā. Programmatūras (mīksta) variants nozīmē, ka pastāv pieslēgums globālajam tīklam, INTERNET, kurā iespējams atrast visu nepieciešamo informāciju grāmatu, rakstu, faktu, attēlu, karšu un diskusiju materiālu veidā piedalīties līnijrēžīma diskusijās datortīklā. "Cietais" variants nozīmē, ka lietotājs izmanto informāciju, kas fiksēta lasāmatmiņas kompaktdiskos (CR - ROM). Piemēram, viens disks var ietvert 2 tonnas grāmatu (apm. 3500 grāmatu sējumu pilnus tekstus), 30 sējumu enciklopēdiju u.tml. (Skat. shēmu "Bibliotēku transformācijas ceļš" 14.lpp.).

Jaunie informācijas fiksēšanas un izplatīšanas paņēmieni nozīmē, ka informācija (fiksēta tradicionālā dokumentālā formā) kļūst šķietama, virtuāla. Nenoliedzot šķietamās bibliotēkas eksistences pozitīvos momentus, autore saskata šajā procesā problēmas, starp kurām galvenā ir ticamības problēma. Vai zināšanu eksistences elektroniskā forma ir autentiska reālajām zināšanām, vai varam uzticēties informācijai, ko saņemam informācijas tīklos? Ar zināšanu elektronisko servēšanu jautājums nav atrisināms, nepieciešama ekspertu sistēma, kas novērtētu pastāvošo un informācijas tīklos atrodamo zināšanu relevantumu.

BIBLIOTĒKAS TRANSFORMĀCIJAS CEĻŠ [6].

¹Interfeiss - robeža starp diviem sistēmas komponentiem un to sadarbības noteikumi.

Mūsu sabiedrībā ir vienkāršots priekšstats par bibliotēku, tās informācijas resursu un pakalpojumu iespējām šodien un nākotnē Latvijā un pasaulē. Kopumā to var ietvert tēzē - viss tradicionālais drīz izzudīs, to pilnībā aizstās informācijas tehnoloģijas, respektīvi, visa nepieciešamā informācija būs elektroniskā formā, datoros. Atliek tikai izveidot elektronisko kopkatalogu, pieslēgties tīklā visas pasaules bibliotēkām un būs atrisināta cilvēces uzkrāto zināšanu apgūšanas problēma. Tomēr visi INTERNET un topošo virtuālo bibliotēku pakalpojumu izmantotāji šobrīd zina, ka pārsvarā ir pieejamas bibliogrāfiskās datu bāzes. Paši teksti jāpasūta ar valsts lielāko bibliotēku starpniecību, un šis pakalpojums ir dārgs. Protams, pieaug arī pieejamība pilntekstu datu bāzēm un elektroniskajām publikācijām. Tomēr autortiesību likumi un informācijas komerciālie aspekti pierāda, ka informācija pasaules datortīklos (tātad arī virtuālajā bibliotēkā) izmaksā dārgāk nekā informācija iespējamā formā.

Elektroniskā informācija ir efektīva augsti kvalificētiem lietotājiem uzziņu, faktu, lietišķu datu ieguvei. Iespējamie teksti funkcionē studijās un mācībās, kā arī domāšanas veicināšanā un garīguma izkopšanā. Ar datora taustiņu starpniecību nevar iedziļināties vēstures, kultūras, politikas un ētikas problēmās. Zināšanu apgūšanā joprojām nepieciešama grāmata. Arī INTERNET lietotāji apšaubā elektroniskās informācijas ticamību atsevišķu jautājumu izpētē un paralēli izmanto iespējamus avotus kā drošākus zināšanu avotus.

Cilvēce zināšanu apguves procesā izmantos gan virtuālo, gan tradicionālo bibliotēku, jo, kombinējot visas tehnoloģijas formas (arī iespējamus avotus), zināšanu apjoms un dziļums palielināsies.

Informācijas sabiedrībā galvenais ir visu veidu informācijas resursu pieaugoša un efektīva izmantošana nevis tehniskais nodrošinājums un grāmatas noliegums.

Autore uzskata, ka jaunie informācijas fiksēšanas un izplatīšanas paņēmieni, pretstatā B.Šūmana nākotnes bibliotekāra scenārijam [11], nelikvidēs tradicionālo bibliotēkas eksistences formu. Tāpat kā Gūtenberga izgudrotā grāmatiespiešanas tehnika, tāpat arī mūsdienīgu globālais zināšanu organizēšanas un izplatīšanas veids nepadarīja un nepadara cilvēku šķietamu. Virtuālās bibliotēkas attīstības procesā tradicionālo bibliotēku eksistence netiks pārtraukta. Bibliotēkas funkcija arī nākotnē būs izglītēt, izklaidēt un informēt, dot iespēju izmantot gan virtuālās realitātes piedāvāto informāciju, gan tradicionālo informācijas nesēju - grāmatu. Gan bibliotēkas, gan bibliotekāra vieta un funkcijas sabiedrībā saglabāsies, tikai to iespējas un darbības lauks paplašināsies. Cilvēkiem ir nepieciešamas bibliotēkas un tās joprojām pastāv un

pastāvēs kā vietas, kur cilvēki studēs, domās, baudīs lasīšanas prieku kā personības, indivīdi, ne kā virtuālās jeb šķietamās realitātes daļas. Grāmatu būs daudz, gan tradicionālā, gan elektronformā, būs pieeja datortikliem bibliotēkas telpās, bet bibliotēkas pamats arī šķietamās bibliotēkas apstākļos būs informācija, zināšanu izplatīšanas organizācija un palīdzība lasītājam.

---

1. Šeit un turpmāk autores tulkojums.

2. Datorsistēmas tips, kas rada iespaidu, ka tās lietotājs tiek pārņemts citā vidē, ar precīziem šīs vides pārveidojumiem, lai sagādātu taustāmu un vizuālu atgriezenisko saiti.- Turpat.

Sk. arī: Bredberijs R. 451 grāds pēc Fārenheita.- Rīga, 1975.- 152 lpp.

3. Tradicionālās bibliotēkas raksturīgo iezīmju (fondi, lasītāji, uzzīņu aparāts utt.) attiecināšana uz elektronisko informāciju, lietotājiem, diskusiju grupām datortiklos.

Izmantotā literatūra

1. Latvija ceļā uz informācijas sabiedrību: Konference 1996. g. 12.- 13. apr., Rīga: Rakstu krāj./ Valsts Vienotās informātikas sakaru centrs u.c. - Rīga: Latv. Akad. b-ka,1996.- 167 lpp.
2. Latvijas pašvaldību tīkla automatizētās sistēmas koncepcija / IT ALISE.-Rīga: IT ALISE , 1996.-29 lpp.
3. Naisers H. Bibliotēkas un informācijas tirgus izmaiņas // Programm zum Sur-Place-Seminar "Bibliotheksmanagement für leitende Bibliothekare aus Lettland" vom 10.Bis 14.Juli 1995 in Ligatne.-Berlin: Deutsches Bibliotheksinstitut, 1995.-S.162 - 170.
4. Tomašūns I. Sociālās informātikas pamati.- Rīga:Izglītība, 1996.-112 lpp.
5. Enmark R. Defining the library's activities.- Goteborg,1990.-94 p.
6. Gapen D.K. The virtual library: Knowledge, society, and the librarian // The virtual library: Visions and realities / ed. by L.M. Saunders.- London, 1993.- P.1-15
7. Harrod's librarians' glossary / compiled by R.Prytherch.- 8 th ed. - Aldershot: Gower,1995.- 692 p.
8. Have we reached the end of the book? // The Independent Weekend.- 1996.- 26 April.-P.9.
9. Lux Cl. Vom Bibliothekar zum Cybrariandie Zukunft des Berufs in der virtuellen Bibliothek // Programm zum Sur-Place-Seminar "Bibliotheksmanagement für leitende Bibliothekare aus Lettland" vom 10. bis 14 Juli 1995 in Ligatne.- Berlin: Deutsches Bibliotheksinstitut, 1995.- S.155.-161.
10. Piggott S.E.A. The virtual library: Almost there...// Special Libraries.- 1993.- Fall.- P.206-212.
11. Schuman B. The library of the future: Alternative scenarios for the information profession.- Englewood: Libraries Unlimited, 1989.-137 p.
12. The virtual library:The computing center perspective / M.C.Mitchell, J.E.Williams // The virtual library: Visions and realities / ed. by L.M.Saunders.-London,1993.-P.131-145.
13. Virtual reality // Encyclopedia of Library and information science.- New York; Basel; Hong Kong,1993.- Vol.52,suppl.15.- P. 366-375.
14. Wahlde B.von Creating the virtual library: Strategic issues / B.von Wahlde, N.Schiller // The virtual library:Visions and realities / ed. by L.M.Saunders.- London,1993.-P.15-47.
15. Weingand D.E. Marketing /planning library and information services.- Littleton:Libraries Unlimited,1987.- 152 p.
16. Wieërs L. A. Vision on the library of the future // Developing the library of the future / ed. by H.Geleijnse, C.Grootaers.- Tilburg,1994.-P.1-11.

THE VIRTUAL LIBRARY

Summary

In 90 - ties Latvia started to create information society in the state. This statement is borne witness of international conference's "Latvia on the way to the information society" (1996. April, Riga) conceptions; practical procedures in forming automated library systems: fast increasing of using global information networks.

This new situation must be realized by library scientists and librarians in Latvia, because libraries in Latvia will be pressed to solve the problem of implementation of new form of information management and dissemination designated by term "the virtual library".

Author's paper is based on opinions of Sylvia E.A.Piggot, D.Kaye Gapen, H.Naiser, Cl.Lux e.o. about the virtual library, libraries transformation ways and librarians profession in virtual reality.

Author's conception is that library and librarian mission will kept, that traditional function of libraries to educate and to amuse will be supplemented by information function.

The functions of librarian will become universal: computer specialist, programmer, network administrator, bibliographer, information analyst, users educator, problem solver, researcher. The task of librarian - to make order in chaos the use of knowledge.

The paper analyses two different understandings of the virtual library: "the look outside in" and "the look inside out", and stresses the importance of primarity of "the look inside out". It means that primar role must be given to library, not computer technology.

Author stresses that library is social and intelectual phenomenon, not only technical and technological phenomenon.

The conclusion of the paper is that library functions in the virtual library form will be educate, to amuse and to inform, to give the opportunity to use both the virtual reality and library and traditional library and information sources - the books. Librarian as well as library will be kept in the society, only their possibilities and working area will be broadened.

IESKATS ZINĀŠANU SAKĀRTOŠANAS PROBLĒMĀS

Informacionālās tehnoloģijas attīstība paver jaunas informacionālo vajadzību apmierināšanas iespējas. Ja līdz šim informācijas iestādēs eksistējošās gan neautomatizētās, gan automatizētās informācijas meklēšanas sistēmas (IMS) nodrošināja galvenokārt *fizisko* pieeju informācijai, tad tuvākā nākotnē paredzēts to nomainīt ar *intelektuālo* pieeju. Kā atzīmē P.Ingversens : "Ranganatana principu "Katram lasītājam viņa grāmatu" nomaina daudz kvalitatīvāks un specifiskāks princips "Katram lasītājam visatbilstošāko teksta fragmentu"" [5, 110.lpp.].

Mainoties IMS mērķim no relevanta dokumenta izsniegšanas uz aktuālas informācijas un/vai objektīvu zināšanu izsniegšanu, būtiskāk ir sakārtot zināšanas nevis dokumentus.

Šī raksta mērķis ir sniegt teorētisku ieskatu zināšanu sakārtošanas problēmās.

1. Zināšanas

"Zināšanas" ir vārds, kas pazīstams cilvēkam jau no bērnības. Bērns to biežāk dzird no norūpējušos vecāku un vēlāk skolotāju puses, picaugušais cilvēks arvien vairāk pats sāk apzināties zināšanu nepieciešamību.

Kaut arī intuitīvi nojaušam šī vārda jēgu, tomēr to definēt ir samērā grūti. Zināšanu jēdzienu cenšas izprast dažādu zinātņu nozaru pārstāvji. Jau kopš seniem laikiem tās ir filozofu interešu lokā (zināšanas pēta filozofijas apakšdisciplīna - epistemoloģija). Kā darbības līdzekli un arī mērķi to pēta pedagogi, kā cilvēka psihes fenomenu - psihologi. 20. gadsimta otrajā pusē zināšanas ir kļuvušas par izpētes objektu arī tām zinātnēm, kuras saistītas ar informācijas automatizētu apstrādi, glabāšanu un meklēšanu. Žurnāla "Datortehnika" (1994, Nr.3) ievadrakstā ir teikts : "Pirmo reizi cilvēces vēsturē darbs, kas tiek patērēts zināšanu iegūšanai un pārstrādei pārsniedz to, kas tiek patērēts enerģijas, izejvielu, tehnoloģisko iekārtu un patēriņa priekšmetu ieguvei. To apzināties un saprast nav viegli, jo mūsos dziļi

iesakņojies stereotips, ka sadzīvē nepieciešamās lietas prasa daudz lielākas pūles un tēriņus nekā zināšanu ieguve. Turklāt bieži vien informācijas vērtību mēs uzskatām par pārspīlētu vai šaubīgu." [2, 1.lpp.]

Vienotas definīcijas jēdzienam "zināšanām" pagaidām nav. Zināšanas kā izpētes objekts nav tieši novērojamas. Tās var uzskatīt par cilvēka prāta konstruētu jēdzienu, ar kuru fiksē objektīvi eksistējošu parādību. To klātbūtne ir obligāts nosacījums, veicot kādu mērķtiecīgu darbību, salīdzinot un novērtējot kādu cilvēka rīcību, uzvedību. Zināšanas var uzlūkot kā vienu no darbības īstenošanas nosacījumiem, kuras gaitā tās pilda orientēšanās, izpildes, regulēšanas, koriģēšanas un novērtēšanas funkciju.

Par zināšanu eksistenci liecina valodas lietošana un saprašana. Valoda ir viena no zīmju sistēmām, ar kuru cilvēks fiksē, pārraida un iegūst zināšanas.

Literatūrā pieejamās zināšanu jēdziena definīcijās ietvertas tās pazīmes, kuras ietilpst atbilstošās zinātnes "koordinātu sistēmā", piemēram,

- informātikā :

- Zināšanas ir īpašā veidā organizēti dati, fakti, jēdzieni, kuri glabājas cilvēka atmiņā.

- kognitīvā psiholoģijā :

- Zināšanas ir cilvēka informētības rādītājs, tādējādi tās determinē cilvēka uzvedību. [9, 8.lpp.]

- filozofijā :

- Zināšanas ir loģiski pierādāms, praksē pārbaudīts izziņas rezultāts.

Vairāku nozaru apkopotas atziņas par zināšanām ir fiksētas I.Sildmae [14.] definīcijā :

- Zināšanas ir dinamiskas funkcionālas struktūras. Tās ietver šādu aspektu vienību :
  - 1) īstenības izpratni,
  - 2) attieksmi pret īstenību,
  - 3) atbilstošo reaģēšanu.

Atbildi uz to, no kā sastāv zināšanas, sniedz K. Jarvelins [6, 2.lpp.]:

- Zināšanas sastāv no jēdzieniem un attiecībām starp tiem.

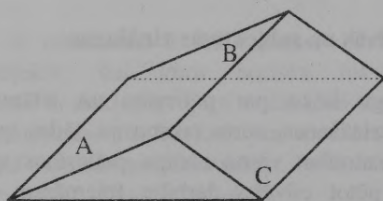
Vēl pilnīgāk zināšanu struktūru atsedz psihologa A.Konenska [1, 7.lpp.] definīcija:

- Zināšanas ir jutekliski priekšstati, bet galvenokārt jēdzieni un to sistēmas, kas apraksta objektīvās īstenības objektu un procesu īpašības un saistību un izskaidro objektu un procesu ārējās izpausmes, būtību un cēloņus.

Šī definīcija atsedz galvenās zināšanu sistēmas apakšsistēmas :

- 1) cilvēku darbības sistēmu (CDS) - noteiktu reālās pasaules fragmentu;
- 2) jēdzienu sistēmu;
- 3) valodas zīmju sistēmu.

Līdzīgi G.Frēges trijstūrim, šīs sistēmas var attēlot kā šādas plaknes (skat. 1. zīm.) :

1.zīmējums

1) plakne A kā pamatplakne attēlo noteiktu pasaules fragmentu, kas sastāv no objektiem un procesiem un kuru uztver un izzina indivīds gan saskarsmē ar citiem, gan darbībā;

2) plakne B attēlo dažāda līmeņa jēdzienu (konkrēto, vispārināto, abstrakto) sistēmu. Tie veidojušies indivīda domāšanas rezultātā, apstrādājot signālus un informāciju, kura iegūta darbības vai saskarsmes rezultātā, atrodoties konkrētā reālās pasaules fragmentā. Jēdzienu veidošanās iespējama tāpēc, ka dabā eksistē mijiedarbības attēlošanās procesi, kas ir pamats attēlošanās procesiem apziņā;

3) plakne C attēlo valodas zīmju sistēmu, kura apraksta reālās pasaules fragmentu, pamatojoties uz jēdzienu sistēmu. Jebkurš vārds vai vārdkopa izsaka kādu jēdzienu, t.i., norāda objektu, procesu un kādu no tā īpašībām, kas ir fiksētas cilvēka apziņā. Piemēram, reālās pasaules fragmenta objektam cilvēka apziņā var būt dažādi jēdzieni ar atbilstošām izteiksmēm valodas zīmju sistēmā : "cilvēks", "indivīds", "pacients", "personība", "pasažieris" u.c.

Zināšanu formēšanās ceļš nav tikai virzienā no reālās pasaules fragmenta uz jēdzienu sistēmu un tad tās attēlošanos valodas zīmju sistēmā (reālās pasaules fragments → jēdzienu sistēma → valodas zīmju sistēma). Iespējams arī pretējs virziens (valodas zīmju sistēma → jēdzienu sistēma → atbilstošais reālās pasaules fragments). Tieši, pateicoties valodas zīmju sistēmai, ir iespējama abstrakti loģiskā domāšana, kas noved pie daudz augstāku kārtu terminu izveides, ar kuru palīdzību tiek aprakstītas dažādas teorijas [3, 75.-76.lpp.].

2. Zināšanu veidi

2.1. Objektīvās un subjektīvās zināšanas

Ja ilgu laiku par patiesām un īstām tika uzskatītas tikai zinātniskās zināšanas, kuras raksturoja tādas īpašības kā reflektīvums, loģiskā pamatotība, viennozīmīga patiesības vērtēšanas iespēja, tad, padziļināti pētot cilvēka darbību (piemēram, lēmumu pieņemšanas procesus), par nozīmīgām mūsdienās uzskata arī t.s. subjektīvās zināšanas. Tās izpaužas kā intuīcija, pārliecība un tēls. Subjektīvajām zināšanām atšķirībā no objektīvajām ir grūti atrast loģisku pamatojumu un pat izteiksmi valodā.

Ja pieņem, ka eksistē visaptveroša zināšanu sistēma par pasauli, tad objektīvās zināšanas, kuras kļuvušas par visas sabiedrības īpašumu bez tiešas norādes uz autoru, salīdzinoši ir daudz mazāka daļa nekā subjektīvās zināšanas. Šobrīd šī atziņa ir ievērota, izstrādājot, piemēram, ekspertsistēmas.

Tātad pēc zināšanu atsvešinātības pakāpes no tās autora var izdalīt objektīvās jeb objektīvizējamās zināšanas un subjektīvās zināšanas.

2.2. Deklaratīvās un procedūrzināšanas

Lai raksturotu zināšanas atkarībā no uztvertā modeļa, kognitīvā psiholoģijā izdala divus zināšanu veidus : deklaratīvās un procedūrzināšanas [4, 7. lpp.].

Deklaratīvās zināšanas ir zināšanas, kas apraksta kādu objektu, procesu vai parādību, t.i., apraksta uztvertā modeļa struktūru un īpašības. Deklaratīvajām zināšanām parasti ir ārēja izpausmes forma - izteiksme valodas zīmju sistēmā par kādu reālās pasaules fragmentu. Šīs zināšanas sniedz atbildi uz jautājumu "Kas tas ir?".

Deklaratīvās zināšanas cilvēks parasti iegūst saskarsmes procesā, mācību procesā un novērojumu rezultātā.

Reāli deklaratīvās zināšanas eksistē šādās formās [3, 63.lpp.] :

0 Dati

1 Fakti

2 Jēdzieni un kategorijas

3 Hipotēzes

4 Postulāti

5 Principi

6 Konceptijas

7 Likumi

8 Teorijas

Procedūrzināšanas ir zināšanas, kuras raksturo darbības, kas norisinās uztvertajā objektā, vai kuru norisēs tās piedalās. Procedūrzināšanas ir saistītas ar deklaratīvajām zināšanām un nosaka to lietošanu, tāpēc procedūrzināšanas var uzskatīt par metodēm, ar kuru palīdzību darbības rezultātā sasniedz noteiktu mērķi. Procedūrzināšanas atbild uz jautājumu "Kā to darīt?", "Kā tas notiek?".

Atšķirībā no deklaratīvajām, procedūrzināšanu apraksts valodas zīmju sistēmā ir samērā nepilnīgs - ir grūti precīzi vārdos izteikt, kā ko darīt (piemēram, braukt ar velosipēdu). Tās var attēlot kā algoritmus vai programmas, bet to apgūšana parasti noris, novērojot un atdarinot kādu paraugu. Procedūrzināšanas cilvēks apgūst praktiskajā darbībā un to kvalitāte parādās prasmēs un iemaņās.

Literatūrā sastopami vēl citi zināšanu dalījumu veidi [1, 27.-38. lpp.], piemēram, situatīvās un jēdzieniskās, virskārtas un dziļās zināšanas. Tomēr informācijas zinātnē vairāk noder zināšanu iedalījums subjektīvajās un objektīvajās zināšanās un deklaratīvajās un procedūrzināšanās. Pirmais dalījums raksturo zināšanu iespējamību sabiedrībā eksistēt informācijas formā, bet deklaratīvās un procedūrzināšanas raksturo zināšanu lietošanas veidus: deklaratīvās kā

objektu un procesu īpašību apraksts un procedūrzināšanas kā metodes apraksts kādas darbības īstenošanai, un tādējādi ir būtiskas informacionālajā meklēšanā.

3. Zināšanu sakārtošana

3.1. Zināšanu sakārtošanas teorētiskā un praktiskā nozīme

"Visu lietu kārtību" cilvēks apzinājies jau kopš seniem laikiem. Kārtojami objekti tāpat kā sakārtošanas viedi ir visdažādākie. Tos nosaka gan konkrētā situācija, gan paša "kārtotāja" gudrība (erudīcija) un vēlēšanās.

Zināšanas kā sakārtošanas objekts vienmēr ir nodarbinājušas cilvēku prātus, jo tam ir gan teorētiska, gan praktiska nozīme.

Zināšanu sakārtošanas vai zināšanu klasifikācijas teorētiskā nozīme ir atrast objektīvi eksistējošo (dabisko) zināšanu kārtību. To, ka tāda eksistē, agrāk vairāk intuitīvi nojauta un aprakstīja dažādas senās filozofijas (piemēram, hindu filozofija), Bībele. Mūsdienās šai domai ir zinātnisks pamatojums un tas ir saistīts ar sistēmteoriju, kā arī ar informācijas zinātnē atklātām likumbām. No informācijas zinātnes jāatzīmē K. Čiņa izteiktā hipotēze. Viņš apgalvo, ka reālās pasaules objektiem ir tendence atrasties tādā stāvoklī, kurā tie patērē vismazāko enerģijas daudzumu. To pierāda arī viņa pētījums par vārdu biežumu tekstā. L. Kozačkovs iesaka šo īpašību ievērot arī informacionālo sistēmu un tezauru izveidē, nosaucot to par "minimaksimuma" principu un tas nozīmē "vismazāko iespējamo saišu skaitu, pie kuras būtu maksimāla informētība" [11, 13.lpp.]. Šī teorētiskā atziņa būtu jāizmanto kā pamats zināšanu dabiskai sakārtošanai.

Zināšanu sakārtošanai ir arī liela praktiska nozīme. Tās mērķis ir nodrošināt pieeju zināšanām. Praktiskā nozīme ir svarīga tādās darbības jomās kā izglītība un informacionālā darbība.

Izglītības procesā zināšanu dabiskās sakārtošanas mērķis ir samazināt izziņas (kognitīvo) piepūli zināšanu apguvē.

Informacionālā darbībā zināšanu dabiskās sakārtošanas mērķis ir tekstu automatizētas apstrādes iespējas, nodrošinot jebkuras cilvēku darbības sistēmas (CDS) problēmlauku ar tam atbilstošu risinājumu kopu [3,6.lpp.].

3.2. Zināšanu dabiskā klasifikācija

Līdz šim zināšanu sakārtošana, piemēram, dažādu klasifikācijas sistēmu izstrāde, tika veikta, pamatojoties uz loģiskiem principiem, neievērojot dabisko sakārtošanas struktūru. Tā, piemēram, zinātņu un bibliotekārās un bibliogrāfiskās klasifikācijas sistēmās reālās pasaules objekti vai procesi tiek kārtoti pēc dažiem aspektiem, izdalot tās pazīmes, kuras pēta konkrētā zinātnes nozare. Šādas klasifikācijas sistēmas it kā nošķeļ vienu vai dažas plaknes no visas zināšanu sistēmas par objektu vai procesu, un tāpēc tās sauc par lineārām klasifikācijām. "Telpiskākas" un tuvākas cilvēka domāšanai ir analītiski sintētiskās klasifikācijas (piem., Kola klasifikācija). Tomēr šo klasifikācijas sistēmu pamatā ir nozaru princips, tās nesaista kopā visas zināšanas par konkrētu reālās pasaules objektu vai procesu. Cilvēka apziņā objekta vai procesa attēls ir daudzaspēktāls (daudzdimensionāls) [12, 75.lpp.]. Tas ļauj uzskatīt, ka atmiņā kāda uztvertā objekta vai procesa attēlošanās pamatā ir daudzvietīgas lokalizācijas princips, bet noteikta integrēta mehānisma eksistences dēļ saglabājas objekta kā veseluma uztvere.

Alfabētiskās priekšmetu klasifikācijas (priekšmetu iedaļu saraksti), kā arī deskriptorvārdnīcas (informācijas meklēšanas tezauri) ir tuvākas dabiskās valodas lietošanai. Tā, piemēram, informācijas meklētājam nav iepriekš jāiepazīstas ar konkrēto bibliotekāro un bibliogrāfisko klasifikācijas sistēmu, kura izmantota informācijas meklēšanas sistēmā indeksēšanai, bet viņš var meklēt informāciju pēc dabiskās valodas vārda, vārdu savienojuma vai pat atsevišķas frāzes, kura glabājas viņa atmiņā. Formālo priekšmetu nosaukumu alfabētisko kārtojumu papildina norāžu aparāts vai deskriptorvārdnīcās - deskriptoru (normalizētu atslēgvārdu) deskriptorbloks.

Norāžu aparāts un deskriptorbloki fiksē attiecības starp dabiskās valodas vārdiem un vārdu savienojumiem, t.i., gan loģiskās (galvenokārt dzimts - sugas), gan asociatīvās (piemēram, sistēma - elements) paradigmātiskās attiecības. Tā kā priekšmetu iedaļu sarakstus un deskriptorvārdnīcas izstrādā katrai nozarei atsevišķi, tad tās neattēlo zināšanas par pasauli kā vienotu sistēmu, jo pietrūkst tā integrējošā mehānisma, kas ļautu visu skatīt kopsakarībās.

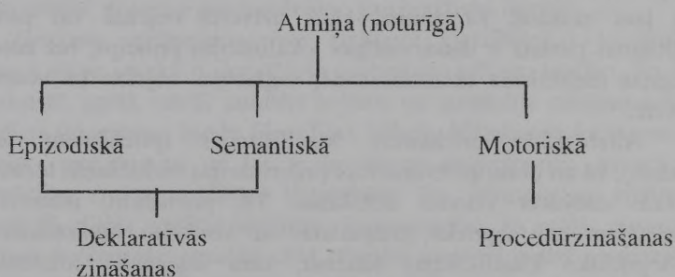
3.3. Zināšanu dabiskās struktūras izpēte

Zināšanu dabiskās struktūras noskaidrošana ir apgrūtināta, jo trūkst pietiekami objektīvu metožu, kas ļautu izpētīt to organizāciju

cilvēka atmiņā. Šādas struktūras esamību apstiprina gan empīriski novērojumi, gan teorētiski pētījumi. To apliecina, piemēram, Meiera (Meyer D.E.) un Švanevelta (Schvaneveldt R.W.) [8.] pētījums par semantiskā ierosinājuma efektivitāti, t.i., leksisko vienību asociatīvajām attiecībām, kas atsedz noteiktu pasaules uztveres un izpratnes modeli.

Vairumā izpētes metožu, pamatojoties uz valodu kā zināšanu reprezentācijas līdzekli, drīzāk modelē cilvēka leksikonu, nevis pašu atmiņā esošo zināšanu struktūru. Bez tam pētījumi dod iespēju spriest galvenokārt par deklaratīvo zināšanu organizāciju, jo tām ir ārēja izteiksmes forma - valoda. Tātad modelēt var tikai to zināšanu sistēmas daļu, kas glabājas cilvēka atmiņā. Procedūrzināšanu struktūras galvenokārt attēlo shēmu (algoritmu) veidā.

2. zīmējumā redzami atmiņas veidi un attiecīgie zināšanu veidi.

2. zīmējums

Pamatojoties uz semantiskās atmiņas izpēti, kognitīvajā psiholoģijā izšķir divas pieejas zināšanu organizācijā [9, 184. - 206. lpp.]:

- 1) zināšanas ir organizētas kategorijās;
- 2) zināšanas ir organizētas shēmās.

Zināšanu organizācija kategorijās

Par kategorijām uzskata jēdzienus ar vislielāko apjomu un visplašāko (nekonkrētāko) saturu, piemēram, Š.R.Ranganatans savā Kola klasifikācijā izdalīja piecas pamatkategorijas: "Indivīdualitāte" (P), "Matērija" (M), "Enerģija" (E), "Vieta" (S), "Laiks" (T), kuras ir attiecināmas uz jebkuru zinātniskās un praktiskās darbības nozari

(jeb cilvēku darbības sistēmu). Kategoriski analīzi un sintēzi zināšanu sakārtošanā izmanto jau samērā sen. Arī priekšmetu iedaļu saraksta sastādīšanā viens no paņēmieniem ir nozares kategoriskā analīze, kurā atbilstoši izdalītajām nozares kategorijām tiek atlasīti tās termini.

Tiek izdalīti divi kategoriju veidi :

- 1) universālās kategorijas,
- 2) nozaru kategorijas.

Psihologu Č.Osguda, Dž. Brunera u.c. pētījumi par cilvēka semantiskās atmiņas organizāciju ļāvuši viņiem secināt, ka tās pamatā ir kategoriju struktūra jeb t.s. "kategoriskais tīkls". Pēc Dž. Brunera domām "izziņa ir kategoriju uzlikšana uz objektiem un notikumiem". Tomēr šajos pētījumos izmantotās metodes (subjektīvo klasifikāciju izveide, valodas vienību asociāciju noteikšana, vārda nozīmju analīze) vairāk sniedz informāciju par cilvēka leksikona modeli, nevis par pašu zināšanu sistēmu. Jāatzīmē gan, ka komunikācijas teorijā ir izvirzīta hipotēze, ka indivīda lietotā valoda (vārdi) liecina par viņa domāšanas tipu.

Līdz šim eksistējošās bibliotekārās klasifikācijas sistēmas - gan lineārās, gan analītiski sintētiskās, tāpat arī tezauri - vairāk atbilst zināšanu kategoriskās organizācijas veidam, kas ir statistisks, salīdzinot ar otru zināšanu organizācijas veidu - shematisko.

Zināšanu shematiskā organizācija

Viens no pirmajiem, kas izziņas procesā ieviesa jēdzienu "shēma", bija I. Kants. Ar shēmu viņš saprata "produktīvu iztēli, kas ļauj izziņas procesā uz nepārtraukti mainīgiem sajūtu datiem uzlikt saprāta kategorijas" [9, 20.lpp.].

Psihologi (arī citu nozaru speciālisti) šo zināšanu organizācijas veidu pamato ar atziņu, ka cilvēks līdz noteiktai pakāpei var prognozēt objektu īpašību izmaiņu, notikumu saturu un attīstību, jo atmiņā glabājas iepriekš iegūtas, vispārīnātas un noturīgas notikumus, situācijas aprakstošas struktūras - shēmas.

Pēc A.G.Kellija (A.G. Kelly), shēmas (mentālie modeļi) veidojas no līdzīgām situācijām, kurās indivīds piedalījies, un tās ir atkarīgas no situāciju izpratnes.

Daļa psihologu uzskata, ka tieši ar shēmu palīdzību cilvēks uztver un arī izziņa pasauli, t.i., dažādas situācijas, citus cilvēkus un pats sevi. (Piemēram, M.Minska ieviestais "vizuālo freimu" jēdziens [13.] u.c.)

Shematisko zināšanu organizācijas veidu uzskata par atbilstošu psiholoģiskai realitātei, jo tā attēlo ne tikai indivīda lingvistisko, bet arī darbības pieredzi.

Shematiskajā zināšanu organizācijā tiek izdalīti divi apakšveidi : freimi un skripti. Freims ir telpas shēma, bet skripts - notikuma shēma. Abi shēmu veidi fiksē vai nu telpas, vai darbības tipiskos komponentus, tādējādi atvieglojot orientāciju jaunā situācijā.

Shematisko zināšanu organizācijas veidu izmanto, lai izstrādātu tekstos ietvertu zināšanu un arī tekstu saprašanas modeļus. Piemēram, P.Lindsejs (Lindsay P.) un D.Normans (Norman D.), ievērojot atziņu, ka jēdziena struktūru veido citi jēdzieni, piedāvā katru jēdzienu attēlot kā shēmu, kura parāda savstarpējo jēdzienu saistību. Rezultātā teksts ir modelējams kā statisko un dinamisko jēdzienu modeļu kopums [7.].

Freimu ideju tekstu automatizētai apstrādei izmantojuši arī J.Šingareva un V.Gončarenko, ieviešot jēdzienu "lingvistiskais freims". Tas ietver gan statiskās zināšanas, kas attēlojas klasifikācijas sistēmās, tezauros, gan tekstā esošās dinamiskās zināšanas, kuras aizpilda freima slotus jeb mainīgos elementus [10, 25.lpp.].

Hierarhiskā un asociatīvā zināšanu organizācija

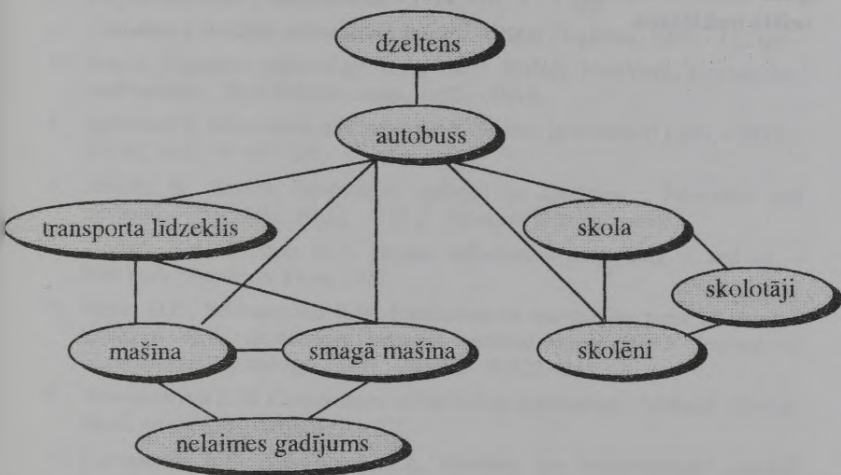
Arī hierarhija tiek uzskatīta par zināšanu organizācijas formu cilvēka atmiņā. Hierarhiskais princips ir raksturīgs zināšanu grupēšanai kategoriju ietvaros. Pamatojoties uz kategoriju principu, uztvertais (vai iztēlē radītais) objekts tiek pielīdzināts noteiktam kategorijas līmenim. Tas parāda arī t.s. pamatlīmeņa jēdzienus - jēdzienus, kuru apguvei nepieciešama vismazākā izziņas piepūle, jo tie ir apgūti ostensīvās definēšanas rezultātā (t.i., tieši novērojot objektu un apgūstot tā nosaukumu valodā). Pamatlīmeņa jēdzienu eksistenci ir būtiski ievērot apmācības procesā.

Savukārt asociatīvais princips atbilst zināšanu shematiskajai organizācijai, jo shēmā ir ietverti objekti, procesi, kuri ir uztverti vienlaicīgi (vienā telpā, vienā laikā).

Semantiskie tīkli

Vispilnīgāk zināšanu organizāciju cilvēka atmiņā attēlo izziņas (kognitīvajā) psiholoģijā piedāvātais semantiskā tīkla modelis. Šajā modelī apvienoti gan hierarhiskais un asociatīvais, gan kategoriju un shēmu zināšanu organizēšanas veids. Modelī tiek attēlota indivīda subjektīvā pieredze un pasaules uztvere.

3. zīmējumā dots semantiskā tīkla modeļa fragments (Kolins (Collins) un Loftus (Loftus), 1975) [4, 237.lpp.].

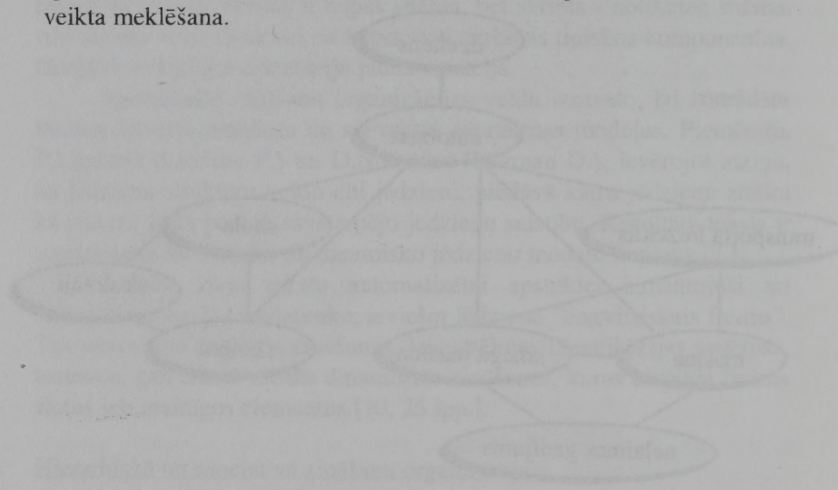
3. zīmējums

Daudzi no aplūkotajiem zināšanu organizācijas veidiem jau tika un vēl joprojām tiek izmantoti informācijas organizēšanai un informācijas meklēšanai informācijas meklēšanas sistēmās. Piemēram, sistemātiskajos katalogos un bibliogrāfiskajos līdzekļos informācija ir kārtota pēc kādas bibliotekārās un bibliogrāfiskās klasifikācijas sistēmas, kurās zinātņu un praktisko darbību nozaru pamatā ir hierarhijas princips. Daudzās datu bāzēs informācijas meklēšanai var izmantot tezauru, kura deskriptorblokos fiksētas gan hierarhiskās, gan asociatīvās attiecības starp deskriptoriem (normētiem atslēgvārdiem). Datortīklā Internet informācijas kārtošana un tātad arī meklēšana pamatā bieži tiek izmantota priekšmetu kategoriju hierarhija.

Grūtāk informācijas organizēšanai un meklēšanai izmantojams semantiskā tīkla modelis, jo tas ietver indivīda subjektīvo pieredzi, tomēr lielā mērā šim modelim atbilst hipertekstu tehnoloģija.

Mūsdienu automatizētajās informācijas meklēšanas sistēmās informācijas meklēšana un atlases darbību pamatā ir formālas tekstu analīzes metodes (pilnīgās un daļējās salīdzināšanas, sakritības metodes

("matching methods"). Ja zināšanu sakārtošanas problēmas būtu izpētītas gan no izziņas psiholoģijas, gan nacionālās valodniecības viedokļa, tad varētu izstrādāt informācijas meklēšanas sistēmu, kas spētu intelektuāli analizēt un novērtēt informācijas masīvu, kurā tiek veikta meklēšana.

Izmantotā literatūra

1. Kirikova M. Zināšanas un to iegūšanas tehnoloģijas : Lekc. konspekts / Rīgas TU. Automātikas un skaitļošanas tehnikas fak. - Rīga : RTU, 1993. - 122 lpp.
2. [Redakcijas sleja] // Datortehnika. - 1994. - Nr. 3. - 1. lpp.
3. Tomašūns I. Sociālās informātikas pamati. - [Rīga] : Izglītība, 1996. - 112 lpp.
4. Best J. Cognitive psychology. - 3rd ed. - St.Paul, NewYork, LosAngelos, SanFrancisco : West Publish. comp., 1992. - 550 p.
5. Ingwersen P. Information and Information Science in context // Libri. - 1992. - Vol.42, no.2. - P. 99 - 135.
6. Järvelin K. Textual information retrieval in databases : Principles and methods. - [B.v.]:[b.i.],[b.g.]. - 182 p. Pavairots ar kopēj. aparāt.
7. Lindsay P.H., Norman D.A. Human information processing. - 2nd ed. - NewYork : Academic Press, 1977.
8. Meyer D.E., Schvaneveldt R.W. Facilitation in recognizing pairs of words : Evidence of a dependence between retrieval operations // Journal of Experimental Psychology. - 1971. - No.90. - P. 227 - 234.
9. Величковский В.М. Современная когнитивная психология. - Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1982. - 336 с.
10. Гончаренко В.В., Шингарева Е.А. Фреймы для представления смысла текста / отв.ред. Р.Г.Пиотровский. - Кишинев : Штиинца, 1984. - 198 с.
11. Козачков Л.С. Категориальные тезаурусы в базах данных // Научно-технич. информация. - Сер.2. - 1985. - №5. - С.11-19.
12. Лингвистическая прагматика и общение с ЭВМ / под ред. Ю.Н.Марчука. - Москва : Наука, 1989. - 141 с.
13. Минский М. Фреймы для представления знаний / пер. с англ. О.Гринбаума, ред. Ф.Кулаков. - Москва : Энергия, 1979. - 152 с.
14. Сильдмяе И.Я. Искусственный интеллект. Знания и мышление. - Тарту : ТТУ, 1989. - 237 с.

THE VIEW IN KNOWLEDGE ORGANIZATION PROBLEMS

Summary

A very fast growing body of knowledge in the forms of the "document explosion" arises problems in information retrieval. Opportunities offered by the new information technologies would change and improve the old access methods - mainly to documents - by the more effective methods - to the most relevant pieces of text. As indicate information science scientists, the main task in the information retrieval field is to find how to organize knowledge in the most effective way. The paper "The view in knowledge organization problems" describes knowledge types, aims of organization and investigations in knowledge organization from cognitive psychology viewpoint. Many of the described knowledge organization forms investigated in cognitive psychology were used and is used today in different information retrieval systems. For example, hierarchical knowledge organization is found in library classifications and in information representation in the Internet. Both the hierarchical and associated relations are fixed in the thesaurus between descriptors and also is used for information retrieval in databases. Semantic network models of knowledge representation may be corresponding to hypertext technology. For the information retrieval (record selection) in automated information retrieval systems are used formal matching methods, but not intellectual (semantic) text analysis. To find knowledge organization model, which will help to solve intellectual access problems, is necessary to do more integrated research both in cognitive psychology and in linguistics.

JAUNĀ PERSONĪBA MŪSDIENU INFORMĀCIJAS PASAULĒ

Personības būtība ir sociāla un tās attīstību ietekmē sabiedrības pieredzes apguves process. Tajā veidojas cilvēka raksturs, morālās īpašības, griba, intereses, tieksmes un spējas. Personība attīstās mērķtiecīgas mācīšanās un audzināšanas rezultātā, kā arī aktīvas cilvēka un vides mijiedarbībā. Personības attīstība notiek nevis kā piemērošanās, bet gan kā aktīvs sabiedrisko attiecību, priekšmetu pasaules, valodu, zinātnes, kultūras un dabas apgūšanas process.

Moderno tehnoloģiju attīstības rezultātā strauji pieaug skolēnus informējošo avotu skaits, kas ietekmē interesi par lasīšanu. Novērojama lasīšanas samazināšanās, jo to kompensē citi informācijas avoti. Cik liela nozīme rakstītajam vārdam, lasīšanai un to ietekmējošiem faktoriem mūsdienu informācijas sabiedrībā, ir noskaidrots skolēnu aptaujā.

1994./95.m.g. izstrādāta un aprobēta aptaujas anketa, kura sniedz atbildes šādos pētījuma virzienos:

- 1) skolēnu interešu daudzveidība, lasīšanas interešu struktūra un to dziļums;
- 2) skolēnu interešu un vajadzību apmierināšanai izmantojamo informācijas avotu loks;
- 3) grāmatas loma jaunās personības dzīvē, skolēnu attieksme pret lasīšanu un lasīšanas saturu;
- 4) bibliotēku nozīme informācijas avotu un literatūras ieguves sistēmā, skolēnu attieksme pret bibliotēku un bibliotekāru.

1994./95.m.g. veikta latviešu plūsmas skolu 5.-7. klašu skolēnu aptauja. No 600 aptaujātajiem datorapstrādei derīgas izrādījās 440 (265 meiteņu un 175 zēnu) no Rīgas (233), Rīgas raj. (31), Bauskas (96), Daugavpils (21), Jelgavas (13), Balviem (23), Kuldīgas (9), Saldus raj. (14) saņemtās anketas.

vecums	meitenes	zēni	kopā
10	35	20	55
11	99	61	160
12	83	62	145
13	48	32	80
kopā	265	175	440

1. tabula. Aptaujāto kontingents

Datu bāze aptaujas anketu ierakstam veidota, izmantojot datu bāzu vadības sistēmu Fox Pro (versija 2.6), datu apstrādei - Fox Pro programmēšanas valoda un Excel 5.0.

1995./96. m.g. veltīts iegūto datu apkopojumam un analīzei.

Pētījums veikts bez jebkāda finansiāla atbalsta, kā rezultātā icilga tā norise.

Skolēnu mācīšanās avoti un lasīšanas vieta šajā sistēmā

Parasti 10 - 13 gadu vecumā svarīgākais jauno cilvēku dzīvē ir mācības. Mūsdienā strauji augošā informācijas plūsma un tās izplatīšanas paņēmieni ietekmē mācību procesu.

5.-7.klašu skolēnu aptaujā izdevās noskaidrot skolēnu informacionālās prioritātes. Skolēnu vērtējumam piedāvājām 12, galvenokārt skolu mācību programmās iekļautās nozares: matemātiku, ģeogrāfiju, bioloģiju, vēsturi, psiholoģiju, ekoloģiju, ekonomiku un biznesu, tehniku, mūziku, veselību, politiku un lietišķo mākslu. Skolēni varēja izvēlēties šādus informācijas ieguves avotus: skolotāja stāstījumu; grāmatas (t.sk. mācību grāmatas) un periodiskos izdevumus; redzēto un dzirdēto TV; sarunas ģimenē; informāciju, kas saņemta no vienaudžiem; nenosauktos atzīmēt ar "citi avoti". Rezultātu analīze tika veikta procentuālās attiecībās un "citi avoti" atšifrējumam netika pakļauti. Precizējošās intervijās ar pusaudžiem tika saņemtas atbildes: "Es to jau zināju", "Man to pastāstīja pulciņā", "Redzēju uz ielas".

Atbilstoši piedāvātajam skolēni atzīmēja avotus, kuriem viņi dod priekšroku savā mācību darbā. Skolēnu uzrādīto avotu kopainu atklāj

2. tabula, kurā norādīti trīs viscieņītākie informācijas ieguves avoti katrā no nosauktajām nozarēm.

Priekšmets	10 g.v.		11 g.v.	
	meitenes	zēni	meitenes	zēni
matemātika	1,2,4	1,2,4	1,2,4	1,2,4
tehnika	4,6,3	4,5,3	6,4,3	4,3,2
ekoloģija	4,6,3	6,1,2	6,3,1	3,4,2
ģeogrāfija	2,1,6	1,6,2	1,2,6	1,2,6
bioloģija	1,6,2	1,6,2	1,6,2	1,2,4
politika	3,2,6	6,3,4	3,4,6	3,4,6
vēsture	1,2,4	1,2,6	1,2,4	1,2,3
psiholoģija	4,6,2	6,2,4	6,4,1	4,6,1
veselība	4,3,2	4,6,3	4,3,2	4,3,6
mūzika	1,3,6	1,3,6	1,3,2	1,3,4
lietišķā māksla	1,6,3	6,1,3	1,6,4	6,1,3
ekonomika	3,4,6	6,3,2	3,4,6	4,6,3

Priekšmets	12 g.v.		13 g.v.	
	meitenes	zēni	meitenes	zēni
matemātika	1,4,2	1,2,4	1,2,4	1,4,2
tehnika	4,3,6	4,2,5	4,3,2	4,2,5
ekoloģija	6,4,3	6,2,3	2,3,6	3,6,2
ģeogrāfija	1,2,4	1,2,3	1,2,3	1,2,3
bioloģija	1,2,4	1,4,2	1,2,3	1,2,3
politika	3,4,6	3,2,6	3,4,2	3,2,4
vēsture	1,2,6	1,2,3	1,2,6	1,2,3
psiholoģija	4,6,2	6,1,4	6,2,4	6,2,1
veselība	4,3,2	4,2,1	4,2,1	1,4,3
mūzika	1,3,2	1,3,6	1,3,5	1,3,5
lietišķā māksla	6,1,2	6,1,2	1,6,3	6,1,3
ekonomika	4,3,6	4,3,2	3,2,4	3,2,4

1 - no skolotāju stāstījuma

2 - no grāmatām un periodikas

3 - no TV raidījumiem

4 - no sarunām ģimenē

5 - no sarunām ar draugiem

6 - no citiem avotiem

2. tabula. Trīs vairāk izmantotie avoti informācijas ieguvē

Reālās situācijas raksturošanai atsevišķi raksturotas informacionālās prioritātes katrā nozarē.

Lielākā daļa pusaudžu par galveno ziņu sniedzēju ģeogrāfijā uzskata skolotāju (50%). 19 % aptaujāto par ģeogrāfijas tēmām uzzina no grāmatām. Televīzija kā informācijas avots ieņem trešo vietu - tas kā izsmeltošāko ziņu avots sastāda 9 % no informācijas avotu 100 procentiem. Mazāk informācijas par šo nozari pusaudžiem sniedz ģimene (8 %), draugi (4%) un citi ziņu avoti (10 %).

Bioloģijā par primāro informācijas devēju skolēni izvirza skolotāju (54%). Informācija grāmatās par bioloģiju - 16 % īpatsvars. Trešajā vietā ierindojas ģimene - 8 %, tikai pēc tam norādīta televīzija (7 %), draugi (3 %) un citi informācijas avoti (12 %).

Nepārprotami svarīgākā loma politikas izpratnē ir televīzijai - tas kā pilnīgāko ziņu avots aizņem 43 %. Savukārt, 23 % - sarunas par politiku ģimenē, no turienes arī gūst jaunāko informāciju. Kā trešo svarīgāko ziņu sniedzēju skolēni minējuši grāmatas (15 %), atlikušajās vietās atstājot skolotāja stāstīto (3 %), ar draugiem pārrunāto (2 %) un citos avotos atrasto (14 %).

Par vēsturi pusaudži grāmatās gūst 21 % ziņu, lai veidotu savas zināšanas, 8 % informācijas - no televīzijas. Savukārt ģimenē par vēstures tēmām - 6 %, no draugiem - 2 %, bet no citiem avotiem (9%).

Analizējot pusaudžu informacionālās prioritātes psiholoģijā noskaidrojās, ka visvairāk skolēni par šo tematu uzzina ģimenē (22 %). Informāciju par psiholoģiju gūst no grāmatām (16%) un tāds pats procentuālais īpatsvars no skolotāja stāstījuma. Tikai nedaudz mazāk pusaudži par psiholoģiju saņem no televīzijas (14%), par šo tematu runā ar draugiem (6%). Ievērojamu informāciju par šo nozari gūst no citiem ziņu avotiem (22%).

Lielāko informāciju ar veselību saistītos jautājumos skolēni gūst ģimenē (35%). Daudz par šo tematu izlasa grāmatās (18%), informācija ar televīzijas palīdzību sastāda 17 %, bet par veselības problēmām no skolotāja stāstījuma - 16 %. Par šo tematu runā ar draugiem (4%), bet no dažādiem citiem avotiem saņem 10% informācijas.

Zināšanas mūzikā veido skolotāja stāstījums - 40 %, informācija no televīzijas sastāda 24 %, bet grāmatas (11%). Pusaudži ar mūziku saistītās aktualitātes apspriech ar draugiem (9%), bet informācija, kas gūta ģimenē sastāda 7%. Ziņas par mūzikas aktualitātēm iegūtas no citiem avotiem sastāda 9 %.

Kas attiecas uz informacionālo avotu izvēli lietišķās mākslas jautājumos, noskaidrojās, ka par izsmeltošāko skolēni uzskata skolotāja stāstījumu (30%). Jaunie cilvēki informāciju par šo tematu atrod

grāmatās (11%), savukārt televīzijā šai tēmai velītus raidījumus izmanto 10 % gadījumu un tāpat 10 % kā informācijas avots ir pusaudžu ģimene. Ievērojama loma (34 %) ir citiem avotiem - muzejiem, izstādēm utt.

Jāsecina, ka visvairāk informācijas par ekonomiku jaunieši saņem no televīzijas - pārraides par šo tēmu sniedz gandrīz trešo daļu zināšanu (31%). Ģimene ir otrs svarīgākais informācijas devējs - 25 %, savukārt grāmatās par to izlasīts - 18 %. Ar draugiem ekonomikas jautājumus apspriež 6 %, bet no skolotāja stāstījuma par to uzzina 4 % gadījumu. Savukārt citi ziņu avoti ekonomikā aizņem 16 %.

Kā labāko informācijas avotu ekoloģijas jautājumos pusaudži atzīst televīziju (24%). Ziņas par ekoloģiju no grāmatām - 18% un tikpat daudz par to uzzina mājās. Skolotāja ieguldījums šajā nozarē - 14 %, sarunās ar draugiem par šo tematu gūst 2 % informācijas, bet no citiem informācijas avotiem - 24 %.

Matemātikas nozarē ir augsta skolotāja stāstījuma prioritāte - tā aizņem 68 % informācijas avotu sistēmā. Krietni vien nozīmīguma ziņā atpaliek citi informācijas devēji. Grāmatas - 14 %, 9 % ir ģimenes devums, informācija televīzijas raidījumos sastāda 4 %, draugi - 3 %, bet 2 % ir informācija, kas saņemta citur.

Trešdaļu informācijas (34 %) par tehniku gūst ģimenē. 18 % - skatoties televīzijas pārraides. No grāmatām interesējošo informāciju saņemtā sastāda - 16 %. Daudzi pusaudži tehnikas jautājumos konsultējas ar draugiem (11%), bet tikai 6 % ziņu par šo jomu uzzina skolā. Savukārt 15 % interesējošos tehnikas jautājumus meklē citos ziņu avotos.

Jāsecina, ka 5.-7. klašu skolēniem kā svarīgākais informācijas avots, neraugoties uz dažādu sabiedriskās saziņas līdzekļu pārbagātību, tomēr paliek skola un skolotāja stāstījums.

Tas notiek tādēļ, ka pamatu un ieskatu jebkurā nozarē plašākā vai šaurākā aspektā sniedz mūsdienu skola, bet, ja pusaudzim par kādu jautājumu rodas lielāka interese, papildus tiek izmantoti citi avoti. Tā, piemēram, tādu nepārtraukti mainīgu un attīstībā esošu jautājumu apgūvē kā politika, ekonomika, ekoloģija nav iedomājama bez sabiedriskās saziņas līdzekļu izmantošanas, to papildus sniegtās informācijas, kas palīdz sekot līdž un izprast globālās ar šīm nozarēm saistītās problēmas. Tādēļ šajos jautājumos skolēni dod priekšroku informācijas ieguvei no televīzijas. Mūsdienu televīzija var lepoties ar nopietniem un saturiski dziļiem raidījumiem, kuri veiksmīgi papildina mācību programmas (cikli "Izdzīvošana", "Vides vīzijas filmās", "Latvija.Eiropa.Baltija", "Tirgus ekonomika" u.c. Latvijas TV kanālos;

kabeļtelevīzijas un satelīttelevīzijas izglītojošās programmas). TV iedarbības efekts, salīdzinot ar citiem informācijas nesējiem, ir nenoliedzams, jo ar dzirdi uztveramais tiek papildināts ar vizuālo tēlu.

Skolas prioritāti veicina mūsu skolās vēl aizvien valdošā tehnokrātiski orientētā pedagoģiskā apziņa. Šīs apziņas veidam raksturīgas tādas didaktiskas kategorijas kā mācību efektivitāte, apguves kritēriji, rezultātu etaloni, informācijas apjoms, novērtējums, testēšana u.c. Demokrātiskas sabiedrības attīstības process ļauj attīstīt pētnieciski orientētu pedagoģisko apziņu. Tā stimulē skolēnu aktīvu un patstāvīgu mācīšanās darbību. Šīs apziņas veida vadošās didaktiskās kategorijas ir pētniecība, informācijas vākšana, zināšanu pārņemšana no vienas situācijas otrā, problēmu risināšana, modelēšana, lomu spēles u.c. (3., 14.)

Svarīga un joprojām aktuāla paliek grāmatas loma informācijas ieguvē. Tādās nozarēs kā ģeogrāfija, bioloģija, vēsture, matemātika pusaudži kā otro svarīgāko ziņu sniedzēju nosaukuši grāmatas un periodiskos izdevumus.

Interesantas ziņas iegūstam, salīdzinot televīzijas un rakstītā vārda (grāmatu, periodisko izdevumu) procentuālo īpatsvaru skolēnu informācijas avotu sistēmā.

Priekšmeti	Grāmatas un periodiskie izdevumi (%)	Televīzija (%)
Matemātika	14	4
Tehnika	16	18
Ekoloģija	18	24
Ģeogrāfija	19	9
Bioloģija	16	7
Politika	15	43
Vēsture	21	8
Psiholoģija	16	13
Veselība	18	17
Mūzika	11	24
Lietišķā māksla	11	10
Ekonomika	18	31

3. tabula. Iespieddarbu un TV procentuālais īpatsvars skolēnu informācijas avotu sistēmā.

Jau nosauktajās nozarēs (ekoloģijā, politikā, ekonomikā) televīzijas izmantošanai ir pārliecinošs pārsvars - politikā tas kā svarīgākais informācijas avots aizņem 43 %, ekonomikā televīzijas prioritāro lomu norāda 31 %. Televīzijas pārākumu pusaudži atzinuši informācijas iegūšanai par ekoloģijas un mūzikas jautājumiem - abām nozarēm 24 %. Citās nozarēs skolēni negūst tik daudz ziņu no televīzijas: par tehniku - 18%, par veselību - 17 %, par psiholoģiju - 13 %, par ģeogrāfiju - 9 %, par vēsturi - 8 %, par bioloģiju - 7 %, par matemātiku - 4 %.

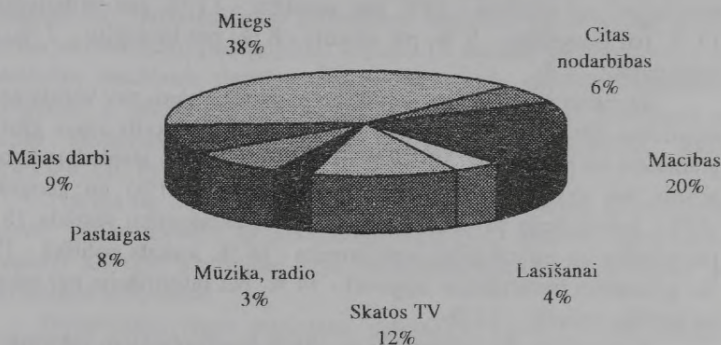
Savukārt informācijas ieguvē no iespieddarbiem nav vērojama tik dinamiska situācija - procentuāli līdzīgs pusaudžu skaits ziņas gūst no grāmatām un periodikas. Vislielākais aptaujāto skaits iespiedprodukciju atzinis par svarīgu informācijas avotu vēsturē (21%) un ģeogrāfijā (19%). Informācija par ekoloģiju, veselību, ekonomiku sastāda 18 %, par tehniku un psiholoģijas jautājumiem - 16 %, ieskats politikā - 15%. No grāmatām matemātikas apgūvei - 14 %, bet informācija par mūziku un lietišķo mākslu - 11 %.

Var secināt, ka salīdzinoši ar citiem konkurējošiem informācijas nesējiem, iespiestie izdevumi joprojām ieņem stabilu un noturīgu vietu skolēnu mācību darbā - pusaudži bagātīgajā sabiedriskās saziņas līdzekļu klāstā joprojām izmanto grāmatu, lasa un tādējādi veido savas zināšanas. Protams, lai sekotu līdz ikdienas dzīves straujajam tempam, informācija meklējama arī citur - sabiedriskās saziņas līdzekļos, kas spēj operatīvāk reaģēt uz jauno un aktuālo mūsdienu pasaulē. Jāsaka, ka šī situācija ir pilnīgi atbilstoša pašreiz sabiedrībā valdošajai atmosfērai, tātad arī vispārējai informacionālajai situācijai. Lai pagūtu izsekot straujajam dzīves ritmam un augošajām prasībām, nepieciešami sabiedriskās saziņas līdzekļi (radio, TV, prese), tomēr, lai dažādās aktivitātes izprastu un meklētu kopsakarības vēsturiskajā un zinātniskajā aspektā, nepieciešami tradicionālie un fundamentālie informācijas nesēji, neatkarīgi no tā, kāda ir to forma: iespiesta grāmata vai kompaktdisks.

Lasišanas nozīmi mūsdienu pusaudžu ikdienā norāda arī laiks, ko skolēni veltī lasīšanai. Aptaujas rezultātā izdevās konstatēt laika attiecības nedēļas garumā veltītajām nodarbēm. Iegūto ainu procentuālā izteiksmē parāda 1. attēls.

Vidēji lasīšanai atvēlētais laiks ir 4% no skolēna diennakts laika budžeta. Neatklājās būtiskas atšķirības lasīšanai atvēlētajā laikā pa nedēļas darba dienām, bet ir atšķirības starp meiteņu un zēnu lasīšanu: attiecīgi 1 stunda un 0.65 stundas dienā (vidējais lielums). Lasīšanai

atvēlētais laiks palielinās sestdienās un svētdienās: meitenes lasa 1.58 stundas un zēni 1.16 stundas dienā (vidējais lielums).

1. attēls. Skolēnu dienas ritms

2. tabula "Trīs vairāk izmantotie avoti informācijas ieguvē" parāda arī atšķirības meiteņu un zēnu informācijas avotu izvēlē. Meitenes dažādās zinātņu nozarēs kā vienu no svarīgākajiem informācijas devējiem uzskata ģimeni - sarunas ar vecākiem, brāļiem un māsām palīdz gūt daudz jaunu ziņu. Otrajā vietā popularitātes ziņā viņas ierindo grāmatas - lasot un analizējot izlasīto, meitenes gūst daudz noderīga. Kā trešā visvairāk pieminētā jaunumu paudēja nosaukta televīzija - no tajā skatāmajiem raidījumiem meitenes uzzina gan jaunumus, gan sen atklātas atziņas. Skolotāja stāstījums ierindoja meiteņu populārāko informācijas devēju tabulas ceturtajā vietā. Vismazāk informācijas meitenes smeļas no sarunām ar draugiem, neatzīstot tos par pietiekami kompetentiem dažādās zinātņu nozarēs. Jāpiebilst, ka daudz informācijas 10-13 gadīgas meitenes gūst arī no citiem avotiem.

Zēnu informacionālo prioritāšu priekšgalā ir grāmatas - no tām viņi gūst visvairāk informācijas. Kā otrais atzītākais ziņu sniedzējs ir minēts skolotājs - viņa stāstījums pusaudžus apmierina daudzās zinātņu nozarēs. Trešo vietu informācijas aprites sistēmā zēnu skatījumā ieņem

ģimene. Pārsteidzoši, bet televīzija kā aktuālāko ziņu sniedzēja par dažādām zinātņu nozarēm ierindojama tikai ceturtajā vietā - zēnu skatījumā tā neinformē tik pilnīgi kā iepriekšminētie informācijas avoti. Zēni, tāpat kā meitenes, vienaudžus neuzskata par pietiekami kompetentiem ziņu sniedzējiem. Tomēr kopā ar draugiem tiek pavadīts brīvais laiks un pusaudži viens no otra gūst pietiekami daudz informācijas par sadzīves tēmām, nevis mācību priekšmetiem. Samērā lielu informācijas daudzumu zēni saņem no citiem aptaujā neatklātiem avotiem.

Nosaukto priekšmetu studijas prasa to sistematizētu un dziļu apguvi, tāpēc lasīšana kā informācijas avots būtu izmantojams vairāk. Tagad tas ir nepietiekami. Lielākas pārmaiņas izglītībā saistāmas ar iespēju skolēniem dzīvot informācijas pārņemtā vidē. Tās pamatbāze - skolas bibliotēka kā mācību un informācijas centrs.

Pusaudžu lasīšanas intereses, to saturs un lasīšanas motīvi

Pētot lasīšanas intereses, par pētāmo objektu tiek ņemta daiļliteratūra. Un tomēr intereses pēc sava satura ir tikpat daudzveidīgas, cik daudzveidīgi ir cilvēki - lasītāji. Jaunā lasītāja vēlmes un vajadzības, lasīšanas motīvi un literatūras vērtēšanas kritēriji ir atkarīgi gan no bērna vecuma, dzimuma, nacionālās piederības, gan viņa psihiskās attīstības procesiem.

Pusaudžu lasīšanas intereses rodas uz vajadzību pamata. Tās ir sociālā subjekta izteikti pozitīva attieksme pret lasāmvielu, kas lasītājam ir nozīmīga un emocionāli saistoša. Pusaudži lasīšanu sāk apzināties kā brīvu darbību, kas saistīta ar viņu personīgām interesēm. 10 - 13 gadu vecumā lasīšanu uztver kā izklaidi un atpūtas veidu.

Lasīšanas intereses, lai arī tās saistītas ar citām interesēm, nav iedomājamas bez daiļliteratūras nozīmes, izpratnes, daiļdarba spēka un skaistuma apzināšanas un pārdzīvošanas, prasmes novērtēt sižetu, tematu, saturu kopumā.

Lai gan cilvēks bieži vien nevar dot tiešu atbildi, kas viņu interesē, lasīšanas intereses izpaužas lasītāja literāro darbu izvēlē, uztverē un novērtējumā. Tās var iedalīt šādi:

- noturīgas intereses,

- epizodiskas intereses. Tās nereti ir strauji dziestošas intereses par literatūras jaunumiem, par tiem autoriem vai darbiem, ko plaši popularizē dažādi sabiedriskās informācijas līdzekļi.

Pusaudzis vērsas pie grāmatas visdažādāko: nopietnāku vai mazāk nopietnu iemeslu dēļ. Lasīšanas motīvi pusaudžu vecumā vēl tikai veidojas un nav apzināti, tāpēc pareizāk runāt par dažādiem faktoriem, kas mudina lasīt. Nopietna orientācija uz vienu vai kādu citu faktoru pakāpeniski, līdz ar gadiem transformējas tādā kvalitatīvā raksturojumā kā lasīšanas motīvi.

Lasīšanas motīvi ir lasīšanas vajadzību izpausmes pamatforma. Ar lasīšanas motīviem saprotam lasītāja iekšēju mudinājumu, kas pamatojas uz priekšstatu par grāmatas atbilstības pakāpi viņa vajadzībām.

Faktori, kas mudina pusaudžus lasīt, ir grūti klasificējami. Nosacīti var izdalīt faktoros, kas stimulē pievēršanos konkrētai grāmatai (tā tiek paveikts kāds uzdevums skolā, to nosaka personīgie motīvi vai gadījuma momenti), un grāmatu izvēles faktori, kas īpaši atklājas bibliotēkā, kad pusaudži savu grāmatu meklē bibliotēkas piedāvāto grāmatu vidū. Tomēr krasi sadalīt lasīšanas faktoros nevar, tie bieži vien sakrīt, krustojas un papildina viens otru. Tāpēc nosacīti tie grupējami faktoru kopā: pievēršanās grāmatai un grāmatu izvēle. Izmaiņas vai šo faktoru nemainība gadu gaitā ļauj spriest par lasītāja izvēles apzināšanos un aktivitāti, par lasītāja veidošanos.

Parasti pusaudži nosauc dažādus grāmatu izvēles un lasīšanas faktoros. Tas norāda par lasīšanas kultūras iemaņu attīstību vai, tieši otrādi, par izveidojušos stereotipu un zemu atlasē kvalitāti. Noteiktu faktoru stabilitāti pusaudžu vecumā izskaidro tas, ka grāmatu izvēles iemesli kļūst pierasti, kaut arī katram pusaudzim savi. Pusaudži visbiežāk grāmatu izvēlas, caurskatot tekstu, citus iespaido ieteikumi u.c. Grāmatu izvēli bibliotēkā visbiežāk nosaka vesela grupa faktoru:

- saistoši grāmatas elementi (grāmatas ilustrācijas, vāks, virsraksts),

- grāmatas ārējais izskats (grāmatas nolietotības pakāpe, jauns izdevums, grāmatas apjoms),

- ātra teksta satura izskatīšana u.c.

No 10 - 11 gadu vecuma lasītāji grāmatu ilustrācijas uzskata kā pašu vienkāršāko paņēmieni, lai iepazītos ar grāmatas saturu. Grāmatas vāks un virsraksts veido viedokli par satura atbilstību viņu interesēm: "Vāks interesants, domāju, ka fantastika" (Matīss, 11 gadi); "Atnācēji no nekurienes" - domāju, ka par marsiešiem" (Aigars, 12 gadi). Aplūkojot grāmatas tekstu, visbiežāk pusaudžu uzmanību piesaista atsevišķi vārdi un frāzes, kas uzbur notiekošā ainu. Šādi izvēlēta grāmata nereti rada vilšanos: "Tā nav par mīlestību, kā man likās" (Ilze, 13 gadi). Pusaudži bieži pievēršas grāmatas tekstam, izejot no

saviem vispārīgiem apsvērumiem daiļdarba vērtējumam: viņi ne tikai atzīmē atsevišķas frāzes un dialogus, bet arī pievērš uzmanību darbībai un grāmatas varoņiem.

Raksturīgi, ka, cenšoties uzzināt par grāmatas saturu, pusaudži aplūko grāmatas noformējumu, ilustrācijas, tekstu, bet neizmanto grāmatas uzziņu aparātu: anotācijas, priekšvārdu, satura rādītāju. Grāmatas uzziņu aparāta izmantošana ir tikai atsevišķu pusaudžu prasme novērtēt grāmatas saturu.

Interese par grāmatas autoru ir kvalitatīvi jauns posms grāmatas izvēles motīvu attīstībā. Tomēr arī tad, kad tiek nosaukts grāmatas autors, šis motīvs var nozīmēt daudz ko. Lielākai daļai pusaudžu noteikts autors asociējas ar noteikta temata vai žanra darbiem (H.K.Andersens - pasakas, Ž.Verns - ceļojumi un piedzīvojumi, Dž.Darels - par dzīvniekiem). Tikai nedaudzi izvēlas grāmatu tāpēc, ka izjūt autora māksliniecisko savdabību. Gan viena, gan otra iemeslu dēļ izvēlēta grāmata liecina par apzinātu un mērķtiecīgu izvēli un raksturo lasītāja pieredzi. Tomēr šāda grāmatas izvēle ir retums pusaudžu vecumā.

Visus grāmatu izvēles faktoros nosaka pusaudžu vēlēšanās iegūt grāmatu, kas atbilstu viņu personīgiem pieprasījumiem un kurus formulē kā interesi par noteikta temata vai žanra literatūru. Šie pusaudžu pieprasījumi izpaužas kā personīgi un brīvi pieprasījumi. Šī nepieciešamība ir pietiekami aktīva un patstāvīga.

Pētījuma gaitā izvērtējumam tika piedāvāti 7 literatūras veidi: memuāri, vēsturiskie romāni, detektīvi, fantastika, pasakas, klasiskā daiļliteratūra un dzeja. Skolēni savu interesēšanās pakāpi par katru literatūras veidu varēja novērtēt no 1 līdz 5 punktu intervālā.

Izpētei pakļautā 440 skolēnu grupa vecumā no 10 līdz 13 gadiem kā visvairāk interesējošos nosauca fantastiku, detektīvliteratūru un pasakas. Interesēšanās visaugstākā pakāpe - vērtējums '5' procentuāli atspoguļojas šādi: fantastika - 57 %, detektīvi - 43 %, pasakas - 34 %. Nemaz neinteresē (vērtējums "1") - 16 % skolēnus memuāri, 14 % - dzeja, 13 % - vēsturiskie romāni un klasiskā literatūra.

Lasīšanas interešu dinamiku raksturo iegūto rezultātu raksturojums par katru literatūras žanru.

Žanri	Ļoti interesē (5)	Diezgan interesanti (4)	Neliela interese (3)	Maz interesē (2)	Nemaz neinteresē (1)
Memuāri	9	21	31	23	16
Vēsturiskie romāni	16	18	28	25	13
Detektīvi	43	27	18	8	4
Fantastika	57	25	12	3	3
Pasakas	34	31	20	11	4
Klasiskā daiļliteratūra	7	20	28	32	13
Dzeja	7	17	32	30	14

4. tabula. Skolēnu interese par noteiktiem literatūras žanriem (%)

Interese par fantastiku sasniedz ievērojamus rādītājus. Šī izteiktā interese parādās tieši 10 - 13 vecumā. Apvienojot interesēšanās dziļuma rādītājus (4 un 5), iegūstam šādus rādītājus procentos:

76% zēnu un meiteņu 10 gadu vecumā,

86% zēnu un meiteņu 11 gadu vecumā,

77% zēnu un 89% meiteņu 12 gadu vecumā,

80% zēnu un 73% meiteņu 13 gadu vecumā.

Ļoti līdzīga interese par fantastiku abu dzimumu vidū.

Detektīvliteratūrai ir īpaša vieta pusaudžu lasīšanas interešu lokā.

Kā iemīļotāko lasāmvielu to nosauc:

73% zēnu un 44% meiteņu 10 gadu vecumā,

77% zēnu un 73% meiteņu 11 gadu vecumā,

69% zēnu un 95% meiteņu 12 gadu vecumā,

83% zēnu un 66% meiteņu 13 gadu vecumā.

Krasākā interešu atšķirība detektīvliteratūras lasīšanā (26%) vērojama starp meitenēm un zēniem 12 gadu vecumā: meiteņu interesēšanās pakāpe sasniedz 95%.

Pasaku lasīšana ir ļoti populāra. Pasakās uzskatāmi un tēlaini parādītas dzīves gudrības, cilvēku tikumiskās īpašības, norisinās spraiga darbība. 13 gadu vecumā novērojams interesēšanās pakāpes kritums, salīdzinot ar 10 - 12 gadu vecumu. Izteikto interesi par pasakām norāda šādi skaitļi:

73% zēnu un 67% meiteņu 10 gadu vecumā,

55% zēnu un 67% meiteņu 11 gadu vecumā,

67% zēnu un 80% meiteņu 12 gadu vecumā,

45% zēnu un 56% meiteņu 13 gadu vecumā.

Interesi par fantastiku, detektīviem un pasakām nosaka šī vecuma atzītīte literāro darbu komponenti:

- spraiņa darbība;
- ārkārtēji, neparasti, noslēpumaini un romantiski notikumi;
- saspringtas varoņu un darbības situācijas.

Viņus īpaši saista dažādas sociālas un dabas stihijas, kur literārie tēli parāda drosmi un varonību. Tas atbilst pusaudžu vēlmēm - atrauties no ikdienišķā uz kaut ko neparastu; no zināmā uz nezināmo; no reālā - uz fantastisko un romantisko; no iespējamā uz neiespējamo. Atraujoties no zināmā un apgūtā, viņi saskata literārajā darbā jaunas īstenības izpausmes, gūst zināšanas un netiešu dzīves pieredzi.

Pusaudži visaugstāk vērtē fantastiku, kurai piemīt arī daiļliterāras īpašības. Tās viņus parasti visvairāk piesaista: personāža aktīva rīcība, saspringtas situācijas, negaidītais, neparastais u.c. 10 - 13 gadu vecumā lasītāji tiecas pēc varoņa tēla, viņa rīcības modeļa. Līdzpārdzīvojums varonim kļūst par galveno stimulu darba satura apgūvē.

Dziļāk daiļdarba saturs tiek apgūts no tām grāmatām, kurās autors stāsta pirmajā personā. Te saista tādi momenti kā: varoņa eksistēšanas realitāte un notikumu neapšaubāmība; iespēja būt autora līdzgaitniekam ekspedīcijās, eksperimentos un aptver notikumus no darbojošās personas pozīcijas.

Veiktajā pētījumā neatklājās krasas interešu atšķirības vecumposma no 10 līdz 13 gadu vecumam robežās; meiteņu un zēnu izteiktajā interesē par fantastiku, detektīvliteratūru un pasakām; skolēniem Rīgā, citās pilsētās un rajonos Latvijā. Izņēmumi vērojami šādos momentos. Interese par fantastiku un piedzīvojumiem bagātu literatūru zēniem izveidojusies jau 10 gadu vecumā. Meitenēm šajā vecumā tā vēl nedominē. 10 gadu vecas meitenes vispirms min fantastiku un pasakas, tad detektīvus.

Par likumīgu intereses objektu kļuvuši komiksi, kas apogeju sasniedz 10 - 11 gadu vecumā, jo lasītājus tajos saista dzīves norišu un cilvēku hiperbolizācijas vizuāls attēlojums.

Kā meitenēm, tā zēniem 10 - 13 gadu vecumā samazinās interese par poētiskiem sacerējumiem, kuru ritmu un valodas plūdumu bērni labprāt bauda pirmsskolas un jaunākajā skolas vecumā.

Interesējas par dzeju:

- 27% zēnu un 34% meiteņu 10 gadu vecumā,
- 18% zēnu un 31% meiteņu 11 gadu vecumā,
- 11% zēnu un 26% meiteņu 12 gadu vecumā,

6% zēnu un 17% meiteņu 13 gadu vecumā.

Aptaujāto skolēnu interesi par vēsturiskiem romāniem raksturo šādi rādītāji: ievērojamu interesi par to atzīmējuši:

27% zēnu un 21% meiteņu 10 gadu vecumā,

29% zēnu un 43% meiteņu 11 gadu vecumā,

26% zēnu un 36% meiteņu 12 gadu vecumā,

31% zēnu un 32% meiteņu 13 gadu vecumā.

Memuārliteratūrai pievēršas:

21% zēnu un 18% meiteņu 10 gadu vecumā,

20% zēnu un 41% meiteņu 11 gadu vecumā,

25% zēnu un 37% meiteņu 12 gadu vecumā,

24% zēnu un 28% meiteņu 13 gadu vecumā.

Kā īpaši lielu interesi par šo literatūras žanru (vērtējums atbilst 5 punktiem) ir atzinuši tikai 23% zēnu un 45% meiteņu no visiem 440 aptaujātiem skolēniem.

Daudz sarežģītāka un dziļāka ir klasiskā literatūra. Klasika patiesi pieejama tikai radošam lasītājam. Par savu to atzinuši:

26% zēnu un 33% meiteņu 10 gadu vecumā,

24% zēnu un 38% meiteņu 11 gadu vecumā,

16% zēnu un 25% meiteņu 12 gadu vecumā,

11% zēnu un 27% meiteņu 13 gadu vecumā.

Klasika nav populāra pusaudžu vidū, jo, to lasot, viņi saduras ar specifiskām grūtībām, kas izprotamas tikai uz viņu vecuma īpatnību un lasīšanas attīstības pakāpes fona. Būtiskākās klasiskās daiļliteratūras uztveres grūtības pusaudžu vecumā ir šādas:

-pusaudži tiecas pēc aktīvas darbības, sižeta asuma, kas retāk sastopams klasikā;

- intelekta straujā attīstība bremsē tēlainu domāšanu, izjauc līdzsvaru starp prātu un jūtām;

- "naivi reālistiskā" attieksme pret daiļliteratūru, tās vērtējums atbilstoši savai nelielai dzīves pieredzei traucē daiļdarba pilnvērtīgu uztveri;

- niecīga interese par cilvēku iekšējo pasauli, kas klasikā ir nozīmīgākais;

- prasība pēc mūsdienīgiem literāriem tēliem un notikumiem;

- domāšanas viengabalainība, tieksme sarežģīto vienkāršot, dziļo uztvert virspusēji;

- nepietiekamas zināšanas un dzīves pieredze.

Šie faktori izraisa pusaudžos noraidošu attieksmi arī pret vēsturiskiem romāniem un memuāriem.

Protams, ir ļoti grūti konstatēt, ko bērns iegūst no lasīšanas, cik daudz saprot un uztver no grāmatu estētiskajām, ētiskajām un intelektuālajām vērtībām, tomēr svarīgi ir ar pētījumu starpniecību apjaust, kādas ir lasīšanas interešu tendences pusaudžu vecumā.

Kā veidojas skolēnu lasīšanas intereses? Kā notiek grāmatu izvēle? Skolēni paši domā, ka, izvēloties grāmatu, viņi ņem vērā darbības laiku un vietu, varoņa ārējo izskatu, varoņa rīcību, varoņa runas veidu, varoņa domas, varoņa pārdzīvojumus. Jauno lasītāju piesaista neparastums, jaunums, kaut kas negaidīts un īpatnējs, kas neatbilst iepriekšējiem priekšstatiem. Taču ne vienmēr neparastais, negaidītais, pārsteidzošais kļūst par derīgu līdzekli, kas kalpo patiesas intereses radīšanai.

Pusaudži, īpaši šī vecumposma sākumā, vēl pietiekoši neapzinās daiļliteratūras specifiku - viņu attieksme pret daiļdarbu ir reālistiska. Tā izpaužas attieksmē pret literārajiem varoņiem kā reālām personām, attieksmē pret notikumiem un situācijām kā pierastām sadzīviskām parādībām.

Kāpēc skolēns lasīšanai izvēlas tieši šo grāmatu, var minēt dažādus faktorus:

- grāmatas ārējais noformējums,
- zināšanas par grāmatas saturu vai autori,
- grāmatas apjoms un ilustrācijas,
- draugu ieteikumi,
- redzēta TV filma vai raidījums,
- grāmatas sērija.

Pamatojoties uz veikto Latvijas skolēnu aptauju, iegūstam latviešu plūsmas skolu skolēnu lasīšanas ainu. Lasīšanas repertuāru veido atbildes uz šīs aptaujas jautājumu: "Kādu grāmatu esi pārlasījis vairākas reizes?". Var pieņemt, ka nosauktās grāmatas ir mīļākās skolēnu grāmatas un nosaucamas par populārāko daļu pusaudžu lasīšanas repertuārā.

Nosaukto grāmatu sarakstā, kurā ir 212 nosaukumi, minēti dažāda žanra un satura darbi. Ir pasakas, stāsti, piedzīvojumu grāmatas, romāni, dzejoļi, grāmatu sērijas, pieaugušajiem domātās grāmatas. Populārākās piecpadsmit grāmatas uzrādītas 5. tabulā.

Vienādu vērtējumu ieguvušas vairākas grāmatas (2., 5., 9., 10., 12., 13., 14. vietā). Visvairāk minēto grāmatu autori ir A.Lindgrēne, Ē.Kestners, Z.Ērgle, brāļi Grimmī, V.Disnejs, T.Jānsone u.c. Visiemīļotākas ir piedzīvojumu grāmatas par Ronju, Emīlu, Pepiju, Karlsonu, Lotiņām, Nezinīti, Vinniju Pūku, Guliveru, Punktiņu u.c. Skolēnu minēto grāmatu sarakstā ir tās pašas grāmatas, kuras par savām

miļākajām grāmatām nosauktu arī iepriekšējās paaudzes. Arī picaugušie grib paņemt kaut ko sev no Vinnija Pūka teiktā vai izstrādāt kādu joku, tāpat kā to darīja Karlsons.

N. p. k.	Autors	Grāmatas nosaukums	Minēts reižu
1.	Lindgrēne A.	Ronja laupītāja meita	44
2.	Lindgrēne A. Kestners Ē.	Lennenbergas Emīla nedarbi Emīls un Berlīnes zēni	33
3.	Lindgrēne A.	Pepija Garzeķe	30
4.	Lindgrēne A.	Trīs stāsti par Brālīti un Karlsonu	20
5.	Verns Ž. Kestners Ē.	Kapteiņa Granta bērni Divas Lotiņas	18
6.	Disnejs V.	Komiksi "Mickey Mouse " un citi	16
7.	Nosovs N.	Neziniša un viņa draugu piedzīvojumi	14
8.		Pasakas	13
9.	Milns A. Jānsone T.	Vinnijs Pūks un viņa draugi Komēta nāk	10
10.	Swifts J. Rīds T.	Gulivera ceļojumi Jātnieks bez galvas	9
11.	Loftings H.	Doktora Dūlīta peldošā sala	8
12.	Ērgle Z. Kestners Ē.	Starp mums meitenēm runājot Punktiņa un Antons	7
13.	Gintekīns R.	Mazputniņš	6
14.	Blaitons E. Verns Ž. Lobe M. Grimmi Preislers O.	Slavenais Pīlēns Tims Noslēpumu sala Omīte ābelē Sniegbaltīte un septiņi rūķīši Mazā raganiņa	5
15.	Rannamā S.	Kadrija	4

5. tabula. Aptaujāto skolēnu miļākās grāmatas

Mūsdienu pusaudžu miļāko grāmatu sarakstā ir literatūra, kas, pēc autores domām, atbilst literāro darbu vērtējuma pamatkategorijām: patiesais, skaistais, labais (1.). Dažreiz, grāmatu vērtējot, tiek ņemts vērā tikai viens no šiem aspektiem. Citreiz vērtējumā lietoti kritēriji

atklāj vērtētāja personību: viņa attieksmi pret paša bērniību, audzināšanas sistēmu, vērtību sistēmu.

Pusaudžu lasīšanas rosinātāji un bibliotēkas loma lasīšanas interešu veidošanā

Lasītāja personības, viņa lasīšanas interešu veidošanās ir process, kuru ietekmē daudzi faktori. Lasīšanu visvairāk rosina skola, ģimene, vienaudži, bibliotēka un ārpusstundu pulciņi. Tie atrodas savstarpējā mijiedarbībā, katrs veido savu ietekmes struktūru un veicina personības veidošanos. Pusaudžu lasīšanas intereses cieši saistītas ar cilvēkiem, kuri veido un virza šo ietekmi. Lasīšanas intereses ietekmē arī paša subjekta aktivitāte, viņa attieksme pret realitāti, viņa pieredze un attīstības līmenis.

Skolēnu lasīšanas repertuāra izvēli nosaka daudzu cilvēku ieteikumi un viņu veiktais reklāmas darbs. Šeit darbojas vecāki, skolotāji, draugi, grāmatu tirgotāji, bibliotekāri, kā arī reklāma TV un radio u.c. Skolēnu aptaujā 440 pusaudži sniedza ziņas par to, kas viņiem palīdzējuši izvēlēties lasāmvielu.

Ietekmētāji	Minēts reižu
Vecāki	125
Draugi	92
TV un radio	60
Skolotāji	43
Bibliotekāri	27
Cita atbilde	142

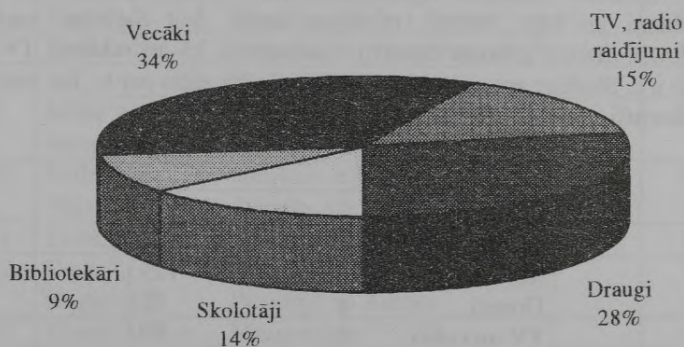
6. tabula. Lasāmvielas izvēles ietekme

Iegūtie rezultāti parāda, ka lasīšanas intereses izraisīšanā un veidošanā galvenā loma ir ģimenei. Jau no mazotnes bērns ģimenē tiek ievadīts grāmatu pasaulē ar pirmajām pasakām un bilžu grāmatiņām. Vecāku autoritāte saglabājas arī 10 - 13 gadu vecumā, pusaudži uzticas vecākiem grāmatu izvēlē, no viņiem ietekmējas, par izlasīto grāmatu parasti pirmajiem izstāsta saviem vecākiem, visbiežāk tieši mātei.

Ģimenes dzīves raksturs, vērtību orientācija, garīgā atmosfēra un vecāku izglītība; lasīšanas tradīcijas, literārās intereses un gaume; atsaucība pret pusaudžu lasīšanu ir nozīmīgās pusaudžu lasīšanas interešu attīstīšanā. Jo augstāka ir vecāku lasīšanas kultūra, jo vairāk tā ietekmē pusaudžu lasīšanu.

Analizējot veiktā pētījuma datus, redzam, ka skolotājiem un bibliotekāriem nav nozīmīga loma pusaudžu lasīšanas repertuāra izvēlē (attiecīgi 43 un 27 reizes minēta šī ietekme). 142 reizes aptaujātie skolēni atzīmējuši "cita atbilde", kas visbiežāk nozīmē - "izvēlos pats". Tādējādi it kā dominē skolēnu pašu izvēle, taču to var uzskatīt arī par neapzinātu iepriekš iegūta ieteikuma realizāciju.

Aptaujātajā auditorijā neatklājās atšķirības starp meitenēm un zēniem, 10 un 13 gadu vecumu jautājumā par to, kas ietekmē grāmatu izvēli.

2. attēls. Kas ietekmē grāmatu izvēli

Tā kā literatūras ieteikšanā un sarunā par grāmatu nozīmīgu vietu ieņem vienaudži, draugi, tad pedagogiem, bibliotekāriem un arī vecākiem jāraugās, lai šī ietekme būtu mērķtiecīga un labvēlīga, jo vienaudži spēj ietekmēt arī negatīvi. Plašāk izvērsams darbs ar pusaudžu grupu lasīšanas līderiem: jo bagātāka būs viņu lasīšanas kultūra, jo vairāk tas sekmēs citu vienaudžu lasīšanas intereses un to attīstību.

Jaunajiem lasītājiem Latvijā savus pakalpojumus piedāvā patstāvīgas bērnu bibliotēkas, bērnu nodaļas tautas bibliotēkās un skolu bibliotēkas.

gads \ rādītājs	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Bērnu bibliotēku skaits (abs.sk.)	108	108	106	101	92	90	87
Lasītāju skaits bibliotēkās (abs.sk.)	206,8 tūkst.	119,6 tūkst.	114,7 tūkst.	87,5 tūkst.	79,8 tūkst.	71,9 tūkst.	85,7 tūkst.
Fondu lielums (abs.sk.)	2,466 milj.	2,379 milj.	2,227 milj.	1,985 milj.	1,776 milj.	1,346 milj.	1,647 milj.
Apmeklējumu skaits (abs.sk.)	1,065 milj.	1,007 milj.	1,007 milj.	0,882 milj.	0,736 milj.	1,152 milj.	0,918 milj.

7. tabula. Bērnu bibliotēku darba rādītāji

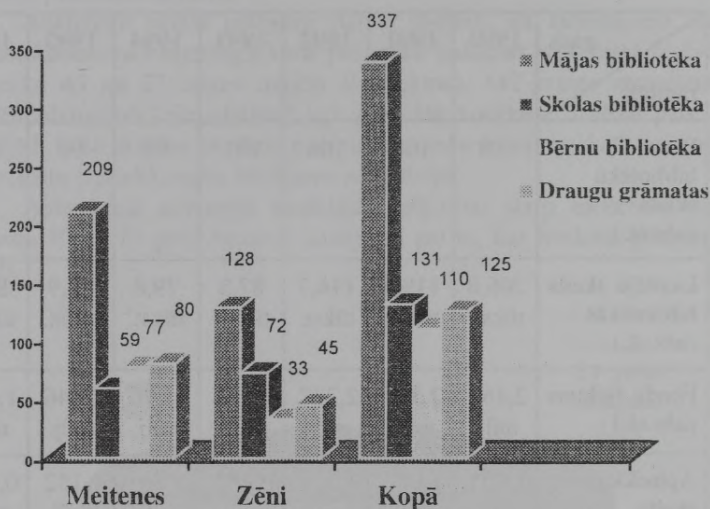
Sabiedrisko un ekonomisko pārmaiņu rezultātā (finansējuma trūkums, namu denacionalizācija u.c.) pakāpeniski samazinās bibliotēku skaits. Fondu lieluma kritums ir tieši saistīts ar bibliotēku finansiālo situāciju:niecīgie līdzekļi no valsts un pašvaldību budžeta.

Bibliotēkās samazinās lasītāju skaits. Skaidrojums tam ir meklējams nepietiekamajā bibliotēku fondu izaugsmē, nav lasīšanas vajadzības motivācijas - mūsdienu bērnu pārvilina jaunas un dinamiskas nodarbības. Tomēr skaitļi rāda, ka pieaugusi apmeklētība: tas nozīmē, ka tiem bērniem, kas atraduši ceļu uz bibliotēku, tā ir ļoti nepieciešama.

Saskatāmas arī citas tendences: bibliotēku darbinieki nav aktīvi sava darba popularizētāji, dažviet pietrūkst profesionālas rīcības, daudzus nomāc apātija un bezcerība. Šīs tendences daļēji apstiprina sekojošais skolēnu dotais bibliotēku un tās personāla raksturojums.

Skolēnu aptauja atklāj bibliotēkas nozīmi skolēnu informacionālās apkalpošanas sistēmā. Pētījuma gaitā piedāvājām

skolēniem nosaukt visus avotus, kurus viņi izmanto lasāmvielas iegūšanai.

3. attēls. Lasāmvielas ieguves avoti

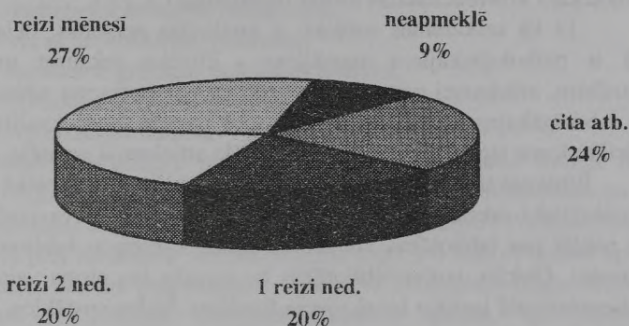
Iegūtie dati sarindojas šādā secībā:

- mājas bibliotēka minēta 337 reizes, pie tam kā vienīgā vieta tā minēta 148 reizes;
- skolas bibliotēka - 131 reizi, kā vienīgo literatūras saņemšanas vietu to nosaukuši 25 skolēni;
- bērnu bibliotēka minēta 110 reizes;
- draugu grāmatu kolekcijas - 125 reizes.

Bieži minēti vairāki avoti kopā, kas liecina par lasītāja veidošanos un iemaņām meklēt vajadzīgo izdevumu. Tās ir:

- mājas + skolas bibliotēkas - 93 reizes,
- mājas + bērnu bibliotēkas - 78 reizes,
- mājas bibliotēka + draugu grāmatas - 88 reizes.

Bibliotēkas lietošana savu lasīšanas interešu apmierināšanai ir patstāvīgs un autonomas lasītāja darbības pašrealizācijas paņēmieni. Skolēnu atbildes deva iespēju noteikt bibliotēku lietošanas biežumu.

4. attēls. Bibliotēku apmeklētība

Visvairāk skolēnu bibliotēku apmeklē vienu reizi mēnesī (27%), vienu reizi divās nedēļās - 20% skolēnu, vienu reizi nedēļā bibliotēkas apmeklētāju skaits sasniedz vienu piekto daļu. 24% aptaujāto snieguši citu atbildi. Tādējādi par bibliotēku lietotājiem noteikti uzskatāmi: 67% aptaujāto. Aptuveni 9% no aptaujātajiem norādījuši, ka neapmeklē bibliotēku vispār.

Bibliotēku apmeklējumu biežums ir augstāks nekā tika gaidīts. Mūsu valstī mēs vēl nevaram runāt par citiem bibliotēku apmeklējumu iemesliem, piemēram, draugu tikšanās vieta, atpūtas vieta, arī ierakstu klausīšanās un video skatīšanās, datoru lietošana vairumā bibliotēku ir iecere. Tāpēc jāsecina, ka pamatiemesls bibliotēkas apmeklējumam ir lasīšanas interešu apmierināšana.

Bibliotekāra un lasītāja saskarsmi, tāpat kā saskarsmi sabiedrībā vispār, var raksturot kā informācijas apmaiņas procesu, kā domu un pārdzīvojumu pārraidi ar dažādiem komunikācijas līdzekļiem. Šis process, kura dziļums atkarīgs no konkrētās situācijas bibliotēkā, nekad nav statistisks, jo informācija tiek nodota un saņemta nepārtraukti, arī bez vārdiem.

Bibliotekāra un lasītāja saskarsmes saturiskās daudzveidības pamatā lielākoties ir lasīšanas intereses. Abu saskarsmes subjektu attiecības nosaka bibliotēkas tips, fonda lielums un tā organizācija, bibliotekāras apkalpošanas struktūra, tehniskais nodrošinājums un kultūrvide, kurā darbojas bibliotēka. Saskarsmi ietekmē arī lasītāju

sastāvs, komunikācijas motīvi (kāpēc apmeklē bibliotēku?), izvēlēta literatūra (ko lasa ?) un bibliotekāras apkalpošanas gaita, t.i. bibliotekāra konvencionālās lomas izpildījums (2, 13.).

Tā kā saskarsmes subjekti ir konkrētas personas, liela nozīme tajā ir psiholoģiskajiem aspektiem - cilvēku raksturu un psihes īpatnībām, attieksmei pret gaidāmo sarunu, starppersonu attiecībām, jo pat īslaicīgākajos kontaktos cilvēks sevi parāda divās kvalitātēs - kā noteiktu lomu izpildītāju un kā emocionālo attieksmju paudēju.

Bibliotekāra un lasītāja komunikācijai bibliotēkā piemīt demokrātisks raksturs, to, pirmkārt, nosaka lasītāja brīva izvēle - kļūt vai nekļūt par bibliotēkas abonentu, uzsākt sarunu ar bibliotekāru vai neuzsākt. Otrkārt, tautas bibliotēkās to nosaka jau pirms vairāk kā 30 gadiem ieviestā lasītāju brīvā pieeja fondiem. Šādos apstākļos, protams, lasītājs ir relatīvi neatkarīgs no bibliotekāra un var izvēlēties sev vēlamu literatūras ieguves un komunikācijas formu.

Vairumā gadījumu bibliotekāra un lasītāja attiecības ir dialoga formā, kurā lasītājs ir vienlīdzīgs partneris bibliotekāram, otra tikpat aktīva persona, kas uzņemas zināmu daļu rūpju par bibliotēkas darbības realizāciju. Ne tikai bibliotekārs izzina lasītāju, bet arī lasītājs nemitīgi novēro bibliotekāra darbību, analizē un vērtē to. Dažādi lasītāju viedokļi saplūst vienā veselā, tā veidojot vispārēju viedokli un uzskatu par bibliotēku. Šo sarežģīto lasītāju subjektīvo viedokli nedrīkst nenovērtēt, bet to ir nepieciešams atzīt, izpētīt un ņemt vērā.

Lai noskaidrotu, kāda izskatās bibliotēka un tās personāls Latvijas skolēnu-lasītāju acīs, aptaujas anketās tika iekļauti šādi jautājumi: "Kas Tev bibliotēkā patīk?" un "Kas Tev bibliotēkā nepatīk?". Aptaujas dalībniekiem tika dota iespēja brīvās atbildēs izteikt savu attieksmi pret bibliotēku un tās personālu. Biežāk lietotos izteikumus var sadalīt divās grupās: pozitīvajos un negatīvajos. Skolēniem patīk bibliotēka, jo

- ir liela interesantu grāmatu izvēle,
- skaistas grāmatas,
- jauka bibliotekāre,
- bibliotekāres palīdz atrast vajadzīgo grāmatu,
- patīk bibliotēkā rīkotie pasākumi,
- mājīgums un klusums,
- bibliotēkas bezmaksas lietošana.

Bibliotēku darba turpmākai uzlabošanai svarīgi pievērst uzmanību negatīvajām atbildēm. Daudzi skolēni minējuši šādas negatīvas parādības bibliotēku darbībā:

- maz jaunu izdevumu,

- ne vienmēr var atrast vajadzīgo,
- šauras telpas,
- darbinieku netaisnā izturēšanās,
- vecas un nolietotas grāmatas,
- ierobežoti grāmatu lietošanas termiņi,
- bibliotekāre nepalīdz atrast grāmatu,
- reģistrācijas maksa.

Skolēnu attieksmi daļēji pamato apstākļi, kuros šodien strādā bērnu bibliotēkas. Tomēr uzticība bibliotēkai un bibliotekāram pati no sevis nerodas, tā prasa mērķtiecīgu ikdienas darbu. Pozitīvu lasītāju attieksmi pret bibliotēku nosaka ne tikai objektīvi faktori (fonda apjoms un saturs), bet arī psiholoģiskā atmosfēra bibliotēkā, kuru veido tās personāls. Līdzšinējie vērojumi diemžēl liecina, ka bibliotēku darbinieku vidū trūkst spilgtu, radošu personību.

Analizējot skolēnu atbildes, redzams, ka neraugoties uz brīvpieejas fondu bibliotēkā, skolēniem ir nepieciešama bibliotekāra palīdzība. Veidojas pretrunīga situācija: pusaudzis pats vēlas izvēlēties literatūru, ir pārliecināts, ka pats spēj tikt ar visu galā. Bet gadās, ka skolēni nepazīna fonda izvietojumu, neprot lietot katalogus un bibliogrāfisko uzziņu aparātu, tad meklē palīdzību pie bibliotekāra.

Aptaujā iegūtie rezultāti rāda, ka 7 pusaudžiem bibliotēkā patīk bibliotekāra palīdzība, bet 3 nav apmierināti ar to, ka bibliotekārs viņiem nepalīdz atrast nepieciešamo. 10 skolēni raksta, ka viņiem grūtības sagādā pats meklēšanas process, tas nozīmē, ka iztrūkst bibliotekāri - bibliogrāfisko pamatu apmācība. Viens skolēns uzsver, ka bibliotekārs pat neinteresējas, kas viņam vajadzīgs, bet vēl 3 skolēniem nepatīk gaidīt uz pašu bibliotekāru. Nepalīdz atrast nepieciešamo; bibliotekārs neinteresējas, kas lasītājam vajadzīgs; bibliotekārs liek uz sevi gaidīt - tas viss norāda, ka bibliotekārs nepilda savus amata pienākumus.

Starptīk bibliotekāru un skolēnu neveidojas pozitīvas attiecības arī tad, kad daudzi no bibliotekāriem neievēro skolēnu bērnišķīgo nepieciešamību just mīlestību, gādību, un zināt, ka bibliotekāram viņš nav vienaldzīgs. Daudzi bibliotēku sāk vērtēt negatīvi tikai tāpēc, ka jūtas nevajadzīgi un lieki tajā.

Iniciatīvai jānāk no bibliotekāra. To pieprasa arī audzināšanas procesa loģika: lasītājs ir atnesis grāmatu, kuru viņš lasīja, un bibliotekāram ir interesanti zināt, kādā līmenī ir notikusi pusaudža iepazīšanās ar grāmatas autoru, problēmām, grāmatas varoņu dzīvi, bet (...) viņam turpina uzdot standarta jautājumus "Izlasīji?", "Vai patīka?", "Ej, izvēlies nākošo!" Bibliotekāri pat neapjauš, kādas sekas var būt

šādiem jautājumiem. Katrs, pat vismazākais ieteikums, saruna ietekmē lasītāju un veido viņa vērtējumu par bibliotēku.

Ir dažādas bibliotekārā darba metodes, kas veicina komunikāciju. Tie var būt pasākumi bibliotēkā - pārruna par kādu tematu, literārā pēcpusdiena, konkurss u.c. Pasākumiem bibliotēkā ir liela loma un ietekme uz skolēnu, jo tie piesaista bibliotēkai, ļauj attiecībām ar bibliotēku un tās darbiniekiem nostabilizēties. Bibliotekāra kontaktā ar lasītāju sava loma ir ne tikai verbālai, bet arī neverbālai saskarsmei (sejas izteiksme, acu skatiens, žesti, kustības).

Lasītāja attīstības pamatā ir lasīšanas procesa individualizācija, pozitīvas šīs darbības motivācijas radīšana. Jaunā lasītāja darbību sekmē šādi noteikumi:

1) literatūras, bērna dzīves pieredzes, interešu loka un dzīves vajadzību saistība;

2) lasīšanas regularitāte;

3) grāmatu lasīšanas prieks.

Bibliotēka skolēnu redzeslokā visbiežāk nonāk tad, kad personīgā grāmatu kolekcija vairs neapmierina lasītāja intereses un vajadzības. Pozitīva bibliotēkas uztvere - lielisks sākums ilgstošiem kontaktiem, katrs bibliotēkas apmeklējums - patīkams notikums, kas paliek atmiņā. Paņēmienu tā sasniegšanai ir daudz, piemēram, ērts telpu iekārtojums; patīkama gaisotne; iespēja realizēt citas aizraušanās (spēles, zīmēšana, mūzikas klausīšanās, datorspēles, kontakti ar citiem lasītājiem); lasīšana atbilstoši noskaņojumam; tikšanās ar iemīļotām grāmatām un to varoņiem, tematiem, žanriem, autoriem, ilustrācijām; iespēja izteikt bibliotekāram savus uzskatus par grāmatām; rast atbildes uz aktuāliem jautājumiem. Šajā darbā nav gatavu recepšu, katram lasītājam izmantojama individuāla pieceja. Tomēr vērā ņemami divi principi:

1) katram lasītājam jājūt, ka bibliotēkā viņš ir gaidīts un katra viņa vajadzība tiek uztverta nopietni, un viņam cenšas palīdzēt;

2) atklājot bibliotēkas informacionālās iespējas, bibliotēka savu ietekmi veido atbilstoši bērnu vecuma uztveres iespējām, nepārkāpjot mēra robežas. Spēcīgi iespaidi var radīt pretēju efektu.

Pusaudžu lasīšanas interešu rosināšanai daudzas bibliotēkas izmanto lasītāju atsaucību konkursiem, viktorinām un spēles elementiem. Tajos piedāvā jautājumus par literāriem darbiem un grāmatas, kas satur atbildes uz šiem jautājumiem. Šīs atbildes lasītājiem jāatrod pašiem.

Grāmatas un lasīšanas popularizē reklāmas, kas saistītas ar pusaudžu lasīšanas interesēm. To uzdevums ir oriģināli, krāsaini un negaidīti pievērst lasītāja uzmanību grāmatai, radīt vēlēšanos to izlasīt.

Tomēr galvenais pusaudža ceļš uz grāmatu ir saistīts nevis ar ārējiem stimuliem, bet gan aktīvas pašapziņas darbības rezultātā radusies iekšēja nepieciešamība. Neaizvietoājama garīga vērtība ir daiļdarbos, kurus apzīmējam kā psiholoģisko prozu un darbos, kuri adresēti tieši pusaudzim. Piemēram, V.Belševica "Bille", Z.Ērgle "Starp mums, meitenēm, runājot...". Bibliotekāra uzdevums ir uztvert to, kas lasītāju šobrīd interesē, un ieteikt tieši to grāmatu, kas atbilst pusaudža pieprasījumam. Ar vienu un to pašu izdevumu var apmierināt it kā nesaistītus pieprasījumus, ja tos prot atklāt no lasītāja interešu viedokļa. Lasītāja atsaucību iegūst tikai tas ieteikums, kas viņam ir personīgi nozīmīgs.

Protams, ne katra bērna "lielās lasīšanas" posms sakrīt ar pusaudža vecumu, tāpēc katrs lasītājs ir pelnījis savu individuālu piceju. Pusaudžu vecumā problēmu ir vairāk nekā sasniegumu, nemācēšana pārspēj pieredzi. Uzmanīga bibliotekāru attieksme pret viņu centieniem un nolūkiem, laikā sniegta palīdzība, sadarbība pasargās topošo personību no vilšanās sevī un bibliotēkā.

Pusaudži no grāmatām gūst zināšanas, pārlicības un ētisko normu pamatus, kā arī netieši dzīves pieredzi un ierosmi aktīvai darbībai. Mūsdienu lasītāja demokrātiskas attīstības pamatu veido iespēja patstāvīgi izprast, kāpēc un ko lasīt; ar pirmo bibliotēkas apmeklējuma reizi tiek dota izvēles iespēja; radīti apstākļi, kuros lasītājs var parādīt savu iniciatīvu un paust patstāvību.

Izglītots kultūras cilvēks ir mūsdienu sabiedrības noteicošā vērtība.

Izmantotā literatūra

1. Bērnū grāmatu vērtēšana / No franču val.tulk. S.Madžule // Grāmatu apskats.- 1996.- Nr 8/9.- 46.-47.lpp.- (Glutz-Ruedin B. L'evaluation des livres pour enfants // Parole.- Lausanne, 1996.- Nr 33.- P. 2.-7.)
2. Bibliotekārs un lasītājs: Temat. rakstu krāj.- Rīga:LNB, 1991.-161 lpp.
3. Špona A., Tomsons V. Vērtē studenti.- Rīga, 1996.- 22 lpp.
4. Vassilchenko L. Student's Self-rating: Possibilities of Its Application in the Study of Information Conditions of the Learning Process // Family and Textbooks.-Tartu, 1995.- P. 61.-77.
5. Фомина Л.Н. Роль библиотеки в развитии читателя - ребенка // Библиотекосведение. 1996. - №2. - С. 64.- 76.

NEW PERSONALITY IN THE MODERN WORLD OF INFORMATION

S u m m a r y

The aim of this article is characterising the priorities of the young generation in the environment of today's information.

The research group of the Department of Library Science and Information of the University of Latvia performed the inquiry of Latvian students during the teaching years 1994/95. There participated 440 students from grade 5 to grade 7 from various Latvian schools in towns as well as country regions.

Teaching years 1995/96 are dedicated to sum up the results. The results of the inquiry introduce us with the priorities in the system of the sources of information, the reading interests of 10 - 13 years old students, the role of books and reading in their lives, the teenagers' planning of time, the influence of book selection, the role of libraries in the development of reading process.

Some conclusions:

Analysing the results of the investigation of Latvian students we saw that the books as means of the information about the subjects of their syllabus don't exceed 1/5 part of all sources.

The students spend on reading books and periodicals from 0.8 hours on Monday to 1.33 hours on Saturday. The proportion between reading and watching TV is 1 : 3, while on Sunday - little bit longer time.

The students borrow their reading material from their home library in the first time, then - from friends, school libraries. The children's library occupies the last place.

The students' responses show what their choice of reading. The results are follows: the parents' advice, the friends' advice, information from TV and radio, the teachers' advice and the last - the librarians' advice.

The frequency of going to the library was higher than we expected. 95 of students confirmed that they don't use the libraries.

The students rated science, detective stories and fairy tales as the most interesting genres of literature. Books by A.Lindgren, E.Kestner, J.Verne had received high rating of the young readers' reading table.

Formation of the readers' interests and habits is neither autonomous limited. This process is determined by a number of factors such as social values of the society, school, family and environment. Each of them has its function and promotes the development of the readers personality.

BIBLIOTEKĀRĀS APKALPOŠANAS ATTĪSTĪBAS TENDENCES LATVIJĀ 20.-30.GADOS

Rakstā aplūkotas dažas bibliotekārās apkalpošanas attīstības tendences 20.-30.gados, nepretendējot uz analītisku vēsturnieka skatījumu. Izteiktās atziņas pamatojas uz tā laika publikācijām par bibliotēku darbu. Te ietilpst bibliotekāru kongresu lēmumi un rezolūcijas, statistisko datu publicējumi, tā laika vadošo bibliotēku darbinieku analītiskas apceres, kā arī informācija periodiskajos izdevumos.

Jēdziens "Bibliotekārā apkalpošana" lietots ar plašāku nozīmi. Tā saturā ietvertas visas bibliotēku darbības, kuras sekmē lasāmvielas un lasīšanas pieejamību iedzīvotājiem. Uzmanība veltīta bibliotēku lasītāju kontingenta veidošanai un nostiprināšanai, lasīšanas un lasāmvielas popularizēšanai, kā arī lasīšanas kultūras izkopšanai. Bibliotēku fondu saturs un sastāva atklāšana lasītājiem uzlūkota kā bibliotekārās apkalpošanas sastāvdaļa. Bibliotēku tīkla izveide un organizācija uzskatīta kā bibliotekārās apkalpošanas nozīmīgs priekšnoteikums.

1. Organizēta bibliotēku tīkla izveide ir katras valsts iedzīvotāju bibliotekārās apkalpošanas pamats

20.gados Latvijā, neraugoties uz daudzajām jaunās valsts grūtībām, bez vilcināšanās tika uzsākta kultūras dzīves aktivizēšana, tanī skaitā arī bibliotēku darba rosināšana. Bibliotēkas sāka veidoties ar jūtamu sparū, un interesanti, ka šo jomu nevērtēja tikai no prakticisma, lietderības un materiālo iespēju viedokļa. Garīgajiem jautājumiem ierādīja noteiktu vietu. Bibliotēku darbu sekmēja valsts atbalstītie pasākumi, īpaši Kultūras fonda darbība, dažādu biedrību un iestāžu rosība, kā arī privāta iniciatīva un aktivitāte. Bibliotēkas nebija valsts monopols. Tās varēja atvērt iestādes, dažādas organizācijas: kooperatīvās, sabiedriskās un reliģiskās, kā arī privātas personas. Tas radīja apstākļus organizēta bibliotēku tīkla izveidei, kas ir katras valsts bibliotekārās apkalpošanas pamats un lasīšanas izplatības priekšnoteikums.

Bibliotēku tīkla pieaugumu rāda statistiskie dati. Tā 1918.gadā Latvijā darbojās 192, 1920. gadā - 264, 1923. gadā - 601 publiskā bibliotēkā. 1936. gadā jau darbojās 911 publiskās bibliotēkas. No tām 294 jeb 32,3% atradās Vidzemē, 175 jeb 19,2% Zemgalē, 174 jeb 12,8% Latgalē. Šeit uzrādītas pašvaldībām piederošās publiskās bibliotēkas, kā arī sabiedriskām organizācijām un atsevišķām personām piederošās, ja tās pieejamas visiem vai attiecīgās organizācijas biedriem. 1936. gadā pašvaldībām piederēja 179 (1929.gadā - 134), sabiedriskajām organizācijām 667 (1929. gadā - 693), atsevišķām personām - 65 (1929.gadā - 55) bibliotēkas. [19, 119.lpp.]. Turklāt valstī bija arī publiski ierobežotās mācību iestāžu bibliotēkas, kā arī valsts iestāžu un uzņēmumu speciālās bibliotēkas. Toreiz jau darbojās Valsts bibliotēka, LU bibliotēka, Rīgas pilsētas bibliotēka, Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka, Rīgas pilsētas Mākslas muzeja, Mākslas akadēmijas, Konservatorijas, Kara un Ārlietu ministrijas un citas bibliotēkas.

Lauku iedzīvotāju rīcībā bija pagastu bibliotēkas. Mācību iestādēm, karaspēka daļām, valsts iestādēm, slimnīcām un ieslodzījumu vietām bija savas bibliotēkas. Darbojās organizāciju un privāto personu bibliotēkas. Tādējādi varam secināt, ka Latvijas brīvvalstī veidojās daudzveidīgu bibliotēku tīkls. Iedzīvotāji varēja saņemt noteiktā pakāpē diferencētu bibliotekāro apkalpošanu. Tā bija tuvināta viņu lasīšanas vajadzībām un darbības laukam. Lasot organizāciju bibliotēku uzturētāju sarakstu, ir redzama liela organizāciju dažādība un to rīcībā ir ievērojams bibliotēku skaits. Tā 1935. gadā kultūras biedrības uzturēja 93 bibliotēkas, lauksaimniecības biedrības - 63, jaunatnes biedrības - 40, studentu organizācijas - 36, katoļu biedrības - 22, aizsargu organizācija - 20, dziedāšanas biedrības - 17 bibliotēkas [9,5.lpp.]. Darbojās arī mazākumtautību organizāciju bibliotēkas. 1935.gadā bija 11 krievu un tikpat vāciešu un ebreju bibliotēku, 6 poļu bibliotēkas, 2 lietuviešu un tikpat igauņu bibliotēku. [9,5.lpp.] Var domāt, ka visas šīs bibliotēkas bija pieejamas plašākam iedzīvotāju lokam, bet tomēr pēc fondu sastāva un darbības rakstura tās bija pieskaņotas bibliotēkas uzturētājorganizācijas vajadzībām.

Bērnu bibliotekārajā apkalpošanā galvenā loma bija tautskolu bibliotēkām. 1936./1937.mācību gadā 1709 pirmskolās un pamatskolās bija bibliotēkas. Tā kā minētajā gadā darbojās 1734 pirmskolas un pamatskolas, tad redzam, ka gandrīz katrā skolā bija bibliotēka. Vidēji vienā tautskolas bibliotēkā 1922./23.m.g. bija 287, 1930./31.m. g. - 971, 1936./37.m. g.- 1.155 grāmatas. [19,108.lpp.] . Fonda sastāvā ietilpa mācību grāmatas, vispārīga rakstura lasāmgrāmatas un nedaudz grāmatu

skolotājiem [20,41.lpp.]. Kaut nedaudz, bet parādījās arī bērnu nodaļas pilsētu bibliotēkās. Tā Liepājas pilsētas bibliotēkā jau 1919.gadā atvērtā atsevišķa bērnu nodaļa. Tāda darbojās arī Rīgas pilsētas 6. bibliotēkā. Ir ziņas, ka Rīgas Latviešu labdarības biedrība uzturēja bērnu bibliotēku un, kuras fondā 1936.gadā bija 5076 vienības [11,55.lpp.]. Tas liecina, ka tiek meklētas dažādas iespējas bērnu bibliotekārajā apkalpošanā.

Cietuma departamenta pārskatā par darbu 1935./36.saimniecības gadā lasām, ka visos cietumos ir iekārtotas bibliotēkas. Lielajos cietumos bibliotēkas pārziņā cietuma skolotāji, kas izsniedza grāmatas, bet mazākajos cietumos to dara cietuma priekšnieki, virsuzraugi un kancelejas darbinieki.

Tomēr bibliotēku vienmērīgs izvietojums, saskanīga darbība un intensīva bibliotēku apmeklēšana netika panākta. Visvairāk bibliotēku bija Vidzemē (1936. gadā uz 1383 iedzīvotājiem viena bibliotēka), vismazāk - Latgalē (uz 4941 iedzīvotāju viena bibliotēka) [19,120.lpp.]. Arī publisko bibliotēku kopfonds Latgalē bija vismazākais - tikai 5,9% no visu bibliotēku fonda. Visu publisko bibliotēku fonds bija vairāk nekā 2 miljoni vienību, no tā puse atradās Rīgas bibliotēkās [19,121. lpp.].

Par bibliotēku izmantošanas intensitāti liecina fondu apgrozība un lasītība. Šīs ziņas publikācijās ir uzrādītas, un tās liecina, ka pilsētu bibliotēkas ir vairāk izmantotas nekā lauku bibliotēkas. Tā 1936.gadā publiskās bibliotēkās vidējā apgrozība bija 1,7, Rīgā - 2,3, Latgalē - 0,7 [19, 123. lpp.]. Lasītība pilsētu bibliotēkās ir augstāka nekā lauku bibliotēkās. 1936. gadā caurmērā viens lasītājs bibliotēkā saņēmis 20,9 grāmatas. Laukos izsniegto grāmatu skaits uz vienu lasītāju bija tikai 13,8. No visiem lasītājiem 83,6% reģistrēti pilsētu bibliotēkās [19, 123. lpp.]. Lauku bibliotēkas bija nelabvēlīgākos apstākļos salīdzinājumā ar pilsētu bibliotēkām. Fondu apjoms bija mazāks, nebija pietiekami daudz līdzekļu grāmatu iegādei un periodisko izdevumu pasūtīšanai - īpaši pagastu bibliotēkās. Daudzviet nebija piemērotu telpu. Lauku bibliotekāriem darbs bibliotēkā bija blakus nodarbošanās. Tautas bibliotēkas bija atvērtas īsāku laiku. Tas ietekmēja bibliotekāro apkalpošanu laukos un varēja būt par iemeslu lasītāju skaita samazinājumam 30.gados lauku bibliotēkās. (1929. gadā laukos bija 29,0% no lasītāju kopskaita, 1936. gadā - 16,4% [19,123. lpp.].

Racionālai bibliotēku tīkla izveidei un sadarbībai fondu izmantošanā jau 20. gados uzmanību veltījuši vairāki pazīstami bibliotēku darbinieki. Tiek izstrādāti projekti bibliotekārās apkalpošanas uzlabošanai. Tie guva akceptu bibliotekāru kongresos, izklāsti publicēti,

ar tiem iepazīstināts plašs bibliotēku darbinieku loks. Tomēr dzīvē tie pilnā mērā netiek realizēti. 1937.gadā A.Ģermanis raksta: "Visur valda sevī noslēgšanās, separātisms, katrā bibliotēkā ir sava kārtība, pat tipa pēc ļoti tuvās bibliotēkās zem vienas kopējas vadības, kas vienā ir tā, tas otrā var būt pretēji"[10,25.lpp.]. A.Ģermanis bija aktīvs Bibliotekāru biedrības darbinieks, vēlākajos gados - Valsts bibliotēkas direktors.

Bibliotēku sadarbības izveide un nostiprināšana praksē arvien ir bijusi grūti risināma. Tāpēc nopietnu interesi var izraisīt Latvijas brīvvalsts bibliotēku darbinieku centieni šajā jomā, kaut arī tie netika pilnīgi īstenoti.

2. Bibliotēku sadarbības ceļu meklējumi fondu satura atklāšanā un lasāmvielas izplatīšanā

Ievēribu pelna R.Egles projekts par bibliotēku apvienību, kas sniegts viņa plašajā rakstā "Apvienotā bibliotēka " 1922.gadā[4]. Kā zināms, literatūrvēsturnieks R.Egle ir rosīgi strādājis arī bibliotēku darbā. Viņš ir bijis Kultūras fonda bibliotēku ierīcības darba vadītājs, strādājis Bibliotēku padomes vadībā, sekmējis pirmā un otrā Latvijas bibliotekāru kongresu sagatavošanu un norisi. R.Egle labi pārzināja Latvijas bibliotēku realitāti un savās atziņās pamatojās uz tā laika bibliotēku sasniegumiem ārzemēs. R.Egle šeit risināja lielo bibliotēku problēmas. Šī apvienotā bibliotēka ir zinātnisko bibliotēku apvienība. R.Egle uzskata, ka nav iespējams izveidot tādu grāmatu krātuvi, kura tikai ar savu fondu bagātību spētu apmierināt visus lasītāju pieprasījumus. "Agrāko laiku izdevumi izkaisīti pa dažādām bibliotēkām un jaunlaiku literāriskā raža tik liela, ka izslēdz iespēju savākt visus drukas darbus kaut vai pāris lielākos centros, lai cik plaši nostādīti viņi arī nebūtu", raksta R.Egle [4, 40. lpp.]. Līdzās fondu komplektēšanai tik pat lielu nozīmi viņš piešķīra bibliotēku savāktā materiāla intensīvai apgrozībai lasītāju interešu apmierināšanā, izmantojot visas iespējas. Apmierināto un neapmierināto pieprasījumu attiecības 70:30 R.Egle uzskatīja par ideālāko samēru, pēc kura ir jātiecas. Tomēr ļoti negatīvi viņš vērtēja neapmierinātos pieprasījumus pēc noteiktām grāmatām. Tos varētu izpildīt, ja izmantotu citu bibliotēku krājumus. Ar to R.Egle pasvītvoja precīzu lasītāju pieprasījumu apmierināšanas nepieciešamību, kura sasniedzama bibliotēku sadarbībā. Šeit viņš saskatīja bibliotēku iespēju sekmēt

līdzsvara izveidi starp grāmatu produkciju un tās izmantošanu un saskaņas radīšanu starp bibliotēkas uzdevumiem un lasītāju interesēm.

Pēc R.Egles domām, bibliotēku apvienība nostādāma nevis uz grāmatu sastāva centralizēšanu, bet gan veidojama uz kopdarbības pamata, nodibinot un uzturot visciešākos savstarpējos sakarus. Apvienībā kā saskanīgā organismā katra bibliotēka rosīgi darbojas un saglabā savas individuālās nokrāsas, dažādu tipu bibliotēku veidošanās netiek apspiesta. Tomēr attiecībā pret lasītājiem apvienotās bibliotēkas nostājas aktīvi, sekodamas lozungam: visas par vienu, viena par visām [4, 513.lpp.].

Apvienības izveidei R.Egle piedāvāja trīs starpniekus: bibliotēkbiroju, kopkatalogu un grāmatu apmaiņu. Bibliotēkbirojs ir apvienības starpnieciskā struktūra, kura nodibina un uztur sakarus starp bibliotēkām, ir starpnieks starp grāmatu krātuvju potenciālu un lasītājiem. Grāmatu apmaiņa un kopkatalogs ir rezultāts un arī faktors, kas veicina kopdarbību. Bibliotēkbirojs organizē kopkataloga izveidi, kārtō lasītāju pieprasījumu izpildi no apvienības bibliotēkām (precīzē un novērsē kļūdas lasītāju pieprasījumos, uzsāk aptauju bibliotēkās u.c.), kā arī izsaka priekšlikumus bibliotēku fondu papildināšanai. R.Egle kopkatalogu paredzēja kā apvienojoša rakstura grāmatu uzrādītāju apvienotajās bibliotēkās. To viņš dēvēja arī par universālkatalogu jeb centrālkatalogu. Tā izveide ir pa spēkam tikai bibliotēku apvienībai. R.Egle piedāvāja detalizētu kopkataloga vēstures un izveides metodikas aprakstu. Bibliotēkbiroja ideju, kopkatalogu izveides metodiku, kā arī citus bibliotēku sadarbības jautājumus viņš bija iepazinis Rietumvalstu bibliotēku prakses studijās. Šeit izmantota Vācijas, Francijas, Anglijas un citu valstu bibliotēku speciālistu pieredze.

Saskanīgu darbību bibliotēku fondu izmantošanā jūtami sekmē bibliotēku tīkla organizācija. Bibliotēku teritoriālais izvietojums, to darba saistība un atbildība par apkalpes rajonu nostiprina savstarpējos sakarus. Jau 20.gados Latvijā plānoja bibliotēku izvietojumu un tajā laikā runāja par bibliotēku normāltīklu. Tā izveides pamatprincipus izstrādāja T.Liventāls, bibliotēku vēsturnieks, Latvijas Bibliotekāru biedrības priekšsēdētājs (1923. - 1928.), kā arī Bibliotēku padomes priekšsēdētājs (1924.-1929.). Pamatojoties uz viņa nolasīto referātu, bibliotekāru otrais kongress 1926.gadā pieņēma Latvijas bibliotēku normāltīkla pamattēzes [18, 375.lpp.]. Galīgā projekta izstrāde tiek uzdots Bibliotēku padomei. Uzmanību saista 3., 4. un 5.tēze. Šeit iezīmētas teritoriāli izvietoto bibliotēku attīstības līnijas un savstarpējie sakari, kuri pamatos tika ievēroti bibliotēku organizācijā.

3.[tēze]. Par ideālu būtu uzlūkojama šāda shēma: 1) Latvijas zinātniskā bibliotēka; 2) Apgabalu bibliotēkas (Ziem.-Vidzeme, Latgale, Zemgale un Kurzeme) kā Latvijas zinātniskās bibliotēkas filiāles; 3) Apriņķu pilsētu bibliotēkas kā apgabalu bibliotēku filiāles; 4) Mazpilsētu, miestu un pagastu bibliotēkas.

Apgabalu un apriņķu pilsētu bibliotēkas šeit paredzētas kā augstākā posma bibliotēku filiāles. Tātad savstarpējie sakari ir iespējami, kaut arī bibliotēku funkcijas nav atklātas. Apgabalbibliotēkas un apriņķu pilsētu bibliotēkas filiālbibliotēku statusā var pretendēt uz iespējam izmantot lielāko krātuvju fondus.

4.[tēze]. Katrā pilsētā, miestā vai pagastā jābūt vienai centrālai bibliotēkai ar vairākām filiālēm un daudziem izdalāmiem punktiem ar ceļojošām bibliotēkām.

Centrālās bibliotēkas funkcijas šeit kopumā nav uzrādītas. Var domāt, ka šīs tēzes pieņemšana nosaka vienas bibliotēkas atbildību par savu apkalpes rajonu. Un tas ir panākams, izmantojot dažādas nestacionāras apkalpošanas formas.

5.[tēze]. Ceļojošo bibliotēku komplektēšana jāizdara Latvijas zinātniskai un apgabala bibliotēkai, turklāt šo bibliotēku izplatīšana notiek tieši vai caur attiecīgām filiālēm.

Šeit uzrādītas iespējas lielāko bibliotēku fondus padarīt pieejamus viesiem iedzīvotājiem. To var izdarīt bibliotēku sadarbības apstākļos. Normāltikla izveidē galvenā uzmanība tika veltīta teritoriāli izvietotajām publiskajām bibliotēkām. Speciālo bibliotēku organizācijas jautājumi tika maz aplūkoti. Vienots bibliotēku tīkls nebija izveidots. Saglabājās savrupība bibliotēku darbā.

Tomēr nozīmīgi ir centieni panākt intensīvāku bibliotēku bagātību izmantošanu un tādējādi bibliotēkas pārvērst par svarīgu faktoru tautas garīgajā attīstībā. Tā tas tika daudzkārt izteikts bibliotekāru kongresos un sanāksmēs, kā arī publikācijās. Bibliotekārajā apkalpošanā kā galveno saturu uzlūkoja iespējami pilnīgāku lasītāju pieprasījumu apmierināšanu. Tādus uzskatus puda K.Egle, R.Egle, T.Liventāls, V.Caune un citas ievērojamas personības. Viņi bija kompetenti daudzās bibliotēku darba jomās. Fondu komplektēšanas, katalogizācijas, bibliogrāfiskā darba jautājumu risināšanu viņi uzskatīja kā priekšnoteikumu lasītāju apkalpošanas uzlabošanai. 20. gados parādījās vairāki teorētiskas un praktiskas nozīmes publicējumi: V.Caunes sagatavotās M.Djūija "Decimālās klasifikācijas tabulas" (1920.), jau minētais R.Egles darbs "Apvienotā bibliotēka" (1922.), V.Caunes Autortabulas (1927.), V.Caunes bibliotekārā rokasgrāmata "Bibliotēkas iekārta"(1929.) u.c. Tās bija nopietnas publikācijas, kuras

varēja izmantot katrs bibliotekārs savas bibliotēkas labiekārtošanai un fondu satura uzrādīšanai lasītājiem.

3. Lasītāju iesaistīšana un esošā kontingenta saglabāšana, lasīšanas kultūras izkopšana

Bibliotēkas uzlūkoja kā kultūras un izglītības iestādes. Tām piešķīra tikpat lielu lomu kā skolām. "Un ka bibliotēkas ir svarīgs faktors tautas garīgās attīstības un audzināšanas ziņā, to neņemsiēs apstrīdēt vai noliegt neviens, kam skatiens vērsts nākotnē, vērojot nacionālās attīstības un sasniegumu izredzes", tā bibliotēku lomu raksturoja T.Līventāls Latvijas bibliotekāru pirmajā kongresā 1923.gadā [21, 71.lpp.].

Bibliotekāra un lasītāja tiešajā sadarbībā liela vieta tika paredzēta jaunu lasītāju iesaistīšanai, rūpēm par esošo lasītāju apkalpošanu, lai viņu darbs bibliotēkā būtu ilgstošs. Vērtīgas lasāmvielas izraudzīšana, sistemātiska lasīšana un prasme izmantot bibliotēku raksturo lasīšanas kultūru. Un tādi uzdevumi tika izvirzīti bibliotēku darbiniekiem Latvijā jau 20.gados. Tā Latvijas bibliotekāru otrais kongress 1926.gadā pieņēma šādas tēzes: 1. Bibliotekāram jāizlieto visi līdzekļi, lai pievilktu un saistītu pie bibliotēkām pēc iespējas plašāku sabiedrību.

2. Bibliotekāriem jāpiegriež lielāka vērība ne tikai tam, ko lasa, bet arī - kā lasa, t.i., jācenšas pieradināt lasītāji pie nopietnas un sistemātiskas lasīšanas [18, 375.lpp.].

Kā zināms, lasītāju apkalpošanas darba kvalitāti jūtami ietekmē bibliotēkas fondu sastāvs un saturs. Tāpēc uzmanību saista V.Caunes izvērstās tēzes par publisko bibliotēku komplektēšanu, kas izteiktas bibliotekāru kongresos un publicētas viņa grāmatā "Bibliotēku iekārta". V.Caune, runājot par komplektēšanu saistībā ar lasītāju apkalpošanu, redzes lokā patur trīs virzienus.

Pirmkārt, bibliotēkām lasītāju rīcībā jānodod laba literatūra, tai jāpaplašina lasītāja zināšanas par apkārtējo pasauli un jāattīsta viņa literārā gaume. Tā 11.tēzē lasām: "No belletristikas grāmatām dodama priekšroka tādām, kas, būdamas pietiekoši saistoši sarakstītas, var būt noderīgas lasītāja attīstībai, paplašinot viņa zināšanas un ideju daudzumu, dod savas apkārtnes izpratni vai attīsta literārisko gauri; tādas, kas liek cilvēkam garīgi strādāt" [2, 19.lpp.] V.Caune uzskata, ka sevišķi rūpīgi grāmatas jāizrauga bērniem, jo tās bērnus ietekmē vairāk nekā pieaugušos. Jāatceras, ka V.Caune ir tā laika Latvijas vadošo bibliotēku darbinieku vidū, Latvijas Bibliotekāru biedrības

priekšsēdētājs (1928.-1934.), Valsts bibliotēkas Bibliogrāfijas un katalogijas nodaļas vadītājs.

Otrkārt, lasāmvielas izraudzīšanā jāievēro gan lasītāja sagatavotība, gan viņa tautība un valodas prasme, gan attieksme pret reliģiju. Bibliotēkai jāpiedāvā dažādu lasītāju grupu interesēm piemērota literatūra. Grāmatas jāgādā kā vairāk, tā mazāk sagatavotiem lasītājiem. Fondi jāveido saskaņā ar lasītāju sastāvu pēc tautībām un valodām. V.Caune 8.tēzē raksta: "Vietās ar dažādu tautību iedzīvotājiem, grāmatu sastāvam valodu ziņā jābūt piemērotam iedzīvotāju prasībām" [2,18.lpp.]. Savukārt bibliotēkām jāparedz arī dažādu uzskatu lasītāji. V.Caune dod padomu būt objektīviem darbu izraudzīšanā, kas saistīti ar reliģiskiem uzskatiem. "Reliģijas nodaļu komplektējot, jāietur objektivitāte, pielaižot ir reliģisku, ir reliģiju noliecīgo rakstus", raksta V.Caune [2,22.lpp.].

Treškārt, grāmatu fondu veidojot, bibliotēkām jārikojas uzmanīgi, lai tā sastāvs neaizbaidītu lasītājus un pieprasījums tiktu apmierināts iespējami pilnīgi. Tā 9.tēzē lasām: "Ja zinātniskai literatūrai būs atvēlēta pārāk maza daļa, nebūs iespējams iegādāt grāmatas visas nepieciešamās zinātņu nozarēs un dažam labam nopietnu grāmatu meklētājam būs jāaiziet neapmierinātam" [2,18.lpp.]. 12.tēzē V.Caune brīdina, ja bibliotēkā tikko kāju iespēris lasītājs apjautāsies pēc mazāk vērtīgas literatūras un saņems atbildi, ka tādas nav, bibliotēkai pagriezīs muguru. "Tomēr, lai saistītu pie bibliotēkas arī vēl neattīstītu lasītāju, bibliotēkā ieteicams turēt nelielā daudzumā vieglāk uzņemamu lasāmu vielu, kas ne mazāk saistoša par lubu literatūru," rakstīja V.Caune [2,19.lpp.].

Jāpiebilst, ka Latvijā bija zināmi arī pasaulē pazīstamā bibliopsihologa N.Rubakina uzskati par lasītāja un grāmatas attiecībām. Jau 1926. gadā Starptautiskajā bibliotekāru un grāmatu draugu kongresā Latvijas delegāti noklausījās N.Rubakina referātu par biblioloģijas psiholoģiju grāmatniecības teorijā un praksē. Tas atzīmēts kā svarīgs, principiāls priekšlasījums. [23,307.lpp.]. Kā zināms, šīs teorijas pamatā lasītāja un grāmatas garīgā saskaņā: jo vairāk saskan lasītāja un autora garīgās īpašības, jo spēcīgāk iedarbojas uz lasītāju lasāmais darbs.

Rīgas bibliotēku darbinieki uzskatīja, ka lasītāju kontingenta saglabāšanu nosaka apkalpošanas kvalitāte. 1938.gadā tajā laikā Rīgas 6. bibliotēkas darbinieks A.Eglīte norādīja, ka lasītāju skaits samazinās nevis grāmatu trūkuma dēļ, bet gan bibliotēkas iekšējās darbības trūkumu dēļ. Lasītāju skaitu var saglabāt apmierinoša apkalpošana, ko A.Eglīte saprata šādi: "Lasītāju noturēt var tikai apmierinoša apkalpošana: vajadzīgo grāmatu jāsaņūda droši, kaut arī lēni. Labāk likt

gaidīt nedēļu vai mēnesi, bet tad pasniegt vajadzīgo, nekā divās minūtēs izsniegt nevajadzīgu gadījuma grāmatu, kas varbūt bibliotēkām patīk, bet neatbilst lasītāja interesēm" [12, 18.lpp.]. Bibliotēkām jāapmierina lasītāju pieprasījumi un jāveicina jaunu pieprasījumu rašanās. Lasītāju pieprasījumu apmierināšanu labā kvalitātē, viņu interešu respektēšanu un labvēlīgu attieksmi pret pieprasījumu saturu var uzlūkot kā demokrātisku iezīmi bibliotēkārājā apkalpošanā.

Tomēr lasītāju apkalpošanu labā kvalitātē traucēja vairāki apstākļi tā laika bibliotēku darbā. Tas sakāms par lasāmvielas izraudzīšanas iespējām. Publisko bibliotēku praksē lasītāji grāmatas izvēlējās pēc katalogiem un no bibliotēkuru pasniegtajām grāmatām. Tajā laikā nebija brīvas picejas fondiem. To uzlūkoja par vajadzīgu un kopā ar labi iekārtotiem katalogiem vērtēja kā bibliotēku augstu sasniegumu. Rīgas bibliotēku darbinieki uzskatīja, ka lasītājiem katalogi liekas abstrakti. Ir jābūt krietni augstai lasīšanas kultūrai, lai pēc bibliogrāfiskā apraksta vien varētu izvēlēties pašu grāmatu. Lasītāji lielākoties grāmatas izraugās no bibliotēkārā pasniegtajām grāmatām vai no tām, kas atrodas uz letes. Ja šāda literatūras izraudzīšana notiek mehāniski, nerēķinoties ar lasītāju, kuram tās pasniedz, var domāt, ka tādai pieprasījumu apmierināšanai daudzkārt bija gadījuma raksturs. Arvien noteiktāk izteikta prasība, lai bibliotēkārš būtu zinošs un palīdzīgs lasītājam. Tomēr bibliotēkārā praktiskās iespējas iecītīgi apkalpot lasītāju bija ierobežotas, viņš bija noslogots. To rāda kādā Rīgas pilsētas bibliotēkā izdarītie bibliotēkārā darba novērojumi 1929.g. [8, 48. lpp.]. Bibliotēkārš vienā stundā 17,2 apmeklētājiem izsniedz 39 grāmatas. Viena apmeklētāja apkalpošanā viņš izlieto 3,5 minūtes, vienas grāmatas izsniegšanā - 1,5 minūtes. Uzskaitītas 15 darbības tiešajā lasītāju apkalpošanā, bez tam bibliotēkām vēl jāsniedz dažāda veida informācija un norādījumi, jāapkalpo lasītavas apmeklētāji, jānoskaidro radušies pārpratumi u.c. Bibliotēku darbinieku sastāva un profesionālas izglītības jautājumi vēl nebija atrisināti.

1939.gadā literatūrvēsturnieks un bibliogrāfs K.Egle atzina, ka ir pēdējais laiks gādāt par bibliotēku darbinieku teorētisko un praktisko izglītību. Valstī darbojas ap 920 publisko bibliotēku ar aptuveni 1500 bibliotēku darbiniekiem. No viņiem tikai apmēram 420 ir profesionāli algoti darbinieki. Pārējie darbinieki strādā bibliotēkās bez atalgojuma, un dzīves eksistenci nodrošina ar darbu kādā citā arodā [3,16.lpp.]. K.Egle arodizglītības apgūšanai piedāvāja speciālus pastāvīgus kursus (6-7 mēnešus), bet brīvprātīgajiem darbiniekiem - īslaicīgus dažādu dienu vai nedēļu kursus, galveno uzmanību veltījot tehniskajam darbam.

Jāpiebilst, ka apbrīnu pelna tā laika bibliotēku darbinieku entuziasms un sabiedriskā aktivitāte grāmatas un lasīšanas izplatīšanā tā laika sabiedrībā.

4. Centieni lasītāju uzmanību pievērst sabiedrībā risināmajiem jautājumiem

Arvien tiek pasvītrots bibliotēku darbības izglītojošais raksturs. Bibliotēku pienākums ir darīt visiem pieejamus cilvēces domas sasniegumus un lasāmvielu izraudzīt saskaņā ar katra lasītāja lasīšanas vajadzībām. Tomēr bibliotekārajā apkalpošanā nākas domāt arī par tās sabiedrības interesēm, kurā bibliotēka darbojas. Tādējādi individuālā lasītāju prasību apmierināšana noteiktā pakāpē ir saistīta ar sabiedrības interesēm.

30.gados Latvijas bibliotēku darbinieku uzmanību saistīja sabiedrības un atsevišķu lasītāju interešu sakarības. Tas izpaudās šī jautājuma teorētiskos izklāstos un vēlamo literatūras popularizēšanas tematu pieteikumos, lai tādējādi bibliotekāro apkalpošanu saskaņotu ar konkrētās sabiedrības vajadzībām. Ievēriību pelna A.Eglītes teorētiskais izklāsts 1937.gadā žurnālā "Bibliotekārs", kur autors ievietojis vienu no saviem rakstiem sērijā "Mazo bibliotēku tehnika". Autors sniedz padomus bibliotekāram kā veikt uzdevumus lasītāju apkalpošanā lasāmvielas izraudzīšanā: kā palīdzēt lasītājam izraudzīties lasāmvielu, kā precizēt lasītāja pieprasījumu, novērtēt izraudzīto literatūru, kā lietot katalogus u.c. Pirms šiem padomiem sniegti skaidrojumi par sabiedrības un individuālajām interesēm. A.Eglīte uzskatīja, ka bibliotēkas uzdevums ir strādāt tā, lai tās tiešo lasītāju apkalpošana nebūtu pretrunā ar bibliotēkas uzturētāju, apkārtējās sabiedrības un valsts interesēm, bet gan lai tās veicinātu. Bibliotēkai ir jākalpo sabiedrībai un jārēķinās ar trīs sabiedrības grupām 1) savu lasītāju kopu, 2) sabiedrisku kopu, kurai pieder viņas lasītāji un 3) valsti [7,26.,27. lpp.]. A.Eglīte pasvītvoja, ka bibliotēkas uztur sabiedrība savām interesēm, lai arī ne visi šīs sabiedrības locekļi ir vai būs dotās bibliotēkas lasītāji. Šo domu viņš pamatoja ar Kultūras fonda bibliotēku veidošanas un uzturēšanas praksi, kurā piedalās visas valsts iedzīvotāji, konkrētā pagasta, pilsētas vai biedrības locekļi un paši tiešie lasītāji, kas var arī nebūt minēto sabiedrību locekļi. Ir jācenšas radīt saskaņa starp individuālajām un sabiedriskajām interesēm - citu risinājumu A.Eglīte neparedzēja.

Individuālajā apkalpošanā un literatūras popularizēšanā ir iespējams ietekmēt lasīšanas saturu un tematisko virzienu. To īsteno ar

komplektēšanas politiku un bibliotekāra saskarē ar lasītājiem ikdienas darbā. 30.gados vērojami centieni palielināt latviešu grāmatu skaitu tautas bibliotēku fondu sastāvā. Tā J.Širovs Rīgas 1.bibliotēkas darbinieks savā plašajā publikācijā par tautas bibliotēku 20 gadu darbu un nākotnes nodomiem secināja, ka šajā ziņā ir jau diezgan daudz padarīts. 1924.gadā no visa tautas bibliotēku grāmatu sastāva 48,3% bija latviešu grāmatas, 1936.gadā to ir jau 56,9% [24, 46.lpp.].Viņš uzskatīja, ka tautas bibliotēku tālākais latviskošanas darbs ir tuvākās nākotnes uzdevums. Agrāk tautas bibliotēku lasītājiem ieteica darbus par citu tautu dzīvi un vēsturi, par grieķu un romiešu seno vēsturi. Tagad jāpopularizē Latvijas vēstures stāsti, tuvie un tālie vēstures varoņi un brīvības ideāli. J. Širovs aicināja valsti un pašvaldības, kā arī organizācijas vairāk rūpēties par šādu grāmatu iegādi, un lai tās kļūtu patiešām visiem un visur pieejamas [24, 46.,47.lpp.]. Tātad šeit ieteikts lasāmvielas popularizēšanā pievērsties Latvijas vēstures tematikai. Bez tam vēl tiek norādīts, ka jāizceļ un jāiesaka grāmatas, kas parāda Latvijas lauku dzīves skaistumu un lauku darba lielo svētību. Jaunatnei jāizvēlas lasāmviela, kas ir pieskaņota Latvijas izglītības un kultūras politikai. Jaunatnei jābūt stiprai, tāpēc jāatbrīvo grāmatu plaukti no lasāmvielām, kas nes sevī vientulības, atteikšanās, romantisma un sapņu zīmogu. Sapņošana, atšķirtība un neauglīga pašanalīze jaunatnes garu neasina.

Vairākkārt pasvītots, ka nepieciešama tautas bibliotēku lasītāju patriotiskā audzināšana. Šeit mudināts izmantot daiļliteratūru, jo to lasa visplašākās aprindas. Un ar labu patriotisku stāstu grāmatu var panākt vairāk nekā ar vienmuļīgiem un sausiem teorētiskiem aprakstiem [17, 60.lpp.].

Prasība bibliotēkām darboties sabiedrības labā ir izteikta arī 1939.gada 1. Latvijas bibliotekāru un arhivāru sanāksmē. Tā par tautas bibliotēkām sacīts, ka viņu uzdevums ir aktīvi izplatīt tautā vajadzīgās zināšanas, ideoloģiju, noskaņojumu un aktīvi piedalīties valsts un sava novada aktuālo sabiedrisko, politisko un saimniecisko pasākumu veidošanā, sevišķu vērību piegriežot lasāmās vielas kvalitātei [22, 57.lpp.].

Kā šīs prasības ir īstenotas bibliotēku praksē, vai minētās tematikas literatūra ir aktīvi popularizēta - par to ir grūti spriest. Tā laika publikācijas sniedz maz ziņu par lasīšanas saturu un tematiskajiem virzieniem.Var minēt dažus skaitļus par Rīgas pilsētas tautas bibliotēku lasītājiem 1936.gadā. Viņu lasītība ir bijusi samērā augsta, katrs lasītājs gadā caurmērā ir izlasījis 28 grāmatas. No visām izsniegtajām grāmatām 70% ir bijušas daiļliteratūras grāmatas (romāni, stāsti,

dzeja u.c.) un 30% zinātnes un mākslas grāmatas. Jāpiebilst, ka tolaik Rīgas pilsētas tautas bibliotēku lasītāju sastāvs bija daudz nacionāls un literatūra izsniegta dažādās valodās. Tā 1936.gadā Rīgas pilsētas tautas bibliotēkās izsniegtas 221.599 grāmatas latviešu, 68.853 krievu, 35.462 vācu, 1.774 lietuviešu, 881 angļu valodā [17,61.lpp.].

30.gadu sākumā valstī kopumā lasītāju skaits tautas bibliotēkās salīdzinājumā ar iedzīvotāju skaitu bija neliels. Pilsētās kā lasītāji reģistrēti 17,4% no visu iedzīvotāju skaita, bet uz laukiem - 3,8% [1, 27.lpp.]. Tādējādi centieni bibliotekāro apkalpošanu vairāk pakļaut valsts un sabiedrības vajadzībām visus iedzīvotājus nerasniedza, un lasīšanas saturs un virziens varēja mainīties tikai nedaudz.

Bibliotēku tīkla izveide un saglabāšana, bibliotēku sadarbība lasāmvielas izplatīšanā, lasītāju kontingenta nostiprināšana un lasīšanas kultūras izkopšana ir katras valsts bibliotekārās apkalpošanas pamatvirzieni. Tajos izpaužas bibliotēku darba saturiskie un organizatoriskie aspekti. Tie ietekmē lasītāja un bibliotekāra darba saskari un mijiedarbību.Latvijas brīvvalsts apstākļos bibliotekārā sabiedrība ar izcilām personībām priekšgalā (K.Egli, R.Egli, T.Līventālu, V.Cauni u.c.) mērķtiecīgi noteica galvenos virzienus un darbojās to īstenošanā.Tomēr jaunajai valstij tik īsā laikā visu izdarīt neizdevās. Un saprotams Rīgas pilsētas bibliotēkas direktora J.Strauberga secinājums, referējot par bibliotēku stāvokli Latvijā 1939.gadā I Latvijas bibliotekāru un arhivāru sanāksmē, ka ir vērojama attīstība, tomēr bibliotēku lieta vēl tālu no vēlamā stāvokļa [22,56.lpp.].

Izmantotā literatūra

1. Bērziņš A. Latvijas bibliotēkas/ A.Bērziņš, J.Jurēvics // Latv.B-ku padomes gadagrām.- Rīga, 1932. - 2.- . 8 - 81. lpp.
2. Caune V. Bibliotēkas iekārta.- Rīga:Valters un Rapa, 1929. - 127,[1]lpp.
3. Egle K. Ierosinājums par bibliotēkāju aroda izglītību // Brīvā Zeme. - 31. martā.- 16.lpp.
4. Egle R. Apvienotā bibliotēka // Izgl. M.-jas Mēnešr. - 1922.-Nr.1. - 40.- 50. lpp; Nr.3.- 270. - 276. lpp; Nr.4. - 398. - 406.lpp.; Nr.5. - 504. - 541. lpp.
5. Egle R. Kultūras fonda bibliotēkas// Latv. B-ku padomes gadagrām. - Rīga, 1926. - 1. -63. - 81. lpp.
6. Egle R. Tautas bibliotēku tīkla izveidošana // Latv. B-ku padomes gadagrām.- Rīga, 1932.-2.-5.-7.lpp.
7. Eglīte A. Mazo bibliotēku tehnika.2 // Bibliotekārs. - 1937. - Nr.2. - 26.-29. lpp.
8. Grāmatniecība // Latvju Grām. - 1929.- Nr.1.- 47.-53.lpp.
9. Ģermanis A. Latvijas bibliotēkas skaitļos // Bibliotekārs. -1937.- Nr.1.- 2.-3. lpp.
10. Ģermanis A. Pārdomas. // Bibliotekārs.- 1937. - Nr.2. - 25. - 26.lpp.
11. Hronika.- Bibliotekārs.- 1937.-Nr.3. - 55.-56.lpp.
12. Hronika.- Bibliotekārs.- 1938.-Nr.1. - 18.- 30.lpp.
13. Jauģietis V. Liepājas pilsētas bibliotēkas vēsture //Bibliotekārs. - 1939. - Nr.2/3. - 30. - 32. lpp.
14. Jurēvics J. Bibliotēku statistika // Latv. B-ku padomes gadagrām. - Rīga, 1926.- 1.- 36. -62. lpp.
15. Kriškāns A. Bibliotēka un lasītājs // Bibliotekārs. - 1939. - Nr.1. - 14. - 15. lpp.
16. Kriškāns A. Grāmata un viņas nozīme // Bibliotekārs. - 1937. - Nr.4. - 77. - 78. lpp.
17. Krusa F. Daži vārdi par Rīgas pilsētas tautas bibliotēkām // Bibliotekārs. - 1937. - Nr.4. - 59. - 62. lpp.
18. Latvijas bibliotēkāju otrais kongress.// Latvju Grām. - 1926.- Nr.5. - 372.- 377. lpp.
19. Latvijas kultūras statistika. 1918.-1937.g. / Valsts stat. pār.v.; sast. V.Salnītis.- Rīga,1938.- 194 lpp.
20. Ozoliņš K. Tautskolu bibliotēkas //Bibliotekārs. - 1937. - Nr 3. - 41. - 42. lpp.
21. Pirmais Latvijas bibliotēkāju kongress // Latvju Grām. - 1923.- Nr.78.- 71.- 74. lpp.
22. 1.Latvijas bibliotēkāju un arhivāju sanāksme // Bibliotekārs. - 1939. - Nr.4. - 55. - 58. lpp.

23. Starptautiskais bibliotekāru un grāmatu draugu kongress// Latvju Grām. - 1926.- Nr.4.- 306. - 308. lpp.
24. Širovs J. Mūsu tautas bibliotēku 20 gadu darbs un nākotnes nodomi // Bibliotekārs.- 1938.-Nr.4 - 46. - 58. lpp.
25. Širovs J. Tautas bibliotēku uzdevums un darbs atjaunotā Latvijā // Bibliotekārs. - 1937. - Nr.4. - 69. - 70. lpp.

THE TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE LIBRARY SERVICES IN LATVIA DURING 1920-TIES AND 1930-TIES.

S u m m a r y

The paper describes some trends of the development of the library service during 1920 and 1930, but the paper does not show an analytical historian view. The conclusions are based on publications about libraries work in the mentioned period.

During 1920 and 1930 there were conditions for library network formation in Latvia. The library network in the foundation for every state's library service and prerequisite for reading expansion. The state had not a monopoly of libraries. The libraries could be founded by institutions, different organizations (cooperative, social and religious organizations) and also by individuals. Library network was diverse. Inhabitants could get library service differentiate in definite level. Library service was approached to inhabitants reading necessities and activities fields. 911 public libraries were acting on 1936. 179 libraries were municipality possessions, 667 libraries belonged to social organizations, 65 libraries - to some individuals.

Besides there were also educational establishment libraries, which had limited access, and special libraries of state's institutions and enterprises in LATVIA.

It was observed that during the first year of Latvia independence libraries looked out ways for collaboration in the uncovering of their stocks content and in books dissemination.

Remarkable was the project of library association (union) by R.Egle. The project was described in his wide article : *Apvienotā bibliotēka* (United library) in 1922. R.Egle considered that library association background is not books centralization, but collaboration by keeping up close mutual relations.

The organization of library network promotes coordinate action for the use of libraries stocks. The territorial location of the libraries, their work engagement and responsibility of the service district strengthen mutual relations. Already on 1920-ties by T.Liventāls guidance was worked out basic principles for library location.

In the direct collaboration between librarian and reader an important place was shown to the involvement of new readers and to care for existing readers best service for their long lasting work in the library.

V.Caune considered that acquisition related with readers service one must notice 3 direction:

1) readers must get a good literature, which can broaden their knowledge about world;

2) in reading selection is necessary to take into consideration readers preparedness, nationality, language skills, attitude to religion.

3) the content of stock must not frighten away readers and request must be satisfied as completely as possible.

During the 1930-ties the attention of librarians were attract by connections between interest of society and individual readers. Library service must correspond with needs of definite society, therefore desirable themes of literature popularization were expressed.

RĪGAS LATVIEŠU BIEDRĪBA UN LITERĀRĀ DZĪVE

20.GS. SĀKUMĀ

Rīgas Latviešu biedrības (1868 - 1940) (turpmāk RLB) un tās struktūrvienību (Zinību, Mūzikas, Teātra u.c. komisiju) veikumu latviešu sabiedrība vērtējusi visai diferencēti jau 19. un 20. gadsimta mijā. Neievērojot šo apstākli, ir neiespējami kaut cik objektīvi izvērtēt jebkādu biedrības darbības jomu. Vēl joprojām trūkst pētījumu, kas skaidri iezīmētu RLB vietu Latvijas jaunāko laiku vēsturē. Tajā pat laikā zinātniskajā aprītē neievadītu nepublicētu materiālu, kas ļauj izzināt šīs daudzšķautņainās organizācijas aktivitātes, ir vairāk nekā pietiekami. Tie tad arī veido pamatu šai publikācijai par RLB lomu literārās dzīves veidošanā šī gs. sākumā.

Kopš 1884. gada rīkotajās RLB Zinību komisijas Vasaras sapulcēs blakus priekšlasījumiem par dažādiem latviešu vēstures, mitoloģijas un folkloras tematiem arvien izskanējuši arī jauniznākušo grāmatu un periodisko izdevumu apskati. Saprotams, ka īpaša referentu uzmanība pievērsta jaunumiem oriģinālliteratūrā. Gadsimta sākumā notikušajās Vasaras sapulcēs dzeju visbiežāk vērtējis T.Zeiferts (arī Aspazija, V.Dermanis u. c.), prozu - M.Kaudzīte (R.Klaustiņš), bet dramaturģiju - F.Veinbergs, vēlākais RLB Teātra komisijas priekšsēdis (arī A. Bērziņš, Zeltmatis u.c.). Referātiem parasti sekojušas publikācijas gan Zinību komisijas "Rakstu krājumos" (iznāk kopš 1876. gada), gan dienas presē un kalendāros.

Plašu domu apmaiņu par situāciju latviešu grāmatniecībā 1903.gada sapulcē ievada tikko izdevēja gaitas uzsākušais Ansis Gulbis, bet par šķēršļiem brīvbibliotēku darbībā savus apsvērumus izsaka vēlākais strēlnieku bataljonu organizācijas komitejas vadītājs Jānis Goldmanis. Jau krietni vēlāk, novērtējot šo Vasaras sanāksmju nozīmi, P.Birkerts rakstīs: "Cara un krievu valdīšanas laikos Latvijā šīs sapulces bij tikpat kā latviešu universitāte".¹

1898.gada sapulcē izskanējušās R.Blaumaņa pārdomas par latviešu rakstnieku materiālo stāvokli par laimi pāraug šīs sanāksmes un tai sekojošās avīzdiskusijas ietvarus. Tā paša gada 20. novembrī Zinību komisija pieņem lēmumu par Literatūras fonda izveidi. Komisija (M.Ārons, E.Mednis, V.Plute, A. Vēbers, V.Zālītis), kas izstrādā fonda

kārtības rullī, par paraugu ņem čehu, somu, krievu un citu tautu analogu organizāciju statūtus.²

Kārtības rullī deklarēta Literatūras fonda apņēmība izdot daiļliteratūru un zinisko literatūru, kā arī veicināt šādu grāmatu tapšanu ar honorāru un prēmiju palīdzību. Fonds arī iecerējis piešķirt godalgas jau iznākušajām grāmatām un sniegt finansiālu pabalstu rakstniekiem.³ Diezgan būtiski fonda nodomus sašaurina tolaik rosīgi strādājošā RLB izdevniecība Derīgu grāmatu nodaļa.⁴

RLB runasvīri apstiprina kārtības rullī jau 1899.gada 4.maijā, bet Literatūras fonda dibinātāju pirmā sanāksme notiek tikai 1901. gada 5. aprīlī. Piebildīsim, ka par dibinātāju var kļūt ikviens, kas iemaksājis fondam vismaz 25 rubļus. Sevi kā mecenātus apliecina rūpnieki Kristaps Bergs(1843-1907), Augusts Dombrovskis (1845-1927) un Andrejs Grīnups (1839-1906), kas Literatūras fondam katrs ziedojis 100 rubļus.⁵ Atgādināsim, ka 1907. gadā par Dombrovskā līdzekļiem tiek uzcelts mūsu kultūrvēsturei tik nozīmīgais Burtnieku nams Vecmīlgrāvī.

Literatūras fonds savu darbību uzsāk, piešķirot prēmijas (100 rbļ. apmērā) Andrievam Niedram par romānu "Līduma dūmos" un Rainim un Aspazijai par Gētes "Fausta" tulkojumu. Tūlīt pēc tam presē, bet vēlāk arī atkārtoti izsūtītos apkārtrakstos, gan latviešu kredītiestādes un biedrības, gan atsevišķas personas tiek lūgtas finansiāli atbalstīt fonda centienus.

Fonda rīkotajos literāros vakaros priekšlasījumus papildina deklamācijas un muzikāli priekšnesumi. Jura Alunāna atceres sarīkojuma (1902. gada 21.aprīlī) ienākumi tiek ziedoti pieminēkļa uzstādīšanai Lielvircavas kapos. Tas liek atcerēties RLB sarūpētās piemiņas zīmes G.Merķeļa, Kr. Valdemāra un A.Kronvalda atdusas vietās. Izskan gan arī viedoklis, vai dārgu pieminēkļu vietā nebūtu lietderīgāk gādāt par aizgājušo rakstnieku lētiem darbu apkopojumiem, jo "ko mums līdzētu tikai aukstais marmora stabs, ja apakš tā dusošā sirds reiz mitētos mūsu vidū pukstēt".⁶

Literatūras fonds sniedz finansiālu atbalstu saslīmušajiem rakstniekiem: A. Niedram, A.Pumpuram un J.Purapuķem. Tikai abiem pēdējiem 1902.gadā rīkotie literārie vakari vairs nespēj palīdzēt. Zinot A.Upīša vēlāko attieksmi pret J.Purapuķi, interesanti atzīmēt, ka pēc uzstāšanās Purapuķes vakarā (1902.g. 8. septembrī) Upīts no honorāra atsakās.⁷ Vēl straujāka ir V.Dermaņa uzskatu evolūcija. 1902. gada 10. martā Literatūras fonda sarīkojumā viņš nolasa apceri "Inteliģentu

tipi A.Niedras ražojumos", bet jau 1905. gadā kopā ar J.Asaru izdod brošūru "Ko Andrievs Niedra mums sludina?".

Šodien pārsteidzoša šķiet Rīgas mācību apgabala kuratora kancelejas nevēlēšanās dot atļauju Kr. Barona vakaram, pirms tai nav iesniegti priekšlasījumu un tautas dziesmu (!) teksti.⁸ Savukārt, 1908. gada soģa lomu uzņēmiem jau pats Literatūras fonds. Nenotiek F.Bārdas proponētais "dekadentu vakars", jo fonds pieprasa iesūtīt caurskatīšanai tekstus ar piezīmi, lai "raksti, kuros runāts par politiku, nemaz netaptu iesniegti, jo tādus nevar atļaut celt priekšā".⁹ Tā paša gada novembrī fonds noraida A.Ķeniņa priekšlikumu pabalstīt vai pilnībā pārņemt žurnāla "Zalktis" izdošanu, jo tas strādā ar lieliem zaudējumiem un tam ir dekadentisks virziens.¹⁰

Tomēr būtu nevietā pārnest fondam atsevišķu paaudžu vai literāro grupējumu ignoranci. Lielākus vai mazākus materiālos pabalstus saņem gan E.Treimanis-Zvārgulis, J.Poruks un V. Plūdons, gan "dzelminieki" J.Akuraters, K.Skalbe, K.Štrāls, E. Cālītis un K.Krūza. 1907. gada 15. novembrī notikušajā Literatūras fonda vakarā klausītāju vērtējumam tiek piedāvāti vēl nekur nepublicēti A. Brigaderes (lasa L.Ērika), Aspazijas (R.Blaumanis), J.Akuratera (E. Virza) un J.Jaunsudrabiņa darbi (autora lasījums).

Līdzekļu trūkuma dēļ 1905. gada pavasarī fonds atliek E.Cālīša ierosmi godalgot labākos daiļdarbus, kas ļautu literātiem būt neatkarīgākiem no grāmatu tirgotājiem un izdevējiem.¹¹ 1907. gada decembrī fonda kopā aicinātie rakstnieki ar balsu vairākumu godalgošanu noraida, "jo rakstnieku pamudinot uz rakstīšanu nevis godalgas vai citi ārēji apstākļi, bet viņa paša iekšēji impulsi".¹² Fonda vadība šo balsojumu tomēr neuzskata par saistošu un 1908. gada aprīlī izsludina konkursu par labākajiem lirikas, prozas un dramaturģijas darbiem. Atzīmēsim, ka RLB ir pieredze lugu konkursu rīkošanā jau kopš 1870. gada, kad ievēriību izpelnās M.Pēkšēnas "Ģertrūde". Šoreiz Literatūras fonda iniciatīva atsevišķu literātu vidū tiek uzņemta ar skepsi. Tā, A.Baltpurviņš apgalvo, ka rakstnieku lielākā daļa izturas noraidoši pret fonda izsludināto sacensību, jo "ne ikreiz iespējams uzrakstīt to labāko taisni tad, kad kāds pašvadzina naudas maku".¹³ Aizmirstot, ka jau agrāk līdzīgas godalgas izziņojis žurnāls "Stari", konkursa pretiniekiem pievienojas mēnešraksts "Zalktis".

No 20 iesūtītiem dzejoļu krājumiem par labākiem tiek atzīti: E.Vulfa "Vakar un šodien" un K.Ieviņa "Meklētāja dziesmas". Pēc literatūrkritiķa E.Zirniša domām, šis "izlēkšanas" dēļ K.Ieviņam arī vēlāk maz draugu rakstnieku vidū.¹⁴ Mākslinieciski peticīgi ir

konkursam piesūtītie prozas darbi un lugas. Vēl vairāk - noskaidrojas, ka godalgotā F.Rozentāla "Sirdsapziņa" ir plaģiāts ... Acīmredzot, ka šāda pieredze attur Literatūras fondu no atkārtotas konkursa rīkošanas.

1913. un 1914. gadā Literatūras fonds piešķir prēmijas iepriekšējos gados iznākušajām oriģinālliteratūras grāmatām. To vidū ir Raiņa "Gals un sākums", K.Skalbes "Ziemas pasakas" un A.Ķeniņa "Potrimpa zemē" (šo dzejas grāmatu autors pirms tam dāvina Literatūras fondam¹⁵).

Ar A.Brigaderes "Princeses Gundegas un karaļa Brusubārdas" pirmpublicējumu aizsākas Derīgu grāmatu nodaļas izdotais mēnešraksts "Druva" (1912 - 1914). Arī K.Skalbes "Pasaka par vērdu", virkne J.Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" tēlojumu un Plūdoņa veikto laikmetīgās vācu lirikas atdzejojumu pirmoreiz parādās šī žurnāla lappusēs 1912. gadā. Blakus daiļliteratūrai būtiska vieta "Druvā" ierādīta rakstiem par vēsturi un valodniecību, jaunākajām pedagoģijas, dabaszinātņu un medicīnas atziņām, kā arī recenzijām par kultūras dzīves norisēm un jaunākajām grāmatām. Neapšaubāmi, ka žurnālu bagātina arī mākslas (J.Rozentāla, V. Purviša, A. Romana u.c. autoru darbu reprodukcijas) un mūzikas (pārsvārā solodzesmas un klavierminiatūras) pielikumi.

Pārlapojot "Druvas" pirmo gadgājumu, var šķist, ka F.Adamovičam un L.Bērziņam, kas vēlāk nomaina Adamoviču redaktora amatā, izdevies radīt noturīgu žurnāla līdzstrādnieku loku. Tomēr iepazīstot T.Zeiferta ("Druvas" redaktors sākot ar 1913. gada 3. numuru) arhīva materiālus, šis pieņēmums neapstiprinās. Vairāki rakstnieki vēstulēs Zeifertam vaino iepriekšējos redaktorus diletantu atbalstīšanā un, viņuprāt, netaisnīgā honorāru nonivelēšanā. Tā, J.Jaunsudrabiņš paziņo, ka "es no savas puses gribu dot to labāko, kas man būtu; bet no honorāra es neatkāpšos ne par naga melnumu".¹⁶ Pēc K. Skalbes domām, L.Bērziņš "tikpat vienaldzīgi sakrauj iesūtītos manuskriptus "Druvā", kā savu skolnieku burtnīcas uz galda gubā".¹⁷ Atgādināsim, ka L. Bērziņš tolaik vada kopā ar F.Šmithenu dibināto ģimnāziju Dubultos. Arī pats Zeiferts uzskata, ka Bērziņš "ir izaudzis no mūsu dzīvās literatūras apstākļiem mazliet ārā, pārāk aizņemts citām lietām, pārgājjis pa kādai daļai aukstā akadēmismā".¹⁸

Jau 1911. gada oktobrī, lemjot par žurnāla iznākšanu, izdevuma finansiālie garantī sev piešķir tiesības izvēlēties redaktoru un lemt par izdošanas pārtraukšanu.¹⁹ L.Bērziņš gan publiski paziņo, ka "no izdevēju puses uz mani virziena ziņā nav izdarīti ne visu mazākie spaidi"²⁰, tomēr fakti liecina pretējo.

L.Bērziņš solījis Zeltmatim iespiest viņa lugu "Indulis", bet Derīgu grāmatu nodaļas priekšnieks J.Lazdiņš panāk (telefoniski!) jau iesākto teksta salikšanas pārtraukšanu.²¹ Savas raizes kolēģim Alfr. Kalniņam izteic "Druvas" mūzikas nodaļas vadītājs Jāzeps Vītols: "Izdevēji (ne redaktors!) pagērēja no manis, lai vadītu vieglākā žanrā - 99% no abonentiem nevarot nospēlēt tik "virtuozī" ieturētu mūziku ... Tā kā strādāt pret savu pārliecību negribu, bija jāizstājas no redakcijas"²².

T.Zeifertam, kuru joprojām saista arī pārziņa pienākumi Olaines draudzes skolā, nākas redaktora darba ikdienā uzkliausīt visdažādākos viedokļus un pretenzijas. Piemēram, V.Egliītis aroganti paziņo, ka "tādi rakstnieki kā Brigadere, Jaunsudrabiņš vislabākā lasāmā viela Gartenlaubēs, nevis mākslas žurnālos".²³ Savukārt, pēc mākslas kritiķa O.Grosvalda domām, paša V.Egliša recenzija par 2. latviešu mākslas izstādi (1913.g. 2.numurā) ir "neskaidrākais un paviršākais pačalojums, kuru pēdējos laikos esmu lasījis".²⁴ Zeifertam palīdz pieredze, kas iegūta sastādot almanahu "Jauna raža (1898 - 1910) un pēc literatūrvēsturnieka P.Ērmaņa atzinuma "arī "Druvu" Zeiferts vadīja parastā lietišķībā un tolerancē".²⁵

Taču 1914. gada vasarā, vēl pirms pasaules kara sākuma, žurnāla izdošana tiek pārtraukta. Zeiferts par izdevēju lēmumu uzzina tikai no avīzēm. Savu sarūgtinājumu un apsvērumus par tādas rīcības sekām viņš detalizēti izklāsta Derīgu grāmatu nodaļas darbiniekam I.Cīrulim.²⁶ Apmierināti ar šādu pavērsieni var būt tikai līdztekus iznākošā žurnāla "Domas" (redaktors A.Upīts) izdevēji. Lai pabeigtu turpinājumos publicētos daiļdarbus, 1915. gada maijā iznāk "Druvas" iepriekšējā gada 9/12 burtņīca. Tajā, cita starpā, ievietotas plašākas materiālu kopas, kas veltītas G.F.Stendera 200 un M.Ļermontova 100 gadei. Tikai daļēji publicēta paliek K.Kundziņa apcere par kādreizējo RLB Zinību komisijas vadītāju A.Vēberu.²⁷

Kritiķim A.Bērziņam atliek vienīgi atgādināt, ka sabiedrības vienaldzības dēļ savulaik apstājies "Austrums", "Mājas Viesa Mēnešraksts", "Vērotājs", "Stari", "Zalktis" un secināt: "Latvieši gluži nederīgās un nenozīmīgās lietās izšķiež simtiem un tūkstošiem, bet ja gadā jāizdod rubļi pieci par literārisku žurnālu, tad vienmēr radīsies visādas izrunas un icbildumi".²⁸ Šodien, kad žurnāls "Druva" jau kļuvis par kultūrvēstures faktu, ir svarīgi apzināties, kādas vēl neizmantotas iespējas glabā tā redaktora arhīvs. Autoru vēstules un honorāru izmaksu saraksti sniedz ne vien interesantas liecības par literātu savstarpējām

attiecībām, bet atklāj arī daudzu zem pseidonīmiem un kriptonīmiem paslēpto rakstītāju personības.

20.-30. gados RLB Nacionālās politikas (no 1934. gada Nacionālās kultūras) nodaļas sarīkojumos visai bieži ar priekšlasījumiem uzstājās J.A. Jansons, Z.Mauriņa un E. Virza. 1940.gada 10. janvārī biedrības nama Baltajā zālē A.Brigaderes prēmiju par varoņepu "Mūžības skartie" saņem A.Čaks. Pulcēšanās šajā reprezentatīvajā un vēsturiskām tradīcijām bagātajā namā ir uzskatāma arī kā cieņas apliecinājums tām paaudzēm, kas veidoja latviešu kultūru šī gadsimta ieskaņā, bet tas jau ir temats kādai citai publikācijai.

Atsauces

¹Birkerts P. Mana dzīve, 173.-174.lpp. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa (turpmāk NB R), X 81, 1,2.

²Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa (turpmāk AB R), M.Ārona fonds, 1,2.

³Kārtības rullis latv. literatūras fonda pārvaldīšanai un izlietošanai // Bals.-1899.-26. maijā.

⁴Par to sīkāk sk.: Zanders V. Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas ieguldījums folkloras un daiļliteratūras izdošanā // Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā.-R., 1991.- 100.- 113.lpp; tas pats Rīgas Latviešu biedrība un zinātniskās literatūras izdošana // Akadēmiskā dzīve.- 1996.- Nr.38.-

⁵Literatūras fonda protokolu grāmata (turpmāk LF PG), 1.lpp. AB R Ms 1230 I.

⁶{Spunde E.} Divdeviņš. Tautas darbinieku godināšana // Baltijas Vēstnesis.-1901.-16.okt.

⁷LF PG, 21.lpp. AB R Ms 1230 I.

⁸Turpat, 45.lpp.

⁹Turpat, 73 lpp.

¹⁰Turpat, 81.lpp.

¹¹Turpat, 50.- 51.lpp.

¹²Turpat, 62.lpp.

¹³Baltpurviņš A. Godalgu jautājumā // Latvija .- 1908.- 7. jūnijā.

¹⁴Zirnītis E. Savrupais skaidrības un daiļuma meklētājs Kārlis Ieviņš (1888- 1977).- B.v., 1990.- 19.-20. lpp.

¹⁵LF PG, 129. lpp. AB R Ms 1230 I

¹⁶Jaunsudrabiņš J. Vēstule T.Zeifertam 1913.gada 17. martā. AB R, T.Zeiferta fonds, 410,2.

¹⁷Skalbe K. Vēstule T.Zeifertam 1913. gada 17. martā. AB R, T.Zeiferta fonds, 429,11.

¹⁸Zeiferts T. Vēstule F.Bārdam 1913. gada 3. janv. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs 80088.

¹⁹RLB runasvīru protokolu grāmata 1906.- 1925., 172.lpp. AB R Ms 1230 I.

²⁰Bērziņš L.Paskaidrojums //Druva.- 1913.- Nr.4. - 512.lpp.

²¹Zeltmatis Vēstule T.Zeifertam 1912. gada 21. jūl. AB R, T.Zeiferta fonds, 464.

²²Vītols Jāz. Vēstule Alfr. Kalniņam 1913. gada 7. janv. NB R, X 29, 6,50.

²³Eglītis V. Vēstule T.Zeifertam 1913. gada 18. martā AB R, T.Zeiferta fonds, 402,6.

²⁴Grosvalds O. Vēstule T.Zeifertam 1913. gada 16. martā AB R, T. Zeiferta fonds, 406, 6.

²⁵Ērmanis P. Teodora Zeiferta gaita un nozīme // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. - 1930. - Nr.2. - 128.lpp.

²⁶Zeiferts T. Vēstule I.Cirulim 1914. gada 1.aug. AB R, K.Egles fonds, 189,1.

²⁷Apcere glabājas AB R, K.Kundziņa fonds, 14.

²⁸{Bērziņš Art.} Ar. Br. "Druva" 1914.g. Nr. 9 - 12 // Latvija .- 1915.- 23.maijā.

DER RIGAER LETTISCHER VEREIN UND DAS LITERATURLEBEN
AM ANFANG DES 20. JHS.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die lettischen Literaten haben an der Arbeit des Rigaer Lettischen Vereins schon um die Jahrhundertwende teilgenommen. Sie besprachen während der ordentlichen Sommersammlungen der wissenschaftlichen Kommission die Novitäten der lettischen Originalliteratur. Sie nahmen auch an der Tätigkeit des Vereinsverlages "Die Abteilung Nützliche Bücher" teil.

Besonders anschaulich charakterisiert die Beziehungen des Vereins und der Literaten die Zeitschrift "Druva" (Das Feld, 1912- 1914) und die Archivalien seines Redakteurs T.Zeifert. Neue Merkmale im Literaturleben brachten auch die Aktivitäten des im Jahre 1899 gegründeten Literaturfonds der Gesellschaft: Prämien und Zuwendungen für die Schriftsteller, Auszeichnung der Originalliteratur, Vorträge und Gedächtnisfeier.

INFORMĀCIJA : BRĪVA UN PIEEJAMA VAI "IESPROSTOTA"?

Daži Baltijas bibliotēku un informācijas specialitāšu studentu uzskati

Bibliotēku informācijas pakalpojumu attīstībā un pieejamībā Baltijas valstīs noteikta nozīme ir bibliotēkzinātnes un informācijas specialitāšu studentu informācijas brīvības un pieejamības jēdzienu izpratnei. Šie studenti ir nākamie bibliotēku un informācijas darbinieki, un viņu uzskati noteiks profesijas un ar to saistīto pakalpojumu nākotni. Autore - Lārboro Universitātes Informācijas un bibliotēku studiju katedras pasniedzēja kopā ar Tallinas Pedagoģiskās universitātes Informācijas un LU Bibliotēkzinātnes un informācijas katedru, kā arī ar Viļņas Universitātes Komunikācijas fakultātes docētājiem 1993. gada nogalē veica studentu aptauju, lai noskaidrotu viņu domas. Aptaujā bija iekļauti divi jautājumi: "Kas ir informācijas brīvība?" un "Kas ir informācijas pieejamība?". Studenti varēja brīvi izteikt savas domas un nebaidījies par atbilžu precizību, jo aptauja bija anonīma. Autore saņēma atpakaļ kopskaitā 70 atbildes no dažādu kursu studentiem. Tabulā uzrādīts atbilžu kopskaits pa valstīm, kā arī atsevišķu kursu pārstāvju atbilžu daudzums.

Aptaujas dalībnieki

Valsts	Studentu līmenis	Atbilžu skaits	Kopā
Igaunija	2. & 3. kurss*	17	17
Latvija	3.kurss	2	
	4.kurss	13	
	5.kurss	12	
	maģistranti	3	30
Lietuva	1.kurss	13	23
	2.kurss	10	
Kopā		70	70

*Šie bija tikai informācijas specialitāšu studenti

Aptaujas rezultāti ir apkopoti un izteikti līdzīga nosaukuma publikācijā žurnālā "Focus on International and Comparative Librarianship (1994.- 25. sēj. Nr. 3.- 108.-122.lpp), kā arī ietverti referātā konferencē "Topošās demokrātijas un informācijas brīvība" Oksfordas Universitātē 1994. gadā. Šīs publikācijas pamatā ir mazliet pārveidots iepriekš minētais raksts. Tā iespiešanai ir IGLA atļauja. Autore uzrāda studentu izteikumus, sniedz īsus komentārus par atsevišķām atbilžu grupām un uzsver iezīmes, kuras jāpaskaidro lasītājiem, kas tik labi nepazīst Baltijas apstākļus.

Studentu domas par informācijas brīvību

Studenti piedāvā definīcijas, kas visaptveroši raksturo terminu "informācijas brīvība". Informācijas brīvība ir:

"pilnīga pieceja jebkādei informācijai"

"iespēja sabiedrības locekļiem lietot jebkuru informāciju, kas eksistē"

"brīva piecejamība informācijai, brīva informācijas izplatīšana un brīva informācijas izpaušana"

"visu veidu informācijas izplatīšana sabiedrībā"

"iespēja ikvienam saņemt informāciju neatkarīgi no vietas, laika un nepieciešamā veida"

"informācijas apgrozība sabiedrībā bez jebkādiem ierobežojumiem"

"pilnīgi neierobežota informācija lietotājiem"

"brīva informācijas plūsma sabiedrībā bez jebkādiem šķēršļiem, ikviens var saņemt informāciju un lietot to"

"personai ir atļauts brīvi iepazīties ar jebkādas informācijas saturu; runājot par pašu saturu, šī ideja ir pilnībā teorētiska"

"iespēja ikvienai personai, kas dzīvo valstī, iegūt informāciju par jebkādu tematu no jebkuras vietas (bibliotēkām, informācijas centriem u.c.)"

"visa būtiskā informācija, neatkarīgi no satura un citām pazīmēm, ir piecejama ikvienam"

Kāds latviešu students rakstīja:

"Informācijas brīvība var pastāvēt vienīgi demokrātiskā valstī, kur iestādēs nav slēgt arhīvu un aizliegto fondu. Informācijas brīvība nozīmē iespēju ikvienam piekļūt jebkurai informācijai, kas ir nepieciešama".

Viens no lietuviešu studentiem izteicās diezgan poētiski, savienojot pagātni ar pārāk ideālistiski uztverto tagadni :

"PSRS nebija nekāda priekšstats par informācijas brīvību, jo tā bija strikti ierobežota ar likumu. Visi cilvēki dzīvoja zem "Plašās Tēvijas" spārnem, un informācijas brīvība bija sprostā. Pēc pārmaiņām 1991. gadā visi ierobežojošie likumi pazuda un Lietuvā sākās pilnīga informācijas brīvība. Es saprotu informācijas brīvību kā demokrātijas dzīvinošo spēku un garu. Cilvēkiem ir jāsaņem pilnīgi visa informācija par valdību, ieskaitot pat valdības iestāžu slepenos dekrētus. Informācijas brīvībai ir jāpastāv visās jomās".

Ja iepriekš minētās definīcijas uzsvēra informācijas pieejamības būtību, tad citas raksturo informācijas sagatavošanas, izplatīšanas un sadalīšanas nozīmi, piemēram,

"informācija ir jāizplata, un cilvēkiem ir jāpalīdz šajā procesā. Informācija ir salīdzināma ar zināšanām. Jo plašāk un brīvāk informācija tiek izplatīta, jo sabiedrības attīstība būs ātrāka un augstāks būs civilizācijas līmenis."

Nav nejaušība, ka informācijas izplatība ir nozīmīgs jēdziens, īpaši, ja atceramies patiesas informācijas izplatīšanas ierobežojumus Padomju Savienībā un sabiedrības pakļaušanu pastāvīgai propagandas iedarbei. Jēdzieni par izvēles un spriedumu brīvību bieži tika saistīti ar informācijas pieejamību un izplatīšanu. Tāpat bija svarīgi, lai neviens neciestu no dažādām represijām, saņemot vai izplatot informāciju (1).

Studenti informācijas brīvību kontekstā ar teikto raksturo šādi:

"iespeja vākt informāciju savām vajadzībām; informācija ir jāattīsta un jāizplata"

"iespeja brīvi sniegt informāciju. Nav nekādu ierobežojumu, un cilvēki var rakstīt un runāt, par ko vien viņi vēlas"

"stāvoklis, kad informācija nav ierobežota, kad cilvēki var iegūt jebkādu informāciju, kādu vien viņi vēlas, un nevis tikai informāciju, kuru kāds cits viņiem ir atlasījis"

"iespeja izplatīt visa veida informāciju, neskatoties ne uz kādiem aizspriedumiem vai ierobežojumiem - tā ir garantija, ka pret personu, kas izplata informāciju, netiks lietotas represijas. Visiem sabiedrības locekļiem ir iespējas pašiem izteikties, un sabiedrībai nekās netiek apslēpts"

"tiesības saņemt un izplatīt informāciju un izteikt savu viedokli, nebaidoties par iespējamām represijām pat, ja šis viedoklis nesaskan ar sabiedrības vairākuma uzskatiem"

"brīvība dalīties informācijā"

"iespēja atrast informāciju jebkurā laikā un jebkādā veidā un brīvi dalīties ar šo informāciju"

Tiesības katram uz individuālu informācijas jēdziena izpratni, kas izskanēja vairākos iepriekšējos piemēros, bieži tika saistītas kopā ar definīcijām, kuras aplūkoja informācijas brīvību kontekstā ar runas un preses brīvību. Divi īgauņu studenti izteicās šādi:

"Informācijas brīvība nozīmē tiesības ikvienai personai piekļūt informācijai, kas viņu interesē, un iztulkot saņemto informāciju pēc saviem uzskatiem. Nevienam nevar aizliegt personīgos uzskatus. Tie ir saistīti ar runas un preses brīvību."

"Aptvērumam masu informācijas līdzekļos jābūt ļoti plašam un, ja informācijas brīvība patiešām pastāv, tad cilvēkiem ir jādod iespēja sameklēt informāciju un iztulkot to pēc saviem ieskatiem."

Vēl dažās citās pārdomās tika secināts, ka informācijas brīvība ir:

"situācija, kurā var iegūt jebkāda veida informāciju. Nedrīkst būt slepenas informācijas, un informācijai jābūt pieejamai visiem, kas to vēlas. Tas attiecas ne tikai uz bibliotēkām, bet arī uz masu informācijas līdzekļiem (piem., televīzijas programmās ir jāizplata noderīga informācija). Avīzēs un citos preses izdevumos jāļauj brīvi iespiest informāciju, kuru cilvēki vēlas zināt"

"kad informācija nav cenzēta, apslepta vai aizliegta"

"kad nav cenzūras likumu, kas ierobežotu informācijas apjomu un raksturu"

"kad lietotājiem informācija ir viegli pieejama un pastāv runas brīvība; bailēm izteikties publiski ir jāpazūd. Informācija ir jānodod ātri un pilnīgi, izmantojot televīzijas, radio un citus masu komunikāciju līdzekļus"

"pirmām kārtām masu komunikācijas brīvību. Man tas nozīmē situāciju, kas ir pozitīvi virzīta uz dialogu un sazināšanos. Tas nozīmē, ka ikviens bez bailēm var izteikt savus uzskatus. Tā ir arī plašāka informācijas izvēle, un tās ir labākas iespējas indivīda un sabiedrības attīstībai"

"kad nevienā vidē nepastāv nekāda cenzūra"

Definējot informācijas brīvību vispārīgos vārdos un uzsverot jebkādu ierobežojumu nepieļaujamību, daudzi studenti tomēr novērtēja savas atbildes kā pakāpi, līdz kurai šī brīvība var sniegties. Piemēram:

"Informācijas brīvība ir tiesības izplatīt informāciju, bet tas jādara saskaņā ar pastāvošiem likumiem un ētiskajām normām."

"Es pieņemu, ka ir pareizi, ka visa veida informācijai vajadzētu nākt klajā, bet pastāv arī konfidenciāla un slepena informācija. Tādā gadījumā rodas jautājums: Kā definēt to, kas ir slepens un konfidenciāls?" (2).

"Runājot par informācijas brīvību, katram individuam ir tiesības vākt jebkādu informāciju, kas viņam ir nepieciešama vai kas viņu interesē, izņemot to informāciju, kas ir saistīta ar valsts noslēpumiem vai valsts drošību."

"Pastāvot informācijas brīvībai, nav nekādu cenzūras ierobežojumu. Valsts politika nosaka brīvības ierobežojumus. Es nedomāju, ka ir pieļaujami pilnīgi visi informācijas veidi un ka tie būtu jāreklamē - tādi izņēmumi, piem., varētu būt vardarbība un vardarbīga uzvedība."

"Pilnīga informācijas brīvība ir neiespējama: pat visdemokrātiskākajās valstīs ir slepena informācija, piem., militārie noslēpumi."

"Informācijas brīvība ir iespēja izteikt jebkādu informāciju (domas, spriedumus, vēlmes). Tā ir pilnīga runas brīvība, bet ar iespēju pasargāt pašā informāciju no cita ļaunprātīgas izmantošanas un izplatīšanas, piem., no faktu sagrozīšanas, no citu izteikto domu piesavināšanās un izmantošanas kā savu personīgo."

"Informācijas brīvība ir brīva pieeja informācijai un tās brīva izmantošana, nevienu neaizskarot. Tā ir saistīta ar informācijas morāli, t.i., ētiku un morāli attiecībā uz pareizu informācijas lietošanu."

"Informācijas brīvība ir saistīta ar demokrātijas principiem. Informācijai jābūt brīvi pieejamai līdz zināmai robežai, aiz kuras brīvību var izmantot negodīgi."

Bet tomēr, nedaudz ieskanoties apslēptam padomju domāšanas veidam, bija arī šāda atbilde:

"Informācijas brīvība ir, kad ikviens var saņemt nepieciešamo informāciju, bet pastāv informācija, kas var būt bīstama plašām ļaunu masām, un tādejā informācijas brīvībai jābūt ierobežotai."

Daži studenti īpašu uzmanību veltī informācijas patiesības nozīmei. Vairākās atbildēs ir akcentēts minētais viedoklis:

"Informācijai sabiedrībā ir jāriņķo bez traucējumiem. Tā nedrīkst tikt ierobežota tāpēc ka varas iestādes to atrod par nepatīkamu. Nevienam nedrīkst ciest no patiesas informācijas izplatīšanas."

"Informācijas brīvība ir tiesības piekļūt informācijai un dalīties ar to. Informāciju nedrīkstētu tālāk izplatīt, ja tā ir atzīta par dezinformāciju."

Studentu uzskati par informācijas pieejamību

Daudzi studenti diezgan precīzi saskatīja saikni starp informācijas brīvību un pieejamību, savienojot šos divus jēdzienus. Piemēram:

"Šeit Latvijā daudz ir runāts par preses un runas brīvību, bet, manuprāt, ideja par informācijas brīvību nedrīkstētu tikt atšķirta no informācijas pieejamības."

"Informācijas pieejamība un brīvība ir cieši saistīti jēdzieni. Ja informācija nav pieejama, brīvība zaudē savo nozīmi."

Citos atbilžu variantos par šo tēmu informācijas pieejamība tiek definēta kā:

"pirmām kārtām brīva pieeja informācijai"

"brīva pieeja, kas ļauj sabiedrībai normāli attīstīties ikvienā jomā - mācībās, darbā, skološanā u.c."

"piemērs piekļūšanai pie informācijas: jēdziens zaudē savu nozīmi, ja pieejamība nepastāv; informācija ir domāta, lai to lietotu, bet nevis tikai, lai tā būtu. Galvenais ir, lai pastāvētu daudzpusīga informācija, tāpat arī pretēji un dažādi uzskati"

"brīvība informācijas pieejamībai, tiesības personai saņemt informāciju, kas nepieciešama ikdienā un darbā; tomēr līdz ar tiesībām uz pieejamību ir jābūt arī atbildībai par informācijas sadalīšanu, lai citi cilvēki varētu gūt labumu no tā, īpaši runājot par zinātnisko informāciju"

Definējot informācijas pieejamību, tika uzsvērts pieejamības tiesiskais pamats, piemēram:

"Informācija kļūst pieejama ikvienam tad, ja pastāv noteikti likumi, kas garantē, lai neviens netiktu traucēts informācijas meklēšanā. Tas ir svarīgi visās sociālās dzīves jomās. Informācijas pieejamībai ir jābūt valsts sociālo komunikāciju infrastruktūras objektam."

"Informācijas pieejamība tiek sasniegta, radot cilvēkiem likumīgas iespējas lietot visus informācijas veidus un līdzekļus. Informācijas pieejamībai ir jāieņem viena no pirmajām vietām cilvēktiesību sarakstā."

"Ar informācijas pieejamību es saprotu to, ka informācijai jābūt pieejamai visiem sabiedrības locekļiem. Valdībai ir jāveido sistēma un jāizstrādā likumi, kuros jānorāda, kāda informācija nav pieejama pilnīgi visiem sabiedrības locekļiem. Valdībai ir jāinformē sabiedrība par to."

"Informācijas pieejamība jāregulē ar likumu palīdzību, nevis ar valsts iestādēs strādājošo personu rīkojumiem."

Atbildēs augstu tika novērtēta arī bibliotēku un bibliotekāra loma, kaut gan autore bija gaidījusi, ka to pieminēs biežāk, nekā tas notika. Piemēram:

"Bibliotēkas Baltijas valstīs ir galvenie informācijas avoti, un bibliotekāriem ir jānodrošina pareiza bibliotēku darbība, lai padarītu informāciju pieejamu."

"Pieeja informācijai tiek nodrošināta, izveidojot visās vietās informācijas centrus. Mums ir nepieciešams vairāk centru cilvēku apgādāšanai ar

informāciju, kuriem ir jāatspoguļo informācijas diferenciācija un daudzveidība."

"Galvenais nosacījums piekļūšanai pie informācijas ir pati pieejamība. To var nodrošināt ar īpašiem informācijas centriem, kas padara informāciju ikvienam publiski pieejamu."

"Attiecībā uz bibliotēkām informācijas pieejamībai ir jābūt tādā līmenī, ka lasītāji var iegūt informāciju par bibliotēkas fondiem un var ātri saņemt sev nepieciešamos dokumentus."

Kā stimulējoši faktori informācijas pieejamībai tika minēti pat tīri praktiski iemesli:

"Informācijas speciālisti un bibliotekāri ir sapratuši, ka ir vērts uzlabot informācijas pieejamības nosacījumus, jo tas noder viņiem pašiem, un viņi varētu saņemt labāku atalgojumu un labākus darba apstākļus."

Arī daži daļēji negatīvi komentāri:

"Dažkārt iesācējiem ir ļoti grūti atrast informāciju. Mūsu bibliotēku pakalpojumi ir tālu no ideāla. Iespējams, ka moderna informācijas tehnoloģija ir viens no šīs problēmas atrisinājumiem."

"Bibliotekāru loma ir pārāk ierobežota, jo viņi galvenokārt izniedz grāmatas un pat tās ne vienmēr. Bibliotekāri gan varētu sniegt informāciju par to, kur informāciju atrast."

"Pašreiz bibliotekāri strādā tikai ar iespiesto informāciju, un cita veida informācija nav pieejama viņu pieredzes trūkuma dēļ."

Turpmākajās atbildēs atspoguļojas problēmas, kas saistītas ar tīšu informācijas pieejamības bloķēšanu, kā arī aizvien pastāvošās grūtības informācijas atrašanā:

"Ir grūti noformulēt, kas ir informācijas pieejamība, jo mēs nekad pilnībā neesam pieredzējuši situāciju, kad varētu saņemt visu svarīgo, mums nepieciešamo informāciju. Iemesls tam ir ļoti vienkāršs - vai nu mēs nezinām, kādi informācijas avoti ir pieejami, vai arī to mums nav. Tagad tie nav pieejami tehnisku iemeslu dēļ (datoru trūkums un līdz ar to liegta iespēja pieslēgties datu bāzēm), nemaz neminot visu to informāciju, kas nav pieejama tā vai tā."

"Informācijai jābūt pieejamai ar tiesībām katrai personai nekavējoties to saņemt..., ne tā kā tas ir šeit mums, kur pastāv tik daudz ierobežojumu, lai iegūtu informāciju."

"Nedrīkstētu liegt iespēju iepazīties ar informāciju, kas ideoloģisku iemeslu dēļ nav pieņemama varas iestādēm, kā, piem., vēl ne tik senā pagātnē bija spēcīgu veidošana."

Dažās citās atbildēs atspoguļojas arī tas, cik svarīgi ir zināt, KUR piekļūt informācijai:

"Tiem, kam informācija pieder, ir jāpaziņo cilvēkiem par to un jāparāda visas iespējas, kā tai visātrāk piekļūt. Pēc tam ikviens var brīvi izvēlēties informāciju, kas viņam ir nepieciešama."

"Informācijai ir jābūt ne tikai pieejamai, bet tā ir arī jāreklamē, lai cilvēki zinātu, kur tā atrodas un kā to iegūt."

Faktiski visās atbildēs tika arī minēts, kurš drīkstētu piekļūt informācijai, un 75% studentu uzskatīja, ka informācijai jābūt pieejamai "jebkuram", "ikvienam", un "visiem, kam tā nepieciešama", "jebkurā vietā" un "jebkurā laikā". Tipiski izteikumi:

"Informācijai jābūt pieejamai visiem sabiedrības locekļiem, nedalot cilvēkus kategorijās atkarībā no personas tipa, profesijas vai ieņemtā amata pakāpes."

"Ikvienam, ja tas ir nepieciešams, pat tad, ja personai nav nedz naudas nedz sabiedriskā stāvokļa."

"Informācijas pieejamība ir iespēja valsts iedzīvotājiem (pilsoņiem un nepilsoņiem) saņemt informāciju (dažādos veidos) no jebkuras vietas valstī un jebkurā laikā bez ierobežojumiem. Es domāju, ka to var nodrošināt taisnīgā valstī, kur informācijai nav ierobežojumu un kur pastāv informacionāla vide."

"Informācijas pieejamība ir iespēja cilvēkiem brīvi saņemt jebkādu informāciju tur, kur viņi vēlas, un tad, kad viņi vēlas, neatkarīgi no tās veida."

Tomēr pat tie daudzie atbildētāji, kuri ticēja pilnīgas pieejamības ideālam, minēja zināmus ierobežojumus. Piemēram, "pieejamība ikvienam", izņemot:

"informācija nevienu nedrīkst aizskart"

"ir jābūt tiesībām, kas aizsargā personiskās informācijas noslēpumus"

"komerciālie un valsts noslēpumi"

"morāli graujoša informācija {piem., pornogrāfija}"

"ir jābūt ierobežojumiem uz informāciju, kas saistīta ar valdības noslēpumiem un aizsardzības / militāro drošību"

Ideja par valsts un militāro drošību daudzās atbildēs tika raksturota kā vienīgais ierobežojums informācijas pieejamībai. Tomēr nav jābrīnās par ievērojamu pagātnes ietekmi uz domāšanu, īpaši tajās atbildēs, kurās norādīti stingri vispārēji ierobežojumi, piemēram:

"Pieejai jābūt tikai tiem cilvēkiem, kuriem patiesām ir nepieciešama informācija, piem., zinātniekiem un pētniekiem, bet arī tikai tad, ja viņi pateiks, kāpēc informācija nepieciešama."

Maksa par informāciju, uzskatot to par precī, tika atzīmēta vairāku studentu atbildēs, piemēram:

"Dažkārt maksa ir atkarīga no informācijas veida: par speciālu informāciju būtu jāmaksā."

"Informācijai ir jābūt cenai, citādi informācijas struktūras un pakalpojumi nevarētu pastāvēt."

"Informācijas darbs patērē laiku un prasa pūles, tādējādi par to jāmaksā."

"Pieejamība nedrīkstētu būt ierobežota atkarībā no personas iespējām maksāt par informāciju."

"Ekonomiskie faktori Baltijas valstīs bieži ierobežo piekļušanu informācijai. Iestādes nevar atļauties maksāt par informāciju, kas ir pieejama."

"Ja pastāv maksa par informāciju, tad tai ir jābūt saprātīgai, lai pat vienkārši cilvēki varētu atļauties tai piekļūt."

Bija arī šāda atbilde:

"Ja mēs maksājam par informāciju, tad tai ir jābūt absolūti pilnīgai, bet tā kā tas tā nav, tad mums par to nav jāmaksā."

Un vēl divi interesanti komentāri:

"Informācijai ir jābūt pieejamai, bet tā nedrīkst tikt uzspiesta pretēji cilvēku gribai."

"Sabiedrībai ir jāveido informācijas tīkli. Vislabāk, ja būtu vienots pasaules tīkls, kurā atrastos visa pasaules informācija. Ikvienā valstī, dažādos zemeslodes punktos tai ir jābūt pieejamai jebkuras sabiedrības pakāpes cilvēkiem."

Lasot šo atbildi, jādomā, ka studentiem nebija zināma INTERNET pastāvēšana un informācijas pakalpojumi, lietojot Pasaules informācijas tīklu (World Wide Web).

Secinājumi.

Lielākā daļa studentu uzskata, ka ir jābūt informācijas brīvībai, un definē to pozitīvi (daudzi pat nonāca līdz ideālam līmenim, kas nav iespējams nevienā sabiedrībā, lai cik atklāta tā būtu). Baltijas valstu studenti ir diezgan ideālistiski savā izpratnē par brīvības un pieejamības

jēdzieniem. Tomēr, atceroties informācijas brīvības trūkumu un minimālās informācijas pieejamības iespējas pagātnē, studentu izteiktās idejas par brīvu pieeju informācijai un nodrošinātību ar informāciju ir ļoti optimistiskas. Tā kādā atbildē lasām:

"Mums ir demokrātiska valsts, un es saprotu informācijas brīvību kā stāvokli, kad cenzūra nepastāv un kad literatūra un dokumenti ir visiem pieejami. Runājot par pilnīgu pieeju informācijai, visiem sabiedrības locekļiem ir jābūt līdzvērtīgām iespējām saņemt ātru un precīzu informāciju, kad vien un kur vien tā būtu nepieciešama."

Ir iepriecinoši, ka lielākā daļa no aptaujātajiem savās atbildēs puda uzskatus, kurus varētu sagaidīt arī no britu studentiem, jo viņiem informācijas brīvība un autortiesību aizsardzības likums ir daļa no lekciju kursiem.

Autorei nebija īsta prickšstata par atbilžu saturu, vienīgi varēja gaidīt atšķirības studentu uzskatos starp valstīm un viņu sagatavotības pakāpē. Nebija nekādu acīmredzamu atšķirību definīciju formulējumos vai kādu citu ievērojamu dažādību, kas atšķirtu vienas valsts studentu atbildes no otras, turklāt tautību dažkārt bija iespējams noteikt tikai pēc komentāriem lappuses beigās. Nebija atšķirību arī dažādas sagatavotības pakāpes studentu uzskatos.

Ar nelieliem izņēmumiem vairāki jautājumi vispār netika skarti Baltijas Bibliotēkzinātnes un informācijas katedru studentu atbildēs. Ļoti reti bija pieminēta iespēja izmantot linijrežīma un kompaktdisku (CR-ROM) datu bāzes, lai gan tās ir pieejamas visās lielākajās Baltijas valstu bibliotēkās. Baltijā ir diezgan plaši pieejami elektroniskie tīkli, tomēr nedaudznie studenti, kuri tos pieminēja, uzsvēra, ka būtu nepieciešami tiem piekļūt. Viņi acīmredzot nebija pārliecināti par šādu tīklu pastāvēšanu. Nebija arī īstas izpratnes par valdības informāciju, kura patiesībā pieder cilvēkiem (kā tas ir jēdzienā par informācijas brīvību ASV) un tādēļ jābūt viņiem pieejamai, pretstatā privātai informācijai (piem., firmas informācijai), kuras izplatīšana ir (un kurai jābūt) tās īpašnieka ziņā. Autortiesības tika pieminētas vienreiz vai divreiz, bet nebija tiešu norāžu uz autortiesību aizsardzības nepieciešamību vai datu aizsardzību. Tikai garāmejojot tika pieminēta privātās un personīgās informācijas aizsardzības garantijas nepieciešamība. Pieredzes trūkums laikam bija galvenais iemesls nepilnībām atbildēs, bet zināšanas nāks ar laiku, kad šie jēdzieni kļūs par normālu mācību programmu sastāvdaļu.

Baltijas valstu Bibliotēkzinātnes un informācijas katedru studenti var īstenot savu pozitīvo attieksmi profesionālajā izaugsmē un nākotnē ir spējīgi ietekmēt informācijas nodrošināšanas attīstību bibliotēkās un

citās organizācijās. Šie studenti ir profesijas nākotne. Ja viņiem nav pārlicības, ka informācijai vajadzētu būt brīvai un pieejamai, kam tā būs un kas to veicinās? Atbalstīsim viņu ideālismu un optimismu un radīsim iespējas, lai viņi izprastu visdažādāko veidu informācijas avotus un pieejamību tiem un tad dalītos savā prasmē ar cilvēkiem, kam šī informācija ir vajadzīga.

Piezīmes.

1. Cilvēkiem Rietumos vēl joprojām jāpaskaidro, ka Padomju Savienībā likuma "Par antikomunistiskās propagandas izplatīšanu" realizēšana daudzus cilvēkus no Baltijas valstīm noveda cietumā vai labošanas darbu noietnēs. Nodarbošanās ar "antikomunistisku propagandu" ietvēra nenosakāma skaita aktivitātes, sākot ar bībeles mācīšanu un nevēlama autora grāmatas turēšanu grāmatplauktā, kā arī katru politisku aktivitāti, kas Rietumos tiek uzskatītas par normālām.

2. Studenti var pamatoti uzdot šo jautājumu, jo likumu kas tieši attiecas uz "informācijas brīvību", aptaujas laikā vēl nebija. 1994. gada 9. jūnijā Igaunijas Parlaments pieņēma likumu "Par Valsts noslēpumiem", kas ietver nosacījumus šāda veida informācijas noteikšanai un klasificēšanai, kā arī šādas informācijas aizsargāšanai un lietošanai. Līdzīgs likums "Par informācijas aizsardzību" pieņemts arī Latvijā.

3. Aptaujā piedalījās arī visi Informācijas un bibliotēku studiju katedras bakalaura studenti Laaboro Universitātē. Kopumā viņu atbildes ļoti maz atšķīrās no Baltijas valstu studentu atbildēm. Izņēmums bija tas, ka Apvienotās Karalistes studenti ievērojami vairāk minēja elektronisko informāciju un personīgās informācijas aizsardzību.

No angļu valodas tulkojis Kārlis Kresliņš

INFORMATION: FREE AND ACCESSIBLE OR "RESTRICTED"

**Opinion held by some students majoring in Baltic
library science and information**

S u m m a r y

Carried out as part of research project on developments in library information services and access to information in Baltic States since renewal of independence in 1991, the small - scale survey described in this paper is a revised translation of an article first published in *Focus on International and Comparative Librarianship* (1994, v.25, no.3, pp. 108-122). The survey was conducted among students of library and information science (LIS) at the University of Latvia, Tallinn Pedagogical University and Vilnius University. As these students are the library and information workers of the future, their perceptions and attitudes regarding "freedom" and "access" in the context of "information" will determine the development of the LIS profession and its services in the Baltic. Responses to the questions "What is freedom of information?" and "What is access to information?" were gathered from 70 students (Estonia - 17, Latvia - 30, Lithuania - 23). The great majority of students believed that there should be freedom of information in a democratic society and defined it in positive terms. There were no clearly discernible differences in definition or emphasis that distinguished the answers of one country from those of another, nor were there salient variations in answers according to the different levels of students. The students speak for themselves in the many quotes that are grouped into categories of emphasis and specificity. In answer to the question "What is freedom of information?", definitions of an all - encompassing general nature abounded, while others emphasised the importance of creation, dissemination and sharing of information. The concepts of freedom of choice and judgement were often linked with availability and dissemination, as was the importance of not suffering any repression for receiving or disseminating information. The right to individual interpretation of information was linked with definitions that set freedom of information in the context of freedom of speech and freedom of press. While defining freedom of information in global terms and emphasising that restrictions should not be allowed, many students nevertheless qualified their answers as to the degree to which this freedom should exist, mentioning the importance of legal and ethical norms, and the necessity of defining what information should remain secret and confidential. In answer to the question "What is access, and noted that a legal framework was necessary for accessibility. The pro- active role of libraries and of librarians featured prominently in this section, but the difficulties that people have of knowing where and how to access information were also pointed out. While believing in the ideal of total accessibility , many respondents still qualified their answers with restrictions regarding morality, privacy, and state and military secrets. The conclusion notes that the answers of Baltic students are very similar to those given by British students at Loughborough University, exceptions being that there were minimal

references to information available from online and CD-ROM databases, and no reference to the value of intellectual property and data protection. Many quotes indicated that Baltic students were quite idealistic in their approach to the concepts of freedom of information and access to it, which gave a positive impression of the possible development of the LIS profession and its services in the Baltic States.

SATURS

PRIEKŠVārds		3
Sporāne B.	Virtuālā bibliotēka.....	5
Holma B.	Ieskats zināšanu sakārtošanas problēmās.....	19
Gudakovska I.	Jauna personība mūsdienu informācijas pasaulē.....	33
Eglīte Z.	Bibliotekārās apkalpošanas attīstības tendences Latvijā 20.-30. gados.....	60
Zanders V.	Rīgas Latviešu biedrība un literārā dzīve 20.gs. sākumā.....	76
Auziņa-Smita I.	Informācija: brīva un pieejama vai "iesprostota"?.....	84

BIBLIOTĒKA UN SABIEDRĪBA

2

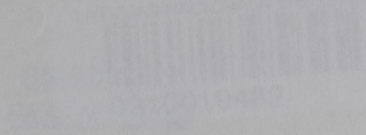
Zinātniskie raksti

Literārā redaktore I. Audriņa
Maketētāja A. Ramāne

Reģ.apl. Nr.2-0266. Pasūt. Nr. 90
Metiens 200 eks.

Iespiests LNB Mikrofilmēšanas, kopēšanas un
pavairošanas nodaļā

LV-1423 Rīga, Tērbatas iela 75

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0310019482

OB
EKS

